

DR. TURGAY BÜLENT GÖKTÜRK

Dr. Turgay Bülent Göktürk, 1961 yılında İzmir’de doğdu. Kara Harp Okulu, Kara Harp Akademisi ve Silahlı Kuvvetler Akademisi’nde eğitim gördü. Kurmay subay olarak TSK’nın çeşitli birliklerinde karargah subayı ve komutanlık görevlerinde bulundu. Kara Harp Akademisi (İstanbul) ve Azerbaycan Harp Akademisi’nde (Baku) Öğretim Görevlisi olarak çalıştı. Kıbrıs’ta Kurmay Albay olarak 28. Tümen Kurmay Başkanlığı ve KKTC Güvenlik Kuvvetleri 1. Alay Komutanlığı görevlerini yapmayı müteakip, 2007 yılında kendi isteği ile TSK’dan emekli oldu.

İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi’nde tamamladığı doktora eğitiminde, tez çalışmasını “1974 öncesi Türkiye’nin Kıbrıs politikalarındaki vizyonu ve uygulamaları” konusunda yaptı. Merhum Rauf R. Denktaş’ın önsözünü yazdığı “Enosis’in Doğuşu ve Düşünmeden Eyleme Geçişi-1931 İsyanı” ile “Amerikan Basımında İzmir Yangını 1922” isimli kitaplarını yayınladı. Muhtelif makale ve bildirileri bulunan Dr. Göktürk, 2008 yılından beri Doğu Akdeniz Üniversitesi Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Başkanlığı’nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Turgay Bülent Göktürk

Kıbrıs Rum
ORTODOKS
Kilisesi
ve ENOZİS
POLİTİKALARI

Turgay Bülent GÖKTÜRK

**KIBRIS RUM ORTODOKS KİLİSESİ
VE
ENOSİS POLİTİKALARI**

Gazimagusa, 2016

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Giriş

Osmanlı Döneminde Kilise

Megali İdea, Enosis ve Kilise

İngiliz Yönetimi Döneminde Kilise

1931 İsyanı

İsyan Sonrası

II. Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrası

İngiltere'nin Özerklik Çalışmaları Sürecinde Kilise

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulma Sürecinde Kilise

Cumhuriyet Döneminde Kilise

Sonuç

Kaynaklar

ÖNSÖZ

Osmanlı'nın Ada'yı fethini müteakip, Ortodoks Kilisesi'ni yeniden canlandırdığı, birçok idari ve ekonomik ayrıcalıklar tanıdığı dönemden başlayarak, Osmanlı Yönetimi, İngiliz Yönetimi ve daha sonraki Kıbrıs Cumhuriyeti dönemi ile sonraki süreçte Ortodoks Kilisesinin durumunu incelediğimiz zaman, Kıbrıs'ta Kilise'nin politika üretilmesindeki önemini, Başpiskoposlarla piskoposların sosyal ve siyasi düzen içerisindeki konumlarını, Rum halkı ve siyasetçileri üzerindeki otoritesini ve belirleyici etkisini, Ada'daki Türk ve Rum halkları arasındaki çatışmaların, kavgaların başlaması ve devam etmesindeki rolünü, hatta bunun bir rol değil, başrol oyunculuğu, zaman zaman da senarist ve yönetmenlik olduğunu açıklıkla görmekteyiz. Bu incelemeyi, Megali İdea'nın yaşatılması ve nesilden nesile aktarılması görevini üstlenen Rum Ortodoks Kilisesi ve Patrikhane'nin sözkonusu amaçlarını ve eylemlerini gerçekleştirmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisine tanıdığı geniş hoşgörüden yaralandığını da gözardı etmeksizin yapmalıyız ki, bugünü daha gerçekçi değerlendirebilelim ve gelecekle ilgili doğru öngörüler ve politikalar üretebilelim.

GİRİŞ

İncelememize başlarken öncelikle Hıristiyanlığın adaya ne şekilde geldiğinin ve geliştiğinin ortaya koyulması gerekmektedir. Bunun için de oldukça gerilere gitmeliyiz. Ada'da Hıristiyanlığı yayan kişi kabul edilen Josef (Josef), Yahudi Levi kabilesinin bir üyesi olarak Kıbrıs'ta doğdu. Josef, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra kendisine öğüt verici, iyiliğe özendirici anlamına gelen Barnabas lakabı verildi. Antakya'da arkadaşı Tarsuslu Saul'la bir yıl kadar çalıştı. Orada dinlerini bırakıp yenisine girenlere tarihte ilk kez Hıristiyanlar denildi¹.

Barnabas'la Saul, Kıbrıs'a gelerek Hıristiyanlığı yaymağa başladılar (İ.S.45). Adanın Romalı valisi Sergius Paulus da Hıristiyanlığı kabullendi. Böylece 48'de ilk kez Romalı bir yönetici Hıristiyanlığı kabul etmiş oldu ve adada Kıbrıs Kilisesi kuruldu. Barnabas, bir süre sonra doğum yeri olan Konstantia'ya (Salamis'in o dönemdeki adı) döndü. Yaklaşık on yıl sonra da Yahudiler tarafından öldürülerek cesedi denize atılmak üzere bir bataklığa saklandı. Barnabas'ın müritlerinden bir kısmı, cesedi Salamis'in batısındaki bir harup ağacının altındaki yer mağarasına gömüp, göğsüne beraberinde taşıdığı ve kendi el yazması olan İncil'i koydular. Bunlar 477'de

¹ Bener Hakkı Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi*, KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik Spor Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 82.

Konstantia Piskoposu tarafından bulundu ve Barnabas aziz mertebesine yükseltildi².

Kıbrıs, Bizans egemenliği döneminde Fenike, Filistin, Suriye ve Kilikya'ya bağlı il haline getirildi. Ada yöneticileri, Kıbrıs'la birlikte 15 ilden oluşan Doğu Piskoposluğu'nun merkezi olan Antalya'dan atanmaya başladı. Bu dönemde adanın piskoposlardan oluşan Ruhani Meclisi tek güç haline geldi. Sayıları artan din adamları, piskoposa gereksinme duydular. Bunun sonucunda ayrıcalıklı bir sınıf ortaya çıktı. Piskoposluk ruhani dairelerine Havarilerin adayları yerleşti ve bunlar kutsama hakkını da elde ettiler. Salamis (Konstantia) kentinin piskoposu Barnabas'ın ardılı olarak diğer piskoposluklar arasında birinci yeri aldı³.

431'de Salamis Başpiskoposu'nun ölümü üzerine Antakya Patriği John, Doğu Kontu Filavius Dionysius'dan Kıbrıs'a bir konsül gönderilmesini ve boş bulunan başpiskoposluk seçimlerinin Efesos'da toplanacak meclisin alacağı karara kadar durdurulmasını, bunun için gerekirse zor kullanılmasını istedi. Buna rağmen Kıbrıs'taki Ortodokslar, Antakya'nın aksine başpiskopos adayı Reginos'u seçtiler. Reginos, kutsanılmasının ardından beraberindeki bir heyetle Efesos'a giderek Havariler zamanından beri Kıbrıs'taki başpiskopos seçimlerinin Antakya Patrikliği veya başka makamlar tarafından değil, adadaki dinsel meclis tarafından yapıldığını kanıtladılar. Bunun üzerine, Efesos Meclisi ve danışmanlar Kıbrıs Kilisesi'nin egemenliğini ve

² Hakeri, *a.g.e.*, s. 83.

³ *A.g.e.*, s. 89.

başpiskoposlarını seçme hakkını tanıdı. Bu karar, Peter'in Antakya patriği olduğu ve İmparator Zeno'nun (474-491) zamanına kadar tartışılmadı. Patrik Peter, Kıbrıs Kilisesi'nin egemenliğine karşı çıktı ve bu kilisenin Antakya'ya bağlı olmasını istedi. Dönemin Kıbrıs Başpiskoposu Anthemios'un buna karşı çıkmasına rağmen İmparator, Patrik Peter'in görüşlerini kabul etme eğilimindeydi. Bu esnada Salamis yakınlarında Aziz Barnabas'a ait olduğu belirlenen bir mezar ile St. Barnabas'ın kendi el yazısı ile yazılmış bir İncil'in bulunması durumu değiştirdi. Anthemios_kutsal emanetleri olarak İmparator'a gitti ve özel ayrıcalıklar elde etmeyi başardı. Özerklikle birlikte başpiskoposun özel belgeleri, evrakları kırmızı mürekkeple imzalama, kilise festivallerinde mor pelerin giyme, piskoposluk üyelerinin Saltanat Asası taşıma yetkisini de aldı⁴.

300 yıl süren Lüzinyan döneminde Kıbrıs'taki Ortodoks Kilisesi çeşitli baskılar altında tutulurken Latin (Katolik) Kilisesi'nin özgürlüğünü alabildiğince kullandığı ve birçok Latin katedrali ve kilisesinin yapıldığı görülmektedir. Dinsel yönden 60 yıl kadar süren iki kilise arasındaki savaşımdan sonra Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, Roma Kilisesi'nin bir parçası haline geldi⁵. Bu dönemde Ortodoksluğunun sindirilmesi, Lüzinyan Kralı Amaury'nin (1194-1205) 1197 yılında kendisinin Roma Germen İmparatoru tarafından tanınmasına karşılık Katolikliğin adada yayılabileceğini Papa III. Celestini'ye arz etmesi ve bunun üzerine Lefkoşa'da bir

⁴ A.g.e., s. 91.

⁵ A.g.e., s. 121.

Latin Başpiskoposluğu ve diğer yerleşim yerlerinde de ona bağlı piskoposluklar kurması ile başladı⁶. 1260 yılında Papa, “*Bulla Cypria*” adlı bir resmi yazı ile Katolik Başpiskoposu’nu adanın tek dini lideri olarak ilan etti⁷.

Venedik döneminde yerli halka köle muamelesi yapılmakta, yerli halk haftanın iki günü Venedikliler’in topraklarında angarya usulüyle çalıştırılmaktaydı. Ortodokslar baskı altındaydı. Venedikliler, Ortodoks kiliselerine atla girerek halkın yaptığı ayinlerle alay ediyorlar ve halkı zorla Katolikleştirmeye çalışıyorlardı. Sonunda Ortodoks Kilisesi’nin yerini Katolik Kilisesi aldı⁸.

⁶ Peter Zervakis, “*Historische Grundlagen*”, *Südosteuropa-Handbuch Band VIII: Zypern*, 1998, Göttingen, ss.50-51; Nuri Çevikel, *Kıbrıs’ta Osmanlı Mirası (1570-1960)*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 313.

⁷ C. Spyridakis, *Abrief History of Cyprus*, 1964, Nicosia, s.47-48; H.D.Purcell, *Cyprus*, New York, 1969, Frederick A. Prager, Publisher, s.192; Çevikel(2006), *a.g.e.*, s. 313.

⁸ Hakeri, *a.g.e.*, s. 133-134.

OSMANLI DÖNEMİNDE KİLİSE

XVI. yüzyılın son çeyreğine girilirken, “Kıbrıs, Osmanlı İmparatorluğu’nun üç kıtada uzanan sınırları içerisinde, adeta Devletin yumuşak karnının en hassas noktasında bir çibanbaşı olarak, devrin en güçlü deniz kuvveti olan Venedik’in elinde bulunuyordu”⁹. Ada’nın bu durumda bulunmasını kendileri için sakıncalı bulan Osmanlılar, 1570 yılı sonbaharında Kıbrıs’a fetih hareketi başlatma kararı aldılar. Venedikliler, Osmanlıların Kıbrıs’ı ele geçirecekleri endişesi taşıdıklarından, olası saldırıyı karşılamak için şehirlerin çevresini savunma maksadıyla güçlendirmeye başladılar. Özellikle Lefkoşa’nın savunulması için yapılan on iki burçlu surlarda, kentteki eski konaklar, Lusignan krallarına ait saraylar ve manastırlarla birlikte Ortodoks kiliselerinin çoğu yıkılarak bunlardan sağlanan taşlar kullanıldı¹⁰. Alınan bu önlemler, Osmanlıların adayı fethetmelerini engellemeyemedi.

Venedik egemenliği döneminde canlarından, mallarından ve ırzlarından güven duymayan büyük çoğunluğu Ortodoks’lardan oluşan Kıbrıs Rumları, 1571’den itibaren başlayan Türk döneminde Türk yasalarının güvenliğinde özgür ve insanca bir yaşama kavuştular. Bu yasaların en önemlisi olan, adanın fethinden sonra II. Selim tarafından çıkarılan Kıbrıs Kanunnamesi’yle¹¹ (23 Zilhicce 979- 7 Mayıs 1572)

⁹ Rıfat Uçarol, 1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı İngiliz Anlaşması (Ada’nın İngiltere’ye Devri), İstanbul, 1978, s. 11.

¹⁰ A.g.e., s. 147.

¹¹ Bu Kanunnamenin günümüz dilinde sadeleştirilmiş şekli için bkz.; Hakeri, a.g.e., ss. 250-251.

Kıbrıs'taki insanların rahat etmeleri sağlandı. Bu Kanunnamenin günümüz dilinde sadeleştirilmiş şekli şöyledir;

“Kıbrıs Beylerbeyi'ne, Kadı'sına ve Defterdarı'na hüküm; Kıbrıs Ada'sı benim ezici gücümle fetholunmuş bir ülkedir. Savaş nedeniyle halk, güçsüzlüğe düşmüştür. Şeriatın uygulanmasında, vergilerin alınmasında, davaların görülmesinde ve öteki durumlarda Ada halkına zulmedilmeyip, adaletle işlem yapılmalı ve korunmalıdır ki güçlenebilsinler. Bu konuda her biriniz, ayrı ayrı dikkatli olacaksınız. Yerli halk, Tanrı'nın bize emanetidir. Onları, her zaman koruyacak, onlara kimsenin zulmetmesine göz yummayacaksınız. Şer'i hükümler uygulanırken, vergiler toplanırken adaletle davranınız ve yerli halkı ayırıcı hareketlerden kaçınınız. Benim adil hükümdarlığım süresince yerli halkın rahatlık, bolluk ve güven içinde bulunması, ülkenin bayındır olması isteğimdir. Bu konularda gerektiği gibi davranılacak, bir dakika bile yitirilmeyecektir. Ola ki, yerli halka zulm olunduğu, ağır vergi konulduğu ve aralarına karıştırıcılık sokulduğu duyulacak olursa, özürlerinin asla kabul edilmesi olasılığı yoktur. Ona göre gaflet etmeyenez.”

Bu Kanunname'ye uyularak Venedik yönetimi döneminde toplanan vergilerin önemli bölümü ortadan kaldırıldı. Yürürlükte kalanların da oranı yarı yarıya, kimisinde daha da aşağıya çekildi. Hıristiyan halkın vergilerini dragoman (saray tercümanı) toplamaktaydı. Dragoman, vergi toplama görevinin yanı sıra, devletle Hıristiyan uyruk arasındaki ilişkiyi sağlamaktaydı. Merkezden cizye ve haraç evrakları Kıbrıs'a gönderildiğinde, Ada valisi bu vergilerin toplanması için dragomanı görevlendirmekte, o da Başpiskopos'la ilişkiye geçerek vergilerin toplanmasını gözetlemekteydi. Dragoman, vergi

toplama görevinin yanısıra, devletle Hıristiyan uyruk arasındaki ilişkiyi sağlamaktaydı. Ayrıca vergi sorunlarını veto hakkına sahipti ve gerektiğinde İstanbul'a giderek Sultan'la görüşebilmekteydi. Dragomanlık için Başpiskopos tarafından, yerli Rumlar arasından bir aday gösterilmekte, gösterilen aday Osmanlı Hükümeti'nce kabul edildikten sonra göreve başlamakta idi. Bununla birlikte, Dragomanlar çoğu zaman görevlerini kötüye kullanmakta idiler. Başpiskopos ve piskoposlarla işbirliği yaparak belirlenenden daha fazla vergi topladıkları ve aralarında paylaştıkları olmaktadır. Hükümet her ne kadar bu tür olayları haber aldığı anda II. Selim'in Kanunnamesi uyarınca cezalandırma yoluna gitmişse de dragomanların bu davranışları tamamen önlenemedi. Zaman zaman Hıristiyan halkın devletten hoşnutsuz tavır almalarının en önemli nedenlerinden biri de dragomanların devletin saptadığı vergiden daha çok vergi toplamaları ve halkın da bu vergi tutarının devletten geldiğini sanmalarındır¹². 1573 yılında Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve defterdarına aynı konuda ikinci bir ferman gönderilerek;

“Kıbrıs halkının barış içinde yaşamasına çaba gösterilmesi; bazı yeniçerilerin halktan aldıkları malları satmak için yüksek fiyat istediklerinin hükümetçe haber alındığı belirtilmekte ve halkın arazilerini, sattıkları fiyata yeniden geri alabilmelerinin sağlanması”

¹² A.g.e., s. 249-250.

buyurulmaktaydı. Bunun üzerine eski koçanlar incelenerek malını geri almak isteyen yerlilere, sattıkları fiyata malları iade olundu¹³.

Osmanlı Devleti, yönetimi altındaki çeşitli dinsel topluluk ve halklara, “*millet*” politikası çerçevesinde özerklik tanıyarak bu toplulukların dini otoritelerine temsil yetkisi vermekteydi. Bu çerçevede içinde Osmanlı yönetimi, Kıbrıs’ın Ortodoks Hıristiyan halkına, 300 yıldır Latin Katolik baskısı altına konmuş bulunan Ortodoks Kilisesi’ne sahip çıkma hakkını tanıdı¹⁴. Bu dönemde, Ortodoks Başpiskoposluğu, Katolik baskısından kurtarılıp, bütün hakları iade edildi ve böylece Lüzinyanlarla Venedikliler dönemlerinde yerli halkın elinden alınan dinsel özgürlükler geri verildi¹⁵.

Katolik Başpiskoposluğu, Osmanlı Devleti tarafından tamamen kaldırıldı ve Başpiskopos Filip Mokenigo, Lala Mustafa Paşa tarafından Venedik’e gönderildi. Ada’da bulunan Katolik mezhebi taraftarlarının kalmasında sakınca olmadığı, ancak Osmanlı Devleti’ne düşman olan papalık makamına bağlı olanların kalamayacakları ilan edilerek Ortodokslara geniş olanaklar verildi. Türklerin fethinden önce, Kıbrıs’ta Efes Konseyi’nin Kıbrıs Ortodoks Kilisesi’nin bağımsızlığını tanınması ve daha sonra 478’de İmparator Zeno’nun bu statüyü onaylamasıyla etkin hale gelen Ortodoks

¹³ A.g.e., s. 253.

¹⁴ Geoege H. Hill, *A History of Cyprus IV*, 1952, Cambridge: Cambridge University Press, s. 25.

¹⁵ A.g.e., cilt III, s. 1085; Abdulhaluk Çay, *Kıbrıs’ta Kanlı Noel-1963*, 1989, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, ss.11-12.

Kilisesi kapatılarak bunlara ait arazi, mal ve eşya Papa II. Aleksandr'ın 1260'da yayımladığı Bulla Cypria fermarıyla Latin kiliselerine verilmişti. Türkler Kıbrıs'ı fethettiği zaman, Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu sürgündeydi. Başpiskopos sürgünden Lefkoşa'ya getirildi ve Patrikhane de kendisine verilerek Ortodoks Kilisesi'nin başına geçirildi. Ayrıca Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposu'na ilk defa Bizans İmparatoru Zeno (İ.S. 474-491) tarafından verilen, ama Luzinyanlar döneminde kaldırılan kırmızı mürekkeple imza atmak ve asa taşımak hakkı, 1660 yılından itibaren yeniden tanındı ve Başpiskopos, Rumların sözcüsü olarak kabul edildi. Başpiskopos, Müslüman olmayan halk tarafından aday gösterilerek padişahın onaylamasıyla atanmaktaydı. Diğer papazların reisiydi. Papazlar silah taşıma yetkisine sahipti. Hıristiyan halktan para ve vergi toplama yetkisi de Başpiskoposluğa verildi¹⁶. Kiliseye verilen para ve mala kimse müdahale edemezdi. Böylece, Rum Ortodoks Kilisesi, toplumsal gücünün yanında ekonomik bir güç haline de gelmiş oldu.

Ortodoks başpiskoposuyla piskoposlara sağlanan haklar öylesine geniş ve önemliydi ki, bu sınıf zamanla adanın egemeni olan Türklerden daha çok söz sahibi oldular. Birçok yönden Hıristiyan halkın yaşamı Müslümanlardan daha iyi idi. Ortodoks Kilisesi'nin ve bu kiliseye bağlı olan Hıristiyanların kendilerine tanınan bu özgürlükleri zaman zaman açıkça, zaman zaman da gizli olarak, sonuçta daima kötüye kullandıkları görülmektedir. Kendilerine tanınan hak ve özgürlükler, Onlarda adaya egemen olma düşüncesini yarattı.

¹⁶ Hakeri, *a.g.e.*, s. 254.

Birçok isyanın varoluş nedenlerinden birinin de bu olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bundan sonraki süreçte, Ortodokslar kendilerine tanınan ayrıcalıklardan yararlanarak Osmanlı yönetiminden kurtulma yollarını arayacaklar, aynı amacı Enosis düşüncesiyle İngiliz yönetimi döneminde, Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde ve sonrasında, nihayet günümüzde de sürdüreceklerdir. Bunların ayrıntılı örnekleri, çalışmamızın bundan sonraki bölümünün esasını oluşturacaktır.

Nitekim bu konuda ilk girişimlerden biri olarak kabul edilen olay, Türk döneminde Katolik Kilisesi'nin işlerliğini kaldıran ve Ortodoks Kilisesi'ni yeniden canlandıran Türkler'e karşı en azından minnet duygusu taşıması gereken Ortodoksların, aralarında Amathus Piskoposu Esaias ve büyük rütbeli kimselerin imzaladığı bir mektupla fetihten kısa bir zaman sonra, 1608'de Savoy Dükası Charles Emanuel'le Toskana Grandükası I. Ferdinand'tan Kıbrıs'ı kurtarmaları için yardım istemeleridir. I. Ferdinand'ın gönderdiği donanma, adada yağma hareketine giriştiği için olumlu bir sonuç alamadı. Osmanlı'nın zamanında aldığı tedbirler sayesinde Ortodoksların bu gayretleri boşa gitti¹⁷.

1754 yılında Padişahın yayımladığı bir fermanla başpiskopos adanın ikinci politik ve nüfuzlu kişisi olma hakkını kazanmıştı. Bu tarihten itibaren başpiskoposa "*Ulusal Lider*" anlamına gelen "*Etnarh*" denmeye başlanmıştı¹⁸. Başpiskopos, Rumların milli temsilcisi sayıldı ve geleneksel Osmanlı millet sistemine göre "*millet başı*" anlamına gelen

¹⁷ A.g.e., s. 256.

¹⁸ Sabahattin İsmail, *100 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Lefkoşa, 1992, s. 10.

“Kocabaş” unvanıyla anılmaya başlandı¹⁹. Başpiskopos, yalnız din adamlarının değil, Rum öğretmenlerin de atanmasından ve yönetilmesinden sorumlu kılındı. Piskoposlar reayanın temsilcileri olarak kabul edildiklerinden beri başpiskoposun gücü çok artmıştı. Bu unvan onlara kolayca İstanbul’a ulaşmaları ve aracısız olarak Veziriazam ve diğer yetkililerle görüşebilme imkanı kazandırdı. Bu aynı zamanda kendilerine verilen berat gereğince papazların kendi kiliseleri üzerinde adli yetkiye sahip olabilmeleri de demektir²⁰.

Kilise temsilcilerinin nasıl yükselişe geçtikleri, C.D.Cobham’ın Excerpta Cypria adlı eserine de temel kaynak teşkil eden, dönemin Ortodoks din adamlarından Cyprianos’un yazdığı kroniklerde şu şekilde belirtilmektedir:

“Fetihten 1660 yılına kadar, piskoposlar, reayanın (zimmiler/gayrimüslümler) sivil işlerine kendilerini karıştırmamış, yani vergi, haraç ve diğer İmparatorluğa ait görevlere katılmamış gözükmektedir. Belki de Bab-ı Ali onları ekonomik meselelerde reayanın gerçek liderleri ve temsilcileri olarak tanımak için büyük bir ihtiyaç hissetmedi. Çünkü zimmilerden verginin toplanması, genelde Ada yönetiminden ayrı tutulmuştu. Fakat mahalli papazlar Bab-ı Ali’ce tanınmıştı. Zira İmparatorluk beratı olmaksızın kiliseler ve kendi cemaatleri üzerinde adli yetkiye sahip olamıyorlardı ve Hıristiyan cemaatin şefleri olarak bazı basit görevleri vardı. Bununla birlikte, bu papazlar, din adamları ve halkla birlikte, İstanbul’dan

¹⁹ C.D.Cobham, *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Cambridge, 1908, s. 316.

²⁰ Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti; Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, DAÜ Basımevi, Gazimağusa, 2000, s. 122.

gönderilen devlet memurlarını karşılayıp, onlara, yani paşalara, valilere, mollalara mutak bahşış veya ister geleneksel olsun, ister zorunlu, hediyeler teklif etmekte ve bazen de onlara merasim ziyaretlerinde bulunmaktaydılar. Bütün bunlar, reayanın işlerine kendi müdahalelerini kabul ettirmek ve etkili kılmak içindi”²¹.

17. yüzyıldan itibaren eski gücünü, merkezîyetçi sisteminin çözülmeye yüz tutması ile yitirmeye başlayan Osmanlı Devleti’nin başı, Avrupalı devletlerin İmparatorluktağı gayrimüslim reayanın devlete karşı isyan etmelerini temin için Türk topraklarında başlattıkları faaliyetlerden dolayı ağırmaya başlamıştı. Bu dönemde, özellikle de yüzyılın son onbeş yılında, gerek Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğı genel sorunlar, gerek giderek artan dış baskı ve müdahaleler, Ortodoks Kilisesi, Başpiskopos, üç metropoliti (Girne, Baf ve Tuzla piskoposları) ve Dragoman’ın nüfuzlarının yükselmesinin en önemli faktörleri oldu²². Bununla birlikte aynı dönemde bazı İtalyan şehir devletçiklerinin Kıbrıs’ı Osmanlı’dan koparmaya yönelik girişimleri ve bu maksatla Kıbrıslı Hıristiyan Rumlar ile ilişkiye girmelerinin etkisini azaltmak da, Kilise’ye verilen imtiyazların temel gerekçelerinden biri oldu. Böylece hem bundan sonraki dönemlerde kilisenin Türk idaresine karşı muhalefetinden kurtulmak²³, hem de Kıbrıs Rum halkının, Osmanlı idaresine

²¹ Cobham, *a.g.e.*, s. 353.

²² *A.g.e.*, ss. 122-123.

²³ Kemal Çiçek, *Zimmis (non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court: 1110/39 A.H./1668-1726 A.D.*, 1992, Birmingham, s. 59; Çevikel (2006), *a.g.e.*, s. 322.

karşı dışarıdan yapılacak müdahale girişimlerine soğuk bakmalarının sağlanması amaçlandı²⁴.

1785 yılında Kıbrıs'ta yönetim değişikliği oldu. 1702'den beri Sadrazama bağlı muhassıl tarafından yönetilirken, 1785'de Kıbrıs'taki Ortodoks Başpiskoposu'nun İstanbul'a müracaatı üzerine Kıbrıs doğrudan doğruya Divan-ı Hümayun'a bağlı bir muhassıllık haline getirildi²⁵. Bundan sonra başlayan döneme "*Müsellimlik*" dönemi de denir²⁶. Bu dönemde Bab-ı Ali'nin atadığı Dragoma'nın adeta temsilcisi durumuna düşen müsellim, başpiskoposun tavsiyesini almadan hiçbir davranışta bulunamamaktaydı. Sarayın Dragomanı, Başpiskoposça aday gösterildikten sonra padişah tarafından onaylanırsa göreve başlayan bir Hıristiyandı. Makamı, sosyal ve hükümet düzeni içerisinde oldukça önemliydi. Halep'teki İngiliz Konsolosu M. De Vezin'in belirttiğine göre; Piskoposlar, toplamakta oldukları her vergi birimi için dragomana dört para haraç vermekteydiler.

Bu arada kilise örgütüne vergi bağışıklığı tanındı. Kilise yönetimi ve Dragoman o kadar etkili hale geldiler ki 1785 yılında kendileri ile uzlaşma yoluna gitmeyen ve ayrı politikalar, idari ve ekonomik uygulamalar yapmak isteyen Muhassıl El-hac Abdülbaki Ağa'yı İstanbul'a yaptıkları

²⁴ Hill, IV, *a.g.e.*, s. 59.

²⁵ *A.g.e.*, s. 75; Çiçek, *a.g.e.*, s. 58.

²⁶ Çevikel (2006), *a.g.e.*, s. 327.

girişimler sonucu görevden aldıldılar ve Yafa'ya gümrük memuru olarak sürülmesini sağladılar²⁷.

Bu nüfuz artışı ile ilgili olarak İngiliz tarihçi ve arkeolog Franz Georg Maier şunları söylüyor; *“Neredeyse yarım yüzyıl, başpiskopos ve dragoman, yarı otonom bir eyaletin de facto yöneticileriydi. Bu yarı otonom eyalette (Kıbrıs) Türk yöneticiler, 1768-1810 yıllarında hüküm süren Başpiskopos Chrysantos ve Dragoman Hacı Georgakis Kornesios'dan sonra ikinci sırayı almaktaydı”*²⁸.

Maier'e göre, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'nde görev yapmış olan William Turner, o günlerin durumunu; *“Kıbrıs, sözde Kaptan Paşa'nın atadığı bir beyin idaresi altında olmakla birlikte, aslında Rum Başpiskoposu ve yardımcı piskoposları tarafından yönetilmekteydi”*²⁹ ifadeleriyle açıklıyordu. Bu durumu daha açık şekilde Kıbrıs tarihi üzerinde söz sahibi bir araştırmacı olan Harry Luke şu sözlerle dile getiriyor:

“Tarihin hayret verici bir şekilde tersine dönüşüdür ki, 300 yıl mağlup şekilde yattıktan sonra Türkler tarafından canlandırılan Ortodoks Başpiskoposluğu'nun başındaki Kıbrıs Başpiskoposu, onyedinci yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar olan süre içinde Ada

²⁷ Hill, IV, *a.g.e.*, ss. 98-99; Çevikel (2000), *a.g.e.*, s.123; Çevikel (2006), *a.g.e.*, s. 190.

²⁸ Franz Georg Maier, *Cyprus From the Earlist Time to the Present Day* (Trans, from the German by Peter George), 1968, London, s.120: Çevikel (2000), *a.g.e.*, s. 124.

²⁹ Maier, *a.g.e.*, s. 120.

üzerinde en yüksek güç ve iktidarı ele geçirmiş ve bir zaman için de Türk Paşası'ndan daha büyük nüfuzla sahip olmuştu"³⁰.

Nüfuzu artan başpiskoposlar, bu durumdan yararlanarak halkı hükümete vergi vermemeye ve isyana kışkırtmaya başladılar. Nüfuzlarından ötürü halktan ağır vergiler toplayıp bu toplanan paranın önemli bölümünü kendilerine ayırdılar ve kısa sürede büyük servet edindiler. Elleri geçen paranın fazlalığı onlara büyük bir refah sağladı, kendilerine hizmet eden kalabalık bir hizmetkar, yardımcı sınıfıyla adeta saltanat tarzı yaşamları oldu. Yüzyılın son çeyreğinde, elde ettikleri itibar ve ayrıcalıklarla, Devletin de yukarıda belirttiğimiz gerekçelerle yapmış olduğu destekle Reaya vekillerinin neredeyse iktidarı ele geçirme noktasına geldikleri görülür.

Başpiskopos, hem Hıristiyanlara hem de Müslümanlara onların gerçek valisiymiş gibi hareket etmekte ve üstten bakmaktaydı. Kendi cemaat mensuplarını bile istismar eder bir hale geldiler. Bu istismar yollarından birisi, Rum köylülerin ürettiği yıllık ürünlerini, hasattan önce kendi belirledikleri bir fiyata göre hasat sonunda vadeli bir şekilde satın alıp, ya dışarıya ihraç etmek veya peşin fiyatına başkalarına satmaktı³¹. Ayrıca Başpiskopos, 1764-1765 yıllarında çıkan isyanlardan dolayı İstanbul hükümeti'nin vereceği cezalardan kurtardığı gerekçesiyle olağanüstü giderler adı altında zorla belli miktarda para almaktaydı. Vergisini ödemeyenler dövülerek vergiler tahsil edilmeye

³⁰ Harry Luke, *Cyprus Under the Turks(1571-1878)*, 1969, London, s. 17

³¹ Maier, *a.g.e.*, s.119: Çevikel (2000), *a.g.e.*,s.125.

çalışılır, eğer kaçarlarsa kadınlarına işkence edilirdi. Bu yolla da birşey elde edilemez ise evlerinin kapısı sökülüp götürülürdü. Din adamlarının bu şekildeki dolaylı ve dolaysız baskılarına dayanamayan Rumların bir kısmı Anadolu'ya kaçmak zorunda kaldılar. Bu durumu George Hill şu şekilde açıklıyor; *“Rumlar kendi ülkelerini terk edip, kendi Arkipiskoposları'nın idaresi altında yaşamaktansa, Türklerin idaresi altında yaşamayı tercih edeceklerdi”*³².

Zımniler, kendilerinin aynı zamanda adalet temsilcileri olan Başpiskopos ve piskoposları, yaptıkları haksızlıklar nedeniyle, kadiya ve İstanbul yönetimine şikayet etmişler, hatta kendi aile davalarını bile Kilise mahkemelerine değil, Osmanlı Kadısına getirmişlerdir. Başpiskopos ve piskoposlar, sadece cemaatlerine değil, kendi aralarındaki ilişkilerinde de birbirlerine haksızlık yaptıkları gerekçesiyle mahkemelik olmuşlardır. Piskoposların kendi aralarında, birbirlerinin taşınmazlarını haksız yere zapt etmek nedeniyle Osmanlı Kadısı önünde adalet aradıkları bilinmektedir. Bunun bir örneği 1763 yılında meydana gelmişti. Başpiskopos Felisifos veled-i Yanni öldüğü zaman mirası onun yerine başpiskopos olan Basiyos veled-i Yerolimo'nun eline geçmişti. Felisifos'un varisleri olan eşi ve kardeşleri miraslarını almak istediklerinde Basiyos ile aralarında anlaşmazlık çıkmıştı. Mahkeme önünde anlaşılan taraflar, Basiyos'un zimmetini ibra etmişlerdi³³. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'taki zımnî tebaasının temsilcileri olarak ayrıcalıklar tanıdığı din adamları,

³² Hill, *a.g.e.*, s. 113.

³³ Çevikel (2000), *a.g.e.*, s. 137.

adalet sağlamaları gereken reayalarının haklarını gasp ettikleri gibi, kendi aralarında bile kişisel çıkarları ters düşünce çatışmaktan ve diğer cemaat üyeleri gibi birbirlerini kadıya veya İstanbul'a şikayet etmekten çekinmemişlerdir.

Bu durum karşısında Hıristiyan ruhban sınıfının kendi dindaşlarına karşı bakış açılarına, onsekizinci yüzyılda yaşamış olan Kıbrıslı bir Başpiskopos ve vakanüvis³⁴ olan Cyprianos'un bazı ifadelerinde açıklıkla görülmektedir. Cyprianos, kendi dindaşlarını, kendilerine karşı "*nankörlük*" suçlamakta ve "*Onlar (zımniler) başlarına gelen talihsizliklerini ve ağır yüklerini, asıl kaynak olan 'aç gözlü, doymak bilmez, haris' Türk idareciler değil de, kendi 'ruhani babalarına ve şeflerine' vermektedir*" şeklindeki sözlerini "*Ne yazık ki, nankörlük Kıbrıslılar arasında çok eski bir mirastır*"³⁵ ifadesiyle tamamlayarak, kendi halklarına yaptıkları haksızlıkları örtbas etmekte ve sorumluluğu Türkler'e yıkmaya çalışmaktadır.

Kendi tebaalarına bu şekilde davranan Başpiskopos ve piskoposların, Türk toplumuna farklı davranması beklenemezdi. Nitekim bu olumsuz davranışlar, Türkleri haklı olarak öfkeli yaptı ve bu hoşnutsuzluk onları Muhassıl (Vali), Başpiskopos ve Dragoman'a karşı başarısız ve sonuç getirmeyen bir isyana götürdü. 1804'de Yeniçeri Ağası İsmail Ağa'nın liderliğindeki Türk isyancılar, Lefkoşa kenti ve çevresinde toplanarak şehri kuşattılar. Şehir içinde de halkın ayaklanması ile evi yağmalanmasına karşın, Türklerden

³⁴ Vakanüvis: Osmanlı Devleti zamanında, saltanatın tarihi olayları kaydetmekle görevlendirdiği kişilere verilen isim.

³⁵ Cobham, *a.g.e.*,s.365; Çevikel (2000), *a.g.e.*, s. 137

kaçarak kurtulan ve Larnaka'daki Fransız Konsolosluğu'na sığınan Dragoman, onların yardımıyla İstanbul'a kaçtı ve isyanın bastırılması için Küçük Asya'dan kuvvet getirilmesini belirten bir buyruk yayınladı. Bu kuvvetin gelmesi ve Avrupalı konsolosların arabuluculuğu ile isyan bastırıldı³⁶. Bu isyana, Rum Kilisesi temsilcilerinin kendi dindaşlarını ezip soymaları nedeniyle, bazı Rumların da Türklerle beraber katıldıkları görülmektedir³⁷. Bu isyandaki dikkat çeken bir başka konu ise, isyanı bastırmaya yardımcı olmak ve Padişaha sadakatlerini kanıtlamak için Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu'nun da Padişah'tan kuvvet talep etmesi ve kuvvet geldiği takdirde kendilerinin de Padişah'a gönülden bağlılıklarının bir ifadesi olarak fiilen yardımcı olacaklarını belirtmesidir. Ancak, Mısır'dan Kıbrıs'a gönderilen Türk askerlerinin, Rum Ortodoks Kilisesi önderliğindeki Rum milislerince yanlış yönlendirilmeleri sonucu, birçok Türk katledilir. Dönemin Fransız Konsolosu Regnault bu durumu; *"Osmanlı Padişahı'nın saflığı sonucu yaratılan bu katliam, Türk halkını Kıbrıs'tan atmaya yönelikti"* şeklinde rapor eder³⁸.

Yabancı tarih kaynaklarını incelediğimiz zaman birçok yabancı tarihçinin Ortodoks Kilisesi'nin ve bu Kiliseye bağlı başpiskoposların bu durumlarını ya hiç belirtmediklerini ya da

³⁶ Hakeri, *a.g.e.*, s. 273-274, Hill IV, *a.g.e.*, s.111

³⁷ Hill IV, *a.g.e.*, s.113, Çiçek, *a.g.e.*, özet; Çevikel(2006), *a.g.e.*, s.332

³⁸ Ahmet Zeki Bulunç, Tasnif " *Kıbrıs'ta Rumlar'ın Enosis Mücadelesinde Yaptıkları Katliamlar ve İşledikleri İnsanlık Suçları*" Araştırma Raporu, Başkent Üniversitesi SAM Arşivi; Hüseyin Laptalı, " *Kıbrıs'ta Bitmeyen Soykırım*", Ulvi Keser, I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Sempozyum Bildiri Kitabı, Ankara, 2009, s.123.

üstü kapalı anlatımlarla geçıştirdiklerini görerek tarihe ihanet ettiklerini veya daha iyimser bir ifadeyle, tarihi kendi görüşleri doğrultusunda yönlendirdiklerini görmekteyiz.

Kendilerine tanınan imtiyazların kıymetini bilmeyen Kıbrıs Rum Kilisesi başpiskopos ve papazları, 1799'da İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesinden cesaret alarak adada Türkler aleyhine çalışmaya başladılar ve halka İngilizlerin gelip kendilerini "*Türk boyunduruğundan*" kurtaracağı telkinlerinde bulunarak, onların nefretlerini Türklerin üzerine çevirmeye ve kendi kötü uygulamalarının faturasını Türklere kesme çabasına girdiler. Tüm bu kötü niyetli girişimlere karşın halk "*bütün felaketlerin ve içinde buldukları acı durumun sebebinin başpiskopos ve papazlar olduğunu*" ifade ederek onları açık şekilde suçladılar³⁹.

³⁹ Mehmet Alaattin Yalçınkaya, "İngiliz Kaynaklarına Göre 19. Yy. Başlarında Kıbrıs", *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, 24-27 Mayıs 1998, II, DAÜ Basımevi, Gazimağusa/KKTC, 1999, ss. 329-346, Hill, IV, *a.g.e.*, s.114.

MEGALİ İDEA, ENOSİS VE KİLİSE

Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde, Kıbrıs'ta Kilise tarafından gerçekleştirilen politikaları daha iyi anlayabilmemiz için *Megali İdea (Büyük Ülkü)*'nin ne olduğunu hatırlamamız faydalı olacaktır. "*Megali İdea*" eski Bizans, hatta İskender İmparatorluğu içindeki topraklarda, yani Yunanistan, Girit, Rodos, Kıbrıs ve Anadolu toprakları üzerinde başkenti İstanbul olması düşünülen Büyük Yunanistan'ı kurma ülküsüdür. Fikir babası, Rigas Velestinlis Ferreros adlı bir Rum'dur. Ferreros'un Bükreş'te hazırladığı ilk Megali İdea haritası, 1796'da Viyana'da basılmıştır⁴⁰. Megali İdea'nın yaşatılması ve nesilden nesile aktarılması görevini de Rum Ortodoks kilisesi ve Patrikhane üstlenmiştir. Kilisenin bu amaçlarını ve eylemlerini gerçekleştirmek için Osmanlı İmparatorluğunun kendisine tanıdığı geniş hoşgörüden yaralandığı da yadsınamaz bir gerçektir⁴¹.

⁴⁰İsmail Bozkurt, "*Kıbrıs'ın Tarihine Kısa Bir Bakış*", İrfan Kaya Güler, Ertan Efeğil, Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını), Ankara, 2001, s.10.; İsmail; *a.g.e.*,s.10.

⁴¹Konuyla ilgili bir başka örneği, Kavanin Meclisi'ndeki bir Rum Üyenin sözlerini, bir makalesinde eski Lefkoşa Belediye Başkanı, Kavanin Meclisi Üyesi, Vatan Gazetesi (1911-1912 yılları) sahibi ve başyazarı, Larnaka Kaza Mahkemesi Yargıçlığından emekli Bodamyalızade Mehmet Şevket Bey anlatıyor: "*Eğer Osmanlılar Ada'ya fetih tarihlerinden elli yıl sonra gelmiş olsalardı burada Rum Ortodoks adından eser kalmayacak, İtalya mezalimi ile doğrudan silinecekti.*" 15

Rigas'ın tutuklanıp Osmanlı yetkililerine teslimi (1797) ve idam edilmesi ile örgütün faaliyetlerine 1798'de set çekilmesine karşın, aynı faaliyetler 1814-1815'de yeniden canlandırıldı⁴². Adı geçen haritanın yayınından 21 yıl sonra, Rus Çarı kendi yaveri Aleksandr İpsilanti'ye, Baltık Yarımadası, Ege Denizi çevresindeki coğrafyanın hiçbir parçasında çoğunlukları bulunmayan ve kendini Elen hisseden insanların yakınlaşmasını sağlamak için, Odesa'da "*Filiki Eteryä (Dostluk Cemiyeti)*" adlı bir örgüt kurdurdu. Rus Çarı'nın desteği ile 1821 Mora İsyanı'nı da başlatan bu örgüt, 10 maddeden oluşan Megali İdea Yemini'ni benimsedi⁴³. Örgütlenme çalışmalarını

Nisan 1912 tarihli Vatan gazetesinden aktarma; Harid Fedai, "*Eski Basınıımızdan*", Kıbrıs Gazetesi, Lefkoşa, 12 Eylül 1994.

⁴² Purcell, *a.g.e.*, s.192; Çevikel(2006), *a.g.e.*, s.174

⁴³ "Sekizinci maddesi Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını öngören ve sonsuzluğa uzanan Megali İdea Yemini şunları içerir: "*Yunan milletinin tam istiklalinin temini, Batı Trakya ve Selanik'in Yunanistan'a ilhakı, Ege Adaları'nın Yunanistan'a ilhakı, 12 Adanın Yunanistan'a ilhakı, Girit Adası'nın Yunanistan'a ilhakı, Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı, Pontus Rum Hükümeti'nin kurulması, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı (ENOSİS), İmroz ve Bozcaada'nın Yunanistan'a ilhakı, İstanbul'un işgal edilerek Doğu Roma İmparatorluğu'nun ihyası.*" Dikkat edilirse günümüze kadar geçen zaman diliminde Megali İdea'nun beş maddesi tam anlamı ile gerçekleşmiş, altıncı maddesi yani Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı teşebbüsü ise, Yüce Atatürk önderliğinde, Kurtuluş Savaşımız sayesinde sonuçsuz kalmıştır." Hüseyin Laptalı, "*Kıbrıs'ta Bitmeyen Soykırım*", Ulvi Keser, I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Sempozyum Bildiri Kitabı, Ankara, 2009, s.123-124.

Kıbrıs'a kadar uzattı ve başta kiliselerdeki papazlar⁴⁴ olmak üzere, kiliselerin yoğun propagandasının etkisi altında bulunan Rumlar arasında geniş bir taban buldu.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra "Filiki Eteryaya", Yunan ordusu içinde "*Etniki Eteryaya (Yunan Milli Cemiyeti/ Büyük Milli Birlik)*" adında başka bir örgüte dönüştü. Aynı şekilde Megali İdea Yemini'ni benimseyen bu örgüt, Girit'in Yunanistan'a ilhakında önemli bir rol oynadı⁴⁵. Etniki Eteryaya Örgütü'nün yayınlanan 17 maddelik ilk bildirisinin birinci maddesi, "*Ezeli ve ebedi düşmanımız Türkler'dir*" şeklindedir. Son madde olan ve "Bağlayıcı yemin maddesi" olarak kabul edilen 17. madde ise; "*Tanrı'nın yardımı ile Megali İdea kesin olarak gerçekleşecektir*" ifadesini taşır⁴⁶. Bu örgütün merkezinin, 1821-1919 yılları arasında 98 yıl süreyle İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi tarafından yürütüldüğü bilinmektedir.

Birçok Rum papaz, Rumların (Yunanlıların) yaşamakta olduğu Mora'ya, kıta Yunanistan'ına, Girit ve Kıbrıs gibi

⁴⁴ "Yunan adası Kıbrıs'ta, kilisenin de Yunan kurtuluş savaşına katılması tabiidir. Ortaçağ'dan beri Kıbrıs'ta hakimiyet kilisenin elindedir. Cemaat başkanı ve sorumlusu başpiskopos idi. Kıbrıs Başpiskoposu ve rahipleri Filiki Eteryaya'ya katılmışlardır." Konstantin A. Vovolini, 1453-1933 Kurtuluş Savaşında Kilise, Atina, 1952, Cilt 1, s.122.; F. Kürşat, M. H. Altan, S. Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi*, İstanbul, 1978, s.69-70.; Ünlü, a.g.e., s. 75.

⁴⁵ İsmail, a.g.e., s.10.; Hasan İkizer, "*Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Gerçeği*", Ulvi Keser, I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Sempozyum Bildiri Kitabı, Ankara, 2009, s.59-60.

⁴⁶ Laptalı, a.g.e., s.130.

adalara, hatta Tuna boyuna, Sırbistan'a ve Bulgaristan'a dağılarak üye kaydetmeye çalıştılar. Böylece kısa zamanda, buralarda Filiki Eteryanın birçok şubesi açıldı. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de kendi çıkarlarını korumak endişesiyle, bu örgüte destek olmaları sayesinde, 1820'ye gelindiğinde "büyük isyan" için ortam hazır hale getirilmişti. Bu tarihte, Yunanistan'da bulunan Tepedelenli Ali Paşa ile Sultan II. Mahmut'un araları, Rumların, özellikle Fener Rum Patrikhanesi'nin kışkırtması ile açılmış ve bunun sonucunda Ali Paşa'nın 1820'de isyan etmesi, Yunanistan'da Osmanlı egemenliğinin zayıflamasına neden olmuştu. Bu durum, büyük bir isyan çıkarmak için uygun ortam arayan Rumların işine yaramıştı⁴⁷.

Mevcut durumu değerlendiren Etniki Etery ve Kilise'nin Osmanlı Devleti aleyhindeki çabaları etkisini gösterdi ve Osmanlı Devleti aleyhine ilk isyan hareketi 1820'de Eflak'ta Aleksandır İpsilanti önderliğinde başladı. Eflak halkı, Rus Çarı ve İpsilanti'ye yardım etmeyince Türkler isyanı bastırmayı başardılar. Haziran 1821'de A. İpsilanti'nin kardeşi Demetrius İpsilanti, Mora'ya gelerek yeni bir ayaklanma başlattı. Bu isyan kısa sürede büyüdü. İhtilalciler, Mora'nın merkezi olan Tripoliçe (Tripolis) kentini ve Patras'ı alarak buradaki yerli Müslüman halktan 12.000 kişiyi kılıçtan geçirdiler⁴⁸. Asiler, Ege

⁴⁷ Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Ankara,1988, s. 13-14; Çevikel (2006), *a.g.e.*, s.175

⁴⁸ Cem Başar'ın, Mora'daki Rumlar'ın Türkler'e karşı yapmış oldukları katliama şahit olmuş 20 Avrupalı'dan biri olan İngiliz Albay Thomas Gordon'un anı kitabından alıntıları yayınlayan Davit

adalarındaki Yunanlılar'ı da ayaklandırdılar. İstanbul'daki Rum Patriği'nin Etniki Eterya'nın üyesi olduğu ve Rumları isyana kışkırttığı kanıtlarıyla ortaya çıkarıldığından Patrik Gregoryas'la birkaç metropolit, İstanbul'un çeşitli semtlerinde, Rum Patriği ise resmi giysisiyle Patrikhane önünde, Padişah II. Mahmut'un buyruğuyla idam edildiler.

1818 yılında, Mısır ve Kıbrıs'tan sorumlu Filiki Eterya üyesi Demetrius Hypatros, Kıbrıs Başpiskoposu Kiprianos'u örgüte kaydetmişti. Kiprianos, maddi olmasa da, en azından moral yardımı yapacağına söz vermişti⁴⁹. 1821 Mora İsyanı, Rumların Kıbrıs'taki Enosis düşünceleri için de hareketlenmelerine neden oldu. Devlete borç vererek ve Doğu Akdeniz ticaretini yürüterek güçlenen Rum burjuvazisinin ve Ortodoks Kilisesi'nin önderliğindeki Yunan ulusçuluğu, 1821'deki Mora ayaklanmasıyla bir bağımsızlık mücadelesini başlattıktan sonra, bunun Kıbrıs'ta yankısız kalması mümkün olmayacaktı⁵⁰.

Bu amaçla 19 Haziran 1821'de Filiki Eterya liderlerinden Konstantin Kanaris Kıbrıs'a geldi ve Kıbrıs'ta da Etniki Eterya'nın bir şubesi kuruldu. Kıbrıs Başpiskoposu Kiprianos da Hypatros'a verdiği sözü fazlasıyla yerine getirdi ve ayaklanma hazırlığına başladı. Yabancı tarihçilerin Kıbrıs'ta o güne dek gelip geçen piskoposlar içerisinde "*en iyi ve en yetenekli başpiskopos*" olarak gösterdikleri ve "*halkının cahilliğini*

Hovarth'ın "Greek Adventure (Yunan Macerası)" kitabından yapmış olduğu tercümelemlerle ilgili olarak bkz.; Laptalı, *a.g.e.*, s.124-125.

⁴⁹ Hill, IV, *a.g.e.*, s.124.

⁵⁰ Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi 1878-1960*, Kaynak Yay., Ankara, 1984, 1.cilt, s. 13.

ortadan kaldırmak için uğraş verdiğini" belirttikleri Kiprianos (1810-1821) kendi dindaşlarına karşı kültürel eylemlere girişen ve bu eylemlerin sonucunda toplum içerisinde büyük sevgi ve saygı kazanan birisiydi. Gerçekte Kiprianos, bu eylemleri "*kendi idealini gerçekleştirmek için bir araç olarak*" kullanmaktaydı. Hükümet karşıtı bu eylemlerin düzenlenmesinde başpiskopos, İngiltere, Fransa ve Rusya'dan da büyük ilgi ve destek gördü. Ada'daki isyan hazırlıklarıyla ilgili bilgi alan Bab-ı Ali, Rumların silahlandırıldığı ve buna önlem alınması buyruğunu Vali'ye iletti. Ayrıca, Suriye'den Ada'ya 3.000 asker gönderildi. Bununla birlikte, Ayanni (Aydın) köyünden Dimitri adlı bir Rum, yapılan ayaklanma hazırlıklarını Kıbrıs Valisi Küçük Mehmet (Mehmet Emin Paşa)'e bir mektupla ihbar etti. Bu ihbar sonucu isyan henüz hazırlık aşamasında önlenmiş oldu. Dimitri'nin mektubunda şunlar vardı:

*"... Paskalya gecesi saat altıda Lefkoşa'da top atışı olacaktır. Başpiskopos Kiprianos, Rumca yazılmış mektubunu kendi adamına vererek adı geçen köyde (Ayanni) okutmuştur. Bu mektuba göre, top atışı duyulduğu zaman bütün Hristiyanlar harp silahları ile Lefkoşa'ya hücum edeceklerdir. Tüm adayı almak için birlikte hareket ederek sözleşmelerini öneren Başpiskopos'a göre Hristiyanlar, Lefkoşa'yı da ele geçirdikten sonra bütün Müslümanlar'ı katledip ortadan kaldıracaklardır. Bu konuyu Hristiyanlar'a kesin olarak bildirip tembih eden, zikreden mektubu diğer köylere de yollayıp okutmuştur"*⁵¹.

⁵¹ İsmail Bozkurt, *Kıbrıs Tarihine Bir Bakış*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2001, s.10.

Dimitri'nin ihbar mektubu⁵² ile Hayward Üniversitesi Profesörü Rum asıllı Dennis Skiotis'in iki dizesi⁵³, Kıbrıs'tan Türkleri yoketmeyi amaçlayan Enosis ruhunun özünü en açık şekilde anlatan ve tarihe mal olmuş belgelerdir.

Vali, kiliseleri basarak isyan için depolanan silahlara ve saldırı aletlerine el koydu. Bazı kiliselerde ilaç sandıklarının içerisinde silahların gizlendiği, bir kilisenin ambarında da tamamen barut depolandığı tespit edildi. Bu arada Hacı Petros Vaskos adlı Rum tarafından Başpiskopos Kiprianos'a ve Mihail Kilikya adlı Rum'a yazılmış isyanla ilgili mektuplar da ele geçirildi. Kıbrıs Valisi, ayaklanmayı bastırdıktan sonra, adada ağır yaptırımlar uyguladı. İsyanın elebaşlarından kimisini idam etti, kimisini sürgüne veya hapse gönderdi. Sonuçta suçları kesinleşen asi önderlerinden Başpiskopos Kiprianos, Baf Piskoposu Hirisantos, Girne Piskoposu Laurentios, Kitium (Larnaka) Piskoposu Meletios ile isyanın diğer elebaşları Padişahın buyruğu ile saraya çağırıldılar ve saraya gelir gelmez 9 Ağustos 1821'de idam edildiler⁵⁴.

Bu kapsamda sürgüne gönderilen papazların bir kısmı, 1821 sonlarında Roma'da toplanarak tarihte bilinen ilk "*Enosis Bildirisi*"ni yayımladılar ve Hristiyan krallarından

⁵² Bozkurt, *a.g.e.*, s.10.

⁵³ " Prof. Skiotis'in dizesi: '*Ne Mora'da, ne de bütün dünyada, Tek bir Türk bırakmayın ayakta.*' Stephan G. Xydīs, *Modern Greek Nationalism*, 1971, s. 207-258 . *Bu iki dize ve Yunan İsyanı sonrasında Mora'da hiç Türk kalmadığı gerçeği, kendiliğinden çok şey anlatır.*" Bozkurt, *a.g.e.*, s.10.

⁵⁴Hakeri, *a.g.e.*, s. 276. Hill ve Maier ise, papazların Lefkoşa'da asıldıklarını yazmaktadır. (T.B.G.)

Enosis'i gerçekleştirmek yönünde yardım isteminde bulundular⁵⁵. Bu olay, Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine büyük tepkiler yarattı ve Kıbrıs'ta da aynı durum gözlemlendi. Rumlar intikam almak için Lefkoşa'daki Faneromani Kilisesi'ne⁵⁶ yüzü kapalı bir büst koydular. 1821 olayıyla başpiskopos ve piskoposların Ada'daki üstünlükleri bir süreliğine son buldu. Bununla birlikte Kıbrıs, huzursuzluk kaynağı olan ve adayı Yunanistan'a katmak isteyen başpiskopos ve piskoposlardan kolay kolay kurtulamayacak ve Mihail Hristodulos Muskos'un III. Makarios adıyla daha çok kanlı günler görecektir. Yine 1992'de Atina Başpiskoposu Serafim, 1954 yılında Baf kıyılarından adaya sokulan silahların kendisi tarafından satın alındığını ve gönderildiğini açıklayacaktır⁵⁷. Çalışmamızda Ortodoks din adamları tarafından Enosis kapsamında gerçekleştirilen bunun gibi birçok örneği görme olanağı bulacağız.

1830 yılında Yunanistan'ın egemen bir güç olarak Osmanlı hükümetince tanınması, Kıbrıs Rumlarının ve kilisenin Enosis yolundaki umutlarını tazeledi ve adanın Yunanistan'a bağlanması için yeni girişimlerde bulunmalarını sağladı. Bu maksatla 1831 yılında ayaklanan ve sarayı yakan

⁵⁵ Bozkurt, *a.g.e.*, s.11.

⁵⁶ Bugün Ara Bölge'de Birleşmiş Milletler Barış Gücü kontrolünde bulunmaktadır. Ancak, ibadet için Rumların kullanımına verilmiştir (T.B.G.).

⁵⁷ Hakeri, *a.g.e.*, s. 276.

halk, muhassıl⁵⁸ Halil Said'i öldürdü. 1833 yılında Kıbrıslı Hıristiyanlara Yunan uyruğuna geçme hakkı tanındı. Bu dönemde birçok Kıbrıslı Ortodoksun, reayadan ayrılarak Atina'ya gidip Yunan uyruğuna girdiği ve bu isteği Yunanistan'ın da anlayışla karşıladığı bilinmektedir. Ardından da yabancı konsolosların teşvikiyle Kıbrıs'ta üç isyan birden patlak verdi. Uzun yıllar aynı toprakları paylaşmalarına, hatta çoğu başkaldırılarda ortak hareket etmelerine karşın, 1821 yılında başlatılan Megali İdea çabaları Ada'da Osmanlı egemenliğinin sonuna kadar (1878) iki halkın birbirlerine kuşkulu bakmaları için yeterli bir gerekçe oldu⁵⁹.

1832 yılında Gavur İmam (Tremetuşalı Hüseyin Paşa)'ın bir isyan başlattığı görülmektedir. Bazı tarihçiler yeterli kanıt gösterememekle birlikte bu isyanın Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı için başlatıldığını yazmaktadırlar. Başarılı olamayacağını anlayan Gavur İmam Mısır'a gitti. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından Padişah II. Mahmut'a teslim edildi ve Kıbrıs'a getirilerek idam edildi. Bazı tarihçiler de Gavur İmam'la Karpaz'ın Ayılya köyünden Kaloğiros adlı papazın anlaşarak aynı tarihlerde isyan ettiklerini yazmaktadır. Aşık Kenzi, Papaz Kaloğiros isyanının Gavur İmam isyanı bastırıldıktan on gün sonra başladığını, destanında yazmaktadır. Papaz Kaloğiros, Kilise'nin isyandaki rolünü gizleme amacıyla tardedilmesinden sonra, kendisini isyana teşvik ettiği düşünülen Fransız

⁵⁸ Muhassıl: Devlete ait vergi ve resimleri tahsil ile mükellef olan memurlar hakkında kullanılan bu tabir, Osmanlı Devleti'nden önce Anadolu Selçuklularında da aynı anlamda kullanılmıştır.

⁵⁹ Harid Fedai, "Kıbrıs Türkleri'nin Kültürel İlişkilerinin Tarihi", Kıbrıs Araştırmaları Dergisi (DAÜ), 1998, cilt 4, sayı 2, s.198.

Konsolosu'nun evinde bir süre saklandı. Burada Arnavut⁶⁰ askerleriyle anlaştı ve Karpaz'a gitti. Mağusa'yı zaptetmek için hazırlandı. Varlıklı kişileri tehdit ederek yardımlarını sağlamaya çalıştı. Lefkoşa'yı kuşatmaya çalışması üzerine Vali tarafından gönderilen kuvvetlere mağlup olarak kaçtı⁶¹.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, 1833'de Osmanlı yönetimi, Kıbrıs'taki Hıristiyanlara Yunan uyruğuna geçme hakkı tanımıştı ve başta kilise olmak üzere adanın güçlü Hıristiyan unsurları kendilerini, Osmanlı topraklarında büyüme amacından başka dış politika hedefi bulunmayan bir Yunanistan'la özdeşleştirmeye başlamışlardı⁶².

Padişah II. Mahmut, uygulamaya koyduğu reformlar çerçevesinde Kıbrıs'ta da bazı yenilikler yaptı. Kıbrıs Başpiskoposu Banaredos'un temsilcileriyle yaptığı görüşme sonucunda, başpiskoposun isteği üzerine adanın valisi ve askeri komutanlarının yıllık vergi tutarını düşürdü. Kişinin malına devletçe el konulması geleneğini kaldırdı. Tanzimat'ın 3 Kasım 1839 tarihinde ilanının ardından Lefkoşa'da valinin başkanlığında Divan'da değişiklik yaparak, Türk üye sayısını dörde indirdi ve dört de gayrimüslim üye atanmasını sağladı.

⁶⁰ Lusignanlar döneminde ilk zamanlar adayı korumak için Arnavutluk'tan getirilen sınıf. Bunların daha sonra askeri önemi kalmadı. Ancak, evlenmelerinden dolayı oluşan guruba da Arnavutlar denildi. Hakeri, a.g.e., s. 279

⁶¹ A.g.e., s. 276

⁶² Gürel, a.g.e., s. 14.

Bu dört yeni üye, Kıbrıs Başpiskoposu'yla Rum, Ermeni ve Maronit temsilcileriydi⁶³.

Buraya kadar anlattığımız Osmanlı yönetimi altında Rum Ortodoks Kilisesi, yalnızca Kıbrıs halkının temsilcisi niteliğini kazanmakla kalmamış, aynı zamanda yukarıda da belirtildiği gibi Rum halktan serbestçe yardım toplayarak, ekonomik açıdan da adanın en önemli merkezi durumuna gelmişti⁶⁴. Osmanlı yönetimince Rum Cemaatinin lideri, temsilcisi olan özerk bir dini kurum diye tanınan kilise, toplumsal ve ekonomik gücünü giderek artırdı. 12. Yüzyıldan beri ticaretle uğraşmalarına engel olunmuş bulunan Ortodoks Hıristiyanlar, Osmanlı yönetimiyle ticaret yapmalarına izin verilmesiyle, bu alanda güçlenmişler ve ilk kez Osmanlı yönetimi altında Ada'da bir yerli burjuvazi, palazlanmaya başlamıştı. Tefecilik ve ticaret, yerli Rum burjuvaziyi, daha İngiliz dönemi başlamadan filizlendirmişti⁶⁵. Böylece, 1878'de İngilizler Kıbrıs'ın yönetimini devraldıklarında, karşılarında, temsil yetkisiyle donatılmış, çok zenginleşmiş ve başına buyrukluğa alışmış bir kilisenin ve güçlenmeye başlamış bir Rum burjuvazisinin önderliğindeki Ortodoks Rum çoğunluk buldular⁶⁶. Adanın İngiliz yönetimine girmesinden sonra da, İngilizlerin tüm çabalarına rağmen, kilisenin bu gücünü

⁶³ Hakeri, *a.g.e.*, s. 283.

⁶⁴ Halil Fikret Alasya, "Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara, s.131.

⁶⁵ Michael A. Attalides, *Cyprus-Nationalism and International Politics*, Edinburg, 1979, s. 87.

⁶⁶ Gürel, *a.g.e.*, s. 14.

kıramadıkları açıklıkla görülecektir. Dolayısıyla kilisenin Kıbrıs politikalarındaki etkinliğinin günümüzde de halen devam edişinin nedenlerinin bugünlerde değil, tarihin o dönemlerinde aranması gerektiği de yadsınamaz bir gerçektir.

İNGİLİZ YÖNETİMİ DÖNEMİNDE KİLİSE

4 Haziran 1878'de, II. Abdülhamit'in onayıyla imzalanan ve Kıbrıs'ın yönetiminin İngilizlere devredilmesini öngören Türk-İngiliz Savunma Konvansiyonu, Kıbrıs tarihinin önemli kilometre taşlarından birini oluşturur. İngiliz Profesör Beckingham'a göre; *"Rumlar, adanın İngiltere yönetimine bırakılmasını Yunanistan'a katılma yolunda atılmış ilk adım olarak hoş karşıladılar"*⁶⁷. 1878 yazında adanın ilk İngiliz Yüksek Komiseri Sir Garnet Wolseley, Larnaka Limanı'na ayak basar basmaz, kendisini Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu⁶⁸ başkanlığında bir Rum heyetinin beklediğini gördü. Başpiskopos, Wolseley'e *"hoşgeldiniz"* derken, konuşmasının en önemli bölümünü şu sözler oluşturuyordu:

*"Biz bu yönetim değişikliğini hoş karşılıyoruz, çünkü İngiltere'nin, daha önce Yunan Adaları'nı verdiği gibi Kıbrıs'ı da Yunanistan'a, Anavatanımız'a bırakacağından eminiz"*⁶⁹. Bu,

⁶⁷ Ahmet An, "Kıbrıs Türkleri-1", Yeni Kıbrıs, Ekim 1998, s.20

⁶⁸Wolseley'in başpiskopos sandığı Rum din adamının Kitium piskoposu Kiprianos olduğu Toynbee gibi güvenilir ünlü tarihçiler ve Daily News gazetesi muhabiri tarafından belirtilmiştir. Ahmet Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP) Yayınları, Lefkoşa, 1996, s. 31

⁶⁹ Gürel, *a.g.e.*, s. 41; Harid Fedai, *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1986, s.199; Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 31; ORR. C. W. J. *Cyprus Under British Rule*, London, 1918 ve 1972, s.160.

Kıbrıs'taki Rum Ortodoks Kilisesi'nin ve din adamlarının İngiliz yönetimi döneminde de siyasetle uğraşma ve Enosis'i gerçekleştirme istencini gösteren bir konuşmadı. Gerçekten de örneklerini ilerleyen bölümlerde göreceğimiz gibi, kilise, politika ve politikacılar üzerindeki etkinliklerini ve Enosis isteklerini İngiliz yönetimi döneminde de azaltmaksızın devam ettirerek günümüze kadar sürdürecekler ve başarılı da olacaklardır. İngilizler, Osmanlı yönetimi döneminde Rum Ortodoks Kilisesi'ne tanınan toplumsal ve ekonomik gücü, tüm çabalarına rağmen kıramayacaklardır. Kilise de bu gücü her fırsatta sonuna kadar kullanmaktan çekinmeyecektir.

Bu arada gelişen bir olaya dikkat çekmek gerekmektedir. Sözkonusu anlaşma, henüz açıklanmadan anlaşmayı her nasılsa öğrenen İstanbul Rumları, kalabalık gruplar halinde Ada'ya gelerek Larnaka ve Lefkoşa'da birçok ev ve dükkan satın aldılar⁷⁰. Bu olay, Rumların Ada'ya sahip olmak için nasıl bir irade gösterdiklerini vurgulaması bakımından önemlidir.

Kıbrıs'ın İngiliz yönetimine geçişini umut ve sevinçle karşılayan Rumların beklentileri kısa zaman içinde hayal kırıklığı ve şikayetlere dönüştü. İngilizlerin, özellikle Rum Ortodoks Kilisesinin ve din adamlarının Türk yönetimi altında kazanılan ayrıcalıklarına karşı çıkışı ve bu ayrıcalıkları ortadan kaldıran önlemler almaları Rum toplumu arasında büyük tepkilere neden oldu⁷¹. Özellikle vergi toplama konusunda daha başlangıçta İngilizler ve Rum Ortodoks Başpiskoposu anlaşmazlığa düştüler. Türk yönetimi döneminde kilisenin,

⁷⁰ Hakeri, *a.g.e.*, s. 302

⁷¹ Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 41.

Ortodoks Rumlardan aldığı özel kilise vergisinin toplanmasında Türk yönetimi başpiskoposa yardım etmekteydi. Bir başka ifadeyle kilise, kendi amaçları için kullanılmak üzere Rumlardan din vergisi toplama yetkisine sahipti ve bunun uygulanması ve toplanmasında, Hükümet vergisini toplayan tahsildarların kullanılmasına Türk valisi izin veriyordu. İngiliz yöneticileri; kilisenin kendi özel vergisinin toplanmasında, devlet bütçesinden maaş alan kamu görevlisi tahsildarının kullanılmasının uygun bir hareket olmadığı kararını verdi. Kitium piskoposunun Aralık 1878'de İngiliz yönetiminden yakınan bir dilekçeyle Yüksek Komiser'e başvurması üzerine İngiliz yöneticisi Albay Greaves, Dışişleri Bakanı Salisbury'ye yolladığı yazı konuya açıklık getirmesi bakımından önem arz etmektedir;

*"Tahriklerin papazlar tarafından başlatıldığı açık. (Papazlar) Türk yönetimi altında ayrıcalıklardan ve vergi bağımsızlıklarından yararlanmışken, şimdi bu uygulamanın İngiliz yönetimi altında sürdürülmesi olanaksızdır. Üstelik papazlar, Ada'nın en büyük çiftçileri oldukları için vergilerden en çok onlar etkileniyorlar"*⁷².

İngilizlerin bu geleneği ve yöntemi durdurması kiliseyi mali yönden zor duruma düşürdü. Türk yönetimi döneminde, Kıbrıs valisi paşalar kadar söz ve otorite sahibi olmaya alışan kilise liderleri, İngilizlerin bu tutumunu beğenmeyerek, İngiliz valiye bir dilekçeyle başvurular ve aynı uygulamanın devamını talep ettiler. Bu dilekçede Kilise, Yüksek Komiser'e;

⁷² PRO 30/29/280. Col. Greaves'den Salisbury'ye, Nicosia, 18 June 1879,

“İngiliz Yönetimi’nin aldığı son vergi önlemleri yüzünden Kilise’nin ekonomik durumunun kötü bir hale geldiği, okullara bile bakmaktan aciz bir duruma düştükleri, kiliseleri onaramadıkları, bunun bir başka nedeninin de yönetimin vergi sisteminin yanında, cahil halkın zorlanmadıkça dinsel ödentilerini ödemediklerinden kaynaklandığını”⁷³ belirtiyordu. Bir başka ifadeyle Osmanlı döneminde kendi halkından istediği şekilde para toplayan ve bunları kendi amaçları doğrultusunda istediği gibi tüketen kilise, İngiliz yönetiminin aldığı önlemlerden dolayı bu olanaklarının ellerinden alınmasından yakınıyordu.

1879’da yayımlanan “*British Cyprus*” adlı eserinde Hepworth Dixon da, bu konuda İngiliz Valisi ile yaptığı konuşmayı aktararak, sözkonusu talepleri doğrulamaktadır⁷⁴. Rumlar, yönetim hakkındaki şikayetlerini, İngiliz hükümetine 1879 ve 1881 yıllarında verdikleri muhtıralar ile bildirdiler. Bunların sonucunda daha geniş haklar elde ettiler. Bu maksatla 1879’da verdikleri ilk muhtırada, kaymakamlıklardan nüfus oranına göre, çoğu yerli halkın temsilcilerinden oluşacak bir meclis kurulmasını istediler⁷⁵. Nüfus oranına göre, temsili bir sistemin kurulmasını istemelerindeki maksat, nüfus çoğunluğu Rumlarda olduğu için yönetimde kendi seslerinin daha ağırlıklı olarak dikkate alınması ve böylece zamanla yasama erkinin en etkili unsuru konumuna gelmelerinin sağlanmasıydı. Bunun için sömürge yönetiminde etkili olmak için 1881’de Meclis-i

⁷³ Philios Zannetos, *Istoria Tis Nisu Kipru (Kıbrıs Adası Tarihi)*, Atina, 1930, cilt II, s. 157-8; Gürel, a.g.e., ss. 44-45.

⁷⁴ Gazioğlu, 1996, a.g.e.,s. 35-36

⁷⁵ Ahmet Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878-1960) I, Statü ve Anayasa Meselesi*, İstanbul, 1960, s.47.

İdare'deki tüm seçilmiş Rum üyeler, Başpiskopos Sofronios ve piskoposların teşviki ile bu görevlerinden istifa ettiler. Başpiskopos ve piskoposlar, 6 Aralık 1881 günü Yüksek Komiser Biddulph'u ziyaret ederek, bu istifaların nedenini açıkladılar. Türkler'in de kendi isteklerini İngiliz Yönetimi'ne bildirmelerine rağmen, 23 Mart 1882 tarihinde yayımlanan Kraliyet Konseyi Emri(Order in council)'ne göre Kıbrıs Yasama Meclisi'ndeki değişiklik, Rumlar'ın istediği şekilde, Türk ve Rum üye sayısının iki toplumun nüfus oranları esas alınarak seçilmesi şeklinde yasalaştı. Anayasa'da kendi istekleri doğrultusunda yapılan değişiklikten memnun olan Başpiskopos Sofronios, İngiliz Sömürgeler Bakanı Lord Kimberley'e bir telgraf göndererek Anayasa'da yapılmasını istedikleri değişikliklerin hükümetçe kabul edilmiş olması nedeniyle Kraliçe'ye teşekkürlerini bildirdi⁷⁶. Görüldüğü gibi, kilise İngiliz yönetiminin başlangıcından itibaren, politikanın direkt merkezinde yer alıyor, kendi politikalarını da maksatları doğrultusunda yönlendiriyor ve hatta İngilizleri de kolaylıkla etkileyebiliyordu. Bu noktada İngiliz yönetiminin iki topluma karşı uyguladığı çifte standardı da göz ardı etmememiz gerekir. Bu uygulama Rumların ve Kilisenin, Kıbrıs'taki Enosis amaçlı faaliyetlerinde Batılı devletlerden aldığı desteği göstermesi bakımından önemlidir. Vurgulanan her iki konunun çeşitli örneklerini, günümüzde olduğu gibi çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de göreceğiz.

⁷⁶ İngiliz Arşiv Belgesi CO. 3384, s. 84; Ayrıca İngiliz Yönetimi dönemindeki Kıbrıs Meclisi ile ayrıntılı bilgi için bknz.: Gazioğlu, İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878-1960) I, Statü ve Anayasa Meselesi, İstanbul, 1960.

İngiliz devlet adamı William Ewart Gladstone, muhalefette olduğu dönemde Kıbrıs Rumlarının Enosis liderlerinin avukatlığını yapmış, seçim kampanyalarındaki konuşmalarında, adada bu siyasi akımın Rum toplumu içinde güçlenmesini teşvik etmişti. 1879'da İskoçya'da verdiği birkaç söylevde, Ada'nın İngiltere'ye devredilmesinin İngiliz çıkarlarına yarar sağlamadığını dile getirmiş ve İyonya Adaları'nı Yunanistan'a terkeden İngiltere'nin, Kıbrıs'ta gelişen milliyetçilik akımlarını da önleyemeyeceğini belirtmişti. Zannetos'un kitabında, İngiliz Liberal Parti Başkanı Gladstone'nun, İskoçya'da yaptığı seçim konuşmasında;

*“Kıbrıslılar İngiliz Yönetimini beğenmemekte ve soydaşlarıyla birleşecekleri günü beklemektedirler. Madem ki İngiltere İyonya Adaları'nın Yunanistan'la birleşmesine yardımcı olmuştur, onlarla aynı inanca sahip Kıbrıslıların birleşme arzularını da ileride önleyemeyecektir.”*⁷⁷ ifadesini kullandığı ve Gladstone'nun Mart 1880'de seçimi kazandığı haberi gelince, Rumların kiliselere koşuştukları ve adeta bayram yaptıkları anlatılmaktadır.

İngiliz yönetiminin Türklere yapmış olduğu haksızlıkların giderilmesi için Kıbrıs Türk Toplum Liderleri ve İstanbul Hükümeti, İngiliz Hükümeti'ne müracaat ederler. Bu girişimleri öğrenen Başpiskopos Sofronios, Yüksek Komiser'e telgraf çekerek Türklere bu girişimlerine aldırış edilmemesini ister. Yapılan girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine Türk Toplumunu da yeni durumu kabullenmek zorunda kalır.

⁷⁷ Zannetos, a.g.e., cilt II, s.199

Kıbrıs'ta Osmanlı yönetimi dönemindeki 308 yıllık süreçte, farklı toplumlara ait insanlar arasında ırk, din ve dil ayrımı gerekçesiyle herhangi bir çatışmanın meydana geldiği görülmemiştir. 1890'lı yıllara gelindiğinde Kıbrıslı Türkler ve Rumlar arasında kavgalar başladı ve bunların zaman zaman toplumlararası çatışmalar şekline dönüştüğü görülmektedir. Bunun temel nedeni, İngiliz yönetimi döneminde adanın Yunanistan'a ilhakını hedefleyen ada Rumlarının bu amaçlarına engel olarak Kıbrıs'taki Türk Toplumunun varlığını görmeleri ve bu maksatla adanın İngiliz yönetimine devredildiği 1878'den itibaren yaklaşık 15 yılda, Türklere karşı düşmanlık duyguları besleyen bir nesli, kilise ve eğitim programları Atina ile Rum Kilisesinin işbirliği ile hazırlanmış olan Rum okullarında⁷⁸ yetiştirmiş olmalarıdır. Türk varlığı

⁷⁸ Yunan tahrikçilerinin Rum okullarındaki faaliyetlerini anlatan ve Sömürgeler Bakanına gönderilen bir raporda, Yüksek Komiser Sir Haynes Smith, şunları vurgulamaktadır; Rum okullarında dışarıdan görünecek şekilde mutlaka Yunan bayrağı bulunmakta ve festival günlerini beklemektedir. İlkokul öğretmenlerini yetiştirdiği Lefkoşa'daki Kıbrıs Cimnasyosu'nda Atina'dan alınmış "yetenek sertifikası" olmayan hiçkimse öğretmen atanamaz. Her Rum okulunun duvarlarında Yunan Kraliyet ailesinin, politikacılarının, savaş kahramanlarının, bir savaş sahnesinin ve özellikle "Girit'in yeniden canlandırılıp diriltilmesini" yansıtan resimler bulunmaktadır. Rum okullarında okutulan tek tarih dersi, modern Yunanistan tarihi, coğrafya dersi ise Yunan Coğrafyasıdır. Okuma kitapları, Yunan halkının şan ve şerefiyle kahramanlığını yansıtmaktadır. Öğretilen şarkıların büyük bölümü, Yunan yurtseverliğini ve Türklere karşı girişilen savaşları konu almaktadır. Rum okullarında özel önemi olan üç tatil günü vardır. Bu günlerde öğretmenler, ellerinde Yunan

Kıbrıs'ta devam ettiği sürece Enosis hayalinin gerçekleşmesi olanağı bulunmayacağını gören Rumlar, İngiliz yönetiminin ilk yıllarından itibaren okullarında ve kiliselerinde açıkça Türk düşmanlığı aşıladılar. Enosis fikrinin Rum çocuklarına nasıl aşılandığını bir Rum yazar olan Tenekides şöyle açıklıyor:

"Rum okulları Helen düşüncesini yaymak amacı ile kullanılıyordu. Rum öğretmenler çiçeklerle çerçevelenmiş Yunanistan'la birleşmelerini temsil eden armağanları Vali'nin kasabaları ziyareti sırasında verirken muzraklı bir alay gibi sıraya sokulan öğrenciler önceden öğretilmiş olan 'Yaşasın Enosis' çığlıkları atıyordu..." ⁷⁹

Kilise ve okullarda Türk düşmanlığı ile yetişen yeni neslin, bu düşüncelerini Türklere karşı kaba kuvvete dönüştürdükleri ilk olaylar, 1894 yılında Baf kasabasında başladı. Kıbrıs gazetesi, 19 Mart 1894 tarihli sayısında, Karnaval mevsimi nedeniyle, 400-500 kişilik bir Rum grubunun, Türklere karşı bazı ahlak dışı hareketlerde ve tahriklerde bulunması sonucu iki grup arasında kavga çıktığını, olayın devamında Rum grubun Baf kasabasındaki Küçük Cami önüne gelerek ahlak ve yasa dışı gösterilerine devam ettiklerini, Türklerin soğukkanlı davranarak karşılık vermemeleri üzerine, Rum

bayrakları taşıyan çocuklarla köy sokaklarında geçit töreni yaparlar. Bu özel günler, "Üç piskoposlar günü", "St George Günü (Yunan Kralının isim günü)" ve "25 Mart Yunan bağımsızlık günü"dür. Belirtilen bu Helenik düşünce ve ideallere tam olarak uymayan öğretmenler, Rum gazeteleri tarafından adları yazılarak teşhir edilmektedir. Gazioğlu, 1996, a.g.e.,s.74.

⁷⁹ Menter Şahinler, *Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti*, Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği yay., İstanbul, 1979, s. 111.

grubun önlerine gelen Türklere saldırdıklarını ve polisin müdahalesi sonucu olayın bastırıldığını belirtmektedir. Buna benzer tahrik, korkutma ve sindirme olayları, 1890'lı yıllarda Baf'ta olduğu gibi Tahtakale, Vadili, Paşaköy, Afanya, Hamid Mandıraları ve Limasol'da devam etti. Rumların saldırılarına gereken tedbirlerin alınması için Türk toplumu ileri gelenleri tarafından değişik zamanlarda İngiliz yönetimi'ne çeşitli müracaatlarda bulunulmuştur. Bu müracaatların en önemlisi, 17 Nisan 1895 tarihli, Müftü Ali Rıfki ve Başkadı Mustafa Fevzi imzalarını taşıyan ve Türk Toplumunun kararını içeren mektuptur. Bununla birlikte 22 Nisan tarihinde Yüksek Komisere ziyarette bulunan Türk Toplum ileri gelenleri, Ada'nın çeşitli yerlerinde Türklere karşı yapılan saldırılar ve Rum okullarında "*Türklere kılıçtan geçirip intikam alacağız*" şeklinde sözler içeren şarkılar okunması konusunda Yüksek Komiserin dikkatini çekmişlerdir⁸⁰.

15 Nisan 1895 tarihli Kıbrıs gazetesinde Rumların son 15 yıldan beri yaratmakta oldukları gerginlikten söz edilmekte ve yüzyıllarca Türk yönetiminde yaşayan bu topluluğun son yıllarda, sebepsiz olarak Türklere karşı düşmanca davranışlarda bulunup dil değiştirmeleri, "*Karınca kanatlanınca zevali yakın olur*"⁸¹ atasözüne bağlanmaktadır. Gazete, Rum taşkınlıklarının Türklere hakarete dönüştüğünü; kiliselerde, meydanlarda, çarşıda, okulda bu hakaretin sürdüğünü ve İngiliz yönetiminin bu tehlikeli gelişmelere kayıtsız kaldığını

⁸⁰ 17 Nisan tarihli mektup ve 22 Nisan tarihli ziyaret ile ilgili İngiliz Arşiv Belgesi: CO 67/91-7681

⁸¹ *Kıbrıs*, 15 Nisan 1895.

belirtmektedir⁸². Ayrıca bu dönemde kilise, “Terazinin bir kefesine Türk'ün toprağını, öteki kefesine altını koyunuz, altın ağır gelse dahi altını verip toprağı alınız. Çünkü Türkleri Ada'dan çıkarmanın tek yolu budur.”⁸³ şeklinde açıklamalar yaparak Türklerin arazilerinin satın alınmasına önyak oluyordu.

1898'de Girit'in Avrupalı devletler tarafından Osmanlı Devleti'nin denetiminden çıkarılması ve bu adanın başına bir Rum yöneticinin konması, Kıbrıs'taki Enosisçiler arasında da heyecan yaratmıştı. Bununla birlikte 1898 yılında Atina'da kurulan bir cemiyet, Kıbrıs'taki Enosisçi faaliyetleri, kilise ile birlikte yönlendirmeye başladı⁸⁴. 1899 yılında, Atina'daki “Kıbrıslıların Yurtsever Birliği (Patriotic League of Cypriots)” adındaki cemiyetin düzenlenmesine önyak olduğu “1899 Olimpik Sporları” adlı gösteriler esnasında, gösterilerin yapıldığı Limasol'da tüm kasaba, Yunan bayrakları ile donatıldı. Yunan Konsolosu Philemon ve Kitium Piskoposu, Yunan ulusal renkleri ve bayrakları ile donatılmış bir gemi ile Larnaka'dan Limasol'a deniz yoluyla gelerek, ellerinde Yunan bayrakları bulunan bir heyet tarafından karşılandılar. Spor gösterilerinin yapıldığı alanda ise Yunan Ulusal Marşı çalınarak Yunan Kralı için “Yaşasın Kralımız” naraları atılarak tahriklere devam edildi⁸⁵. İngiliz Yönetiminde de olsa henüz bir Osmanlı ülkesi olan Ada'da, kilise mensupları ve bir başka ülkenin diplomatik temsilcisi tarafından gerçekleştirilen

⁸² Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 69.

⁸³ Hasan Şanlı, *Kıbrıs 1878-1924 Siyasal Toplumsal Değişimler*, Güneş Matbaacılık, İstanbul, 1967, s. 62.

⁸⁴ CO 883/6, NO. 57.

⁸⁵ Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 72.

tahrikler karşısında, Türk toplumu soğukkanlı tutumunu sürdürmeye devam etmiştir. Bu tür Enosis kampanyalarında dikkati çeken konu, Ada'nın yalnız Yunanistan'a bağlanması için İngiliz yönetiminin zorlanması değil, aynı zamanda sistemli bir şekilde Ada'nın Müslüman-Türk halkının da karşıya alınmasını ve tahrik edilmesini içerdiği'dir. Yukarıda sözünü ettiğimiz Kıbrıslıların Yurtseverler Birliği adlı cemiyet, 1898'de Atina'da, G.Frankudis başkanlığında kurulmuştu. Genel Sekreterliğini, 1920 yılında Kıbrıs'a konsolos olarak gönderilen ve 1931'de Rumların Enosis yolundaki ilk silahlı ayaklanması olan isyan sırasında da bu görevi sürdüren Aleksis Kyrou (Kıru)'nun yaptığı bu cemiyet, Kıbrıslı Rumlara hitaben yayımladığı bildiriye, "Geliniz birlikte çaba gösterelim ve böylece tüm tehlikeleri savarak nihai kurtuluş gününü hazırlayalım. İyonya, Teselya ve Girit'ten sonra şimdi sıra Kıbrıs'a gelmiştir"⁸⁶ ifadeleriyle, Girit'de uygulanan tedhiş ve şiddetin Kıbrıs'ta da uygulanacağını o günlerden bildiriyordu. Dönemin İngiliz Yüksek Komiseri Sir W.F.Haynes Smith, konuyla ilgili olarak 27 Aralık 1898'de Sömürgeler Bakanı Chamberlain'e gönderdiği telgrafta;

'Kıbrıs Rum Toplumunun Girit'teki gelişmelerden çok etkilendiğini, bu nedenle Ada'da Rum Kilisesinin öncülüğünde çeşitli gösteriler yapıldığını ve kendisinin anladığına göre, Kıbrıslıların Yurtseverler Birliği adlı örgütün de Girit'teki sonucun aynısının Kıbrıs'ta da elde edilmesi amacıyla kurulduğunu ve Kıbrıs'ta da birçok şubesinin açıldığını' belirtiyordu⁸⁷.

⁸⁶ CO 883/6

⁸⁷ CO 883/6

1901 yılında yapılan Yasama Meclisi seçimlerinde kilise ve din adamlarını yine siyasetin tam ortasında görmekteyiz. Hem Yasama Meclisi üyesi, hem de başpiskopos olmak isteyen Kitium piskoposu, tüm seçim kampanyasını Enosis konusu üzerinde yoğunlaştırmıştı. Piskopos ve destekleyicileri Yasama Meclisi'ne seçildikleri takdirde bir kaç yıl içerisinde İngilizleri adadan_atarak Enosis'i gerçekleştireceklerinin propagandasını yapmaktaydılar⁸⁸. Seçimi Enosis sloganıyla kazanan piskopos ve arkadaşları, seçildikten sonra bu sloganı mecliste de öne çıkarmak için her türlü faaliyeti gerçekleştirmekten geri kalmadılar.

1907 yılında, İngiliz Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarı ve parlamento üyesi Winston Churchill'in adaya yaptığı ziyaret, Kıbrıs'ın yakın tarihinde önemli olaylardan biri olarak kabul edilir. Churchill'in ziyareti sırasında, iki toplumun yaptığı girişimler, Churchill'e sunulan muhtıralar ve onun verdiği yanıt, Kıbrıs'taki siyasi havayı ve bu kapsamda Türklerle Rumların derin görüş, düşünce ve yaklaşım farklılıklarını yansıtması bakımından da önemlidir. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi önderliğinde Kıbrıs Rum toplumu bu ziyareti Enosis'i gerçekleştirme yolunda önemli bir fırsat olarak kabul ettiler ve bu fırsatı en olumlu şekilde değerlendirmek için büyük çaba gösterdiler. Bu maksatla Kavanin (Yasama) Meclisi'nin 9 Rum üyesinden altısı bir toplantı yaparak, hükümete sunulmak

⁸⁸ Yüksek Komiserin 15 Aralık 1900 tarihinde Sömürgeler Bakanı'na gönderdiği yazı, CO 67/125.

üzere bir muhtıra hazırladılar. Altı maddelik muhtıranın⁸⁹ birinci maddesinde, Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesini istiyorlar, bir diğer maddede ise meclisteki üye sayısının Rumlar lehine artırılmasını talep ediyorlardı⁹⁰. Bu muhtıranın içeriğini haber alan Sünühat Gazetesi, 3 Ekim 1907 tarihli sayısında Rumlara verdiği yanıtla, Türk kamuoyunu da konuyla ilgili olarak bilinçlendiriyordu⁹¹.

9 Ekim 1907'de adaya gelen Churchill'e, Yasama Meclisi'nde yapılan toplantıda Rumlar, ilhak isteyen muhtıralarını verdiler. 12 Ekim tarihindeki oturumda hazır bulunan tek Türk üye Hami Bey de, Rumların eylemlerine karşı hükümetin hoşgörülü davranmasını da protesto eden bir konuşma yaptı. Hami Bey'den sonra Churchill, yaptığı konuşmada;

⁸⁹ Muhtıranın ayrıntıları ve Churchill'in yanıtları için bkz.; Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, s.s. 52-56.; Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 99-108.

⁹⁰ Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, s. 52-53.

⁹¹Sünühat gazetesinin verdiği yanıt; *"Teessüf ederiz ki, Kıbrıs Hıristiyanları yaptıkları bu gibi özel toplantılarında Adada bulunan İslam unsuru ve Ada üzerindeki Osmanlı hukukunu hatırdan çıkarıyorlar. Ada Yunanistan'a ilhak olmayacaktır. Kıbrıs, İngiltere'ye muvakkaten (geçici) terkedildiği için muahede mucibince (anlaşma gereğince) Türkiye'ye iade edilecektir...."* Sünühat gazetesinin açtığı bu kampanya etkili olmuş, 9 Ekim 1907 tarihinde Churchill adaya geldiğinde, Rumların Enosis konusunda yaptıkları atak, Kıbrıs Türk Toplumunun ulusal tepkisiyle Churchill'e aktarılmıştır. Bunun üzerine Churchill, Rumlara; *"...Burada Türk ve Rum olarak iki cemaat bulunduğundan emelinize kavuşmanız imkansızdır. Memleketin yükselmesini arzu ediyorsanız, diğer unsur ile kardeş gibi geçinerek ittifakla çalışınız ki, hükümet te size yardım edebilsin."* cevabını vermiştir. Ünlü, *a.g.e.*, s.39.

*“Karşılama törenindeki Rumların taşkınlıklarının, İslam ahalisinin şeref ve şanına yöneltilmiş bir hakaret olarak görmediğini, bu gösterilerin Rum ahalisinin içinde besledikleri istemden kaynaklandığını sandığını ve Rumların kendi üzerinde etki yaratmak için bu yola başvurduklarını...”*⁹² açıkladı. . *“Ancak, Rum ahalinin bu tür gösterileri yaparken İslam ahalisinin duygularını rencide etmemeleri gerektiği”* uyarısını da yapmayı uygun gördü. Churchill’den sonra söz alan Kitium Piskoposu Kiril, konuşmasında değişmeyen emellerine vurgu yaparak, *“Ulusal emellerini hiçbir zaman unutmayacaklarını, tüm ada Hristiyan ahalisinin tek emelinin, Kıbrıs’ın Yunanistan’la birleşmesi olduğunu, bu emelin de Tanrı’nın ve adaletli İngiltere Devleti’nin lütfu ve Churchill’in yardımı sayesinde gerçekleşebileceğini”*⁹³ belirtti. Churchill bu konuşma sonrasında verdiği yanıtta; *“Enosis’in gerçekleşmesinin, Türkiye ile olan anlaşmanın feshedilmesi anlamına geleceğini ve toplumun her iki kesimi arasında sürekli ve tehlikeli bir zıtlık doğacağını, bununla birlikte Kıbrıs’lı Rumlar’ın anavatan diye niteledikleri Yunanistan’la birleşme isteklerinin saygı duyulması gereken bir duygu olduğunu”* belirtti ve *“İngiltere hükümeti’nin müslümanların duygularına da saygı gösterdiğini ve Kıbrıs’taki İngiliz işgalinin Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasına ve padişah egemenliğinin bozulmasına yol açmayacağını”* söyledi. İyonya adalarının Yunanistan’a verilmiş olması örneğine de değinerek, *“o sırada*

⁹² Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 103.

⁹³ A.g.e., s. 103.

bu adaların İngiltere hükümeti'ne ait olduğunu, ama Kıbrıs'ın bu durumda olmadığını"⁹⁴ vurguladı.

Churchill'in Rumların ilhak isteklerini kabul etmediğini belirten konuşması, Ada'daki Türk toplumu tarafından kendilerine verilen bir destek gibi algılanmaktadır. Mirat-ı Zaman gazetesi, 17 Ekim 1907 tarihli sayısında bu konuşmalara yer vererek, "*Yaşasın Türklerin eski ve sadık dostu İngiltere Hükümeti! Yaşasın o hükümetin erkli ve saygın temsilcisi Churchill Hazretleri*" ifadeleriyle Churchill'e teşekkür etmekteydi. Oysa emperyalist İngiltere, burada da kendi ulusal çıkarları doğrultusunda "*denge politikası*" adı altında, iki yüzlü bir politika izlemekteydi. Nitekim Churchill'in bu konuşmasındaki "*Kıbrıslı Rumların anaavatan diye niteledikleri Yunanistan'la birleşme isteklerinin saygı duyulması gereken bir duygu olduğu*" şeklindeki görüşleri, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden ve daha etkin biçimde başlatılan Enosis kampanyası sırasında Rumlar tarafından kendi tezlerini güçlendirmek için sık sık kullanılacaktır.

1907 yılında reddedilen bu isteklerini, 1911 ve 1912 yıllarında, başpiskoposun önderliğinde hazırladıkları yeni muhtıralarla İngiliz Hükümetinden yineleyen Rumlar, İngiliz Sömürgeler Bakanlığı'ndan aynı olumsuz yanıtları aldılar. Ancak, kararlılıklarından bir adım geri atmadılar. Yasama Meclisi'nin Rum üyelerinin başpiskopos ve piskoposlarla birlikte hazırlayıp İngilizlere verdikleri muhtıralara, İngilizlerin vermiş olduğu olumsuz yanıtlara gerekçe olarak

⁹⁴ Ahmet An, *Kıbrıs'ta İsyanlar ve Anayasal Temsiliyet Mücadelesi (1571-1948)*, Mez-koop Yayınları, Lefkoşa, 1996, s. 102.

1878 İngiliz-Osmanlı Savunma Anlaşması'nı ve bu anlaşma gereği Türkiye'nin ada üzerindeki haklarını göstermesi, adadaki politik havayı daha da geriyordu. Rumlar, ulusal emellerine ulaşmada Türkleri bir engel ve İngilizlerin kendi isteklerini kabul etmemeleri için bir bahane olarak görüyorlar, bu bakımdan da İngilizler kadar Türklere de nefret ediyor ve her ortamda bu duygularını ortaya koyuyorlardı.

Özellikle 1912 yılı Ada'da Rumların taşkınlıklarının arttığı ve Türklere karşı ölümlerle sonuçlanan saldırıların gerçekleştiği bir yıl oldu. Bunun temel nedenini de, Trablusgarp Savaşı ile Balkan Savaşı'nda Türklerin aldığı yenilgiler ile yukarıda belirtilen, İngilizlerin Ada'daki iki toplumu karşı karşıya getiren ikiye bölme siyaseti idi. Rum meclis üyeleri, 5 Şubat'ta Yüksek Komiser'e sundukları muhtıradan belirtilen isteklerinin yerine getirilmeyişini gerekçe göstererek, Nisan 1912 tarihinde topluca istifa ettiler. Bu istifanın kendilerince haklı nedenlerini anlatan bildirimler bastırarak halka dağıtıldı. Adada değişik yerlerde yapılan mitinglerle Rum halkı İngilizlere ve Türklere karşı kızdırıldı. Her zaman olduğu gibi bu eylemlerde de kilise başroldeydi. 17 Nisan'da, Lefkoşa'da düzenlenen büyük bir mitingde, başpiskoposun başkanlığında, piskoposları, Cikko Manastırı keşişini, meclisten istifa edenler ile birlikte eski Rum meclisi üyelerini de kapsayan bir Merkez Komite kurularak, bundan sonraki mücadelenin, bu kurul tarafından sürdürüleceği halka duyuruluyordu. Başpiskopos, Merkez Komite Başkanı sıfatıyla, 9 Mayıs'ta Yüksek Komiser'e bir mektup göndererek, daha önceki muhtıralarda belirttikleri isteklerinin tüm Rum halkının arzusu olarak İngiliz Sömürgele-

Bakanlığı'na iletilmesi ve yerine getirilmesini istedi. Aynı gün Başpiskopos Kirillos'un söylediği ve o yıl içerisindeki tüm kasabalarda yapılan Enosis mitinglerinde tekrarlanan bir slogan haline gelen söylemi, bir süredir tırmanan gerginliği zirveye çıkardı; *"Hiçbir hareket, hiçbir baskı, hiçbir dünyevi kuvvet, Yunanistan'la birleşmek yönündeki değişmez azim ve duygumuzu ortadan kaldıramaz."*⁹⁵.

Bu kışkırtmalara ilave olarak, Trablusgarp savaşının yaralarını sarmadan Balkan ülkelerinin saldırısına uğrayan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu zor durumunu fırsat bilen ve Balkan ordularının ilerlemelerinin Enosis'in gerçekleşmesine olanak yaratacağını uman Kıbrıs Rumları, Mayıs 1912'de yeni tahriklere başvurular. Bir yandan Osmanlı ordularının gerilemesini sevinç gösterileri ile kutlayıp, Türkleri rencide ederken, bir yandan da Enosis eylemlerini yoğunlaştırdılar. Mayıs ayının sonlarına doğru bir Cuma günü "*Enosis ve Yaşasın Yunanistan*" sloganları atarak Hamit Mandraları'nda (bugünkü Hamitköy) oturan Türklere saldırdılar⁹⁶. Beş kişinin öldürüldüğü, 100'den fazla kişinin de yaralandığı 1912 olayları⁹⁷, Rumların Türklere yönelik ilk kanlı saldırıdır. Ölümle sonuçlanan ilk kitlesel çatışmalar olması sebebiyle, 1912 olaylarının Kıbrıs tarihinde de ayrı bir önemi vardır. 27 Mayıs 1912 tarihli Vatan gazetesinde, Rumların saldırılarını anlatan Bodamyalızade Mehmet Şevket Bey, saldırıların "*Kıbrıs'taki*

⁹⁵ Hill, IV, *a.g.e.*, s.518., *Alithia*, 26 Mayıs 1912.

⁹⁶ Nuri Köstüklü, "*Balkan Harbi Sırasında Kıbrıs Türkleri'ne Yapılan Baskılar ve Kıbrıs Mevlevihanesi'nin Faaliyetleri*", Kıbrıs Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, 1996, s.349-350.

⁹⁷ Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 122.

Yunan müsevvikleri (Provokatörleri) tarafından kışkırtıldığını" yazmaktadır. Sir George Hill'in "*A History of Cyprus*" adlı kitabı ve Söz gazetesi de, "*Olayların Trablusgarp savaşındaki yenilgi nedeniyle Rumların Türkleri alaya almaları üzerine başladığını*" yazmaktadırlar. Yunan provokatörlerin kışkırtması ile Rumların Leymosun Panayırında taş, şişe ve her çeşit silahla saldırıya geçtiğini belirten 3 Haziran 1912 tarihli ve 35 sayılı Vatan gazetesi; 5-6 bin kişilik kalabalığın, "*Yaşasın Yunanistan, Yaşasın İlhak*" naraları ile Türk mahallelerini yağmaladığını, ev, dükkan ve dini yerleri tahrip ettiğini anlatmakta, çeşitli bölgelerde de Türk sakinlerin dövüldüğünü, taciz edildiğini belirtmektedir⁹⁸. Bu çatışmalardan önceki günlerde Kilise önderliğinde Enosis toplantıları yapıldığı ve Enosis kararları alındığı ve olayların gelişmesi ile ilgili ayrıntılı bilgiler, İngiliz arşiv belgelerinde açıkça görülmektedir⁹⁹.

1911-1912 Balkan Savaşlarının bitimini müteakip, 3 Haziran 1914'de İyonya adalarının Yunanistan'a verilisinin 50. yıldönümü olması nedeniyle, Rum toplumu adına başpiskopos, piskoposlar ve Yasama Meclisi'nin Rum üyelerinin imzaladığı, Enosis istekli bir mesaj İngiliz Kralı'na iletilmek üzere Yüksek Komiser'e verildi. Bu mesajda;

⁹⁸ 1912 olayları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Nesim, Kıbrıslı Türkler'in Kimliği, Lefkoşa, 1990, s. 42.; Sabahattin İsmail, 20 Temmuz Barış Harekatının Nedenleri Gelişimi Sonuçları, İstanbul, 1988, s. 21-25.; Vatan Gazetesi'nin 3 ve 10 Haziran tarihli sayıları; Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 109-125.

⁹⁹ CO 883/7, No.72; No.87

*“Büyük anneniz Majeste İngiliz Kraliçesi’nin İyonya adalarını Yunanistan’a devreden yüce ve soylu davranışına duyduğumuz saygı ve minnettarlığı sizin de gösterip, geleneksel Helen dostluğunuza yakışır şekilde, Kıbrıs halkının ebedi ve şiddetli istek ve emellerine uygun olarak, bizleri, aynı ırktan olduğumuz Helen krallığı ile birleştirmekten memnunluk duyacağınıza inanmaktayız”*¹⁰⁰ denilmekteydi. Yüksek Komiser Rum liderlere verdiği cevapta; *“Balkanlarda yer alan olayların, İngiltere’nin anlaşmalarla üstlendiği sorumlulukları değiştiremeyeceğini, bu nedenle Türkler de razı olmadığı sürece bu isteklerinin yerine getirilemeyeceğini”* söyledi.

Bu açıklama, İngiltere’nin I. Dünya Savaşı’nın ilk günlerinde Kıbrıs’ı halen bir Osmanlı toprağı olarak gördüklerini vurgulamış olsa da, bir kaç ay sonra, önce İngiltere’nin savaşa girmesi, daha sonra Osmanlı’nın İngilizler karşısında Almanların etkisiyle kendisini savaşın içinde bulması sonucunda bu tutum değişti ve 5 Kasım 1914’de, 1878 Kıbrıs Konvansiyonu’na aykırı şekilde, İngilizler adayı tek yanlı bir kararla ilhak ettiler.

İngilizlerin ilhak kararının açıklanması, Rum Toplumu ve kilise tarafından *“Enosis’e giden yoldaki son engelin kalktığı”* şeklinde yorumlanarak sevinçle karşılandı. Çünkü İngiliz yönetimi, o güne kadar Rumların ilhak taleplerini, 1878 muahedesini göstererek, Osmanlı egemenliğinin Ada’da devam ettiği, kendilerinin adayı geçici olarak yönettikleri mazeretine sığınarak reddediyorlardı. Kıbrıs’ı, İngiliz İmparatorluğu’na katan *“Kraliyet Emirnamesi”*, Osmanlı’nın

¹⁰⁰ Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 127.

İngiltere aleyhine savaşa girmesi nedeniyle, 1878 Anlaşması ve eklerinin geçersiz olduğunu ve Kıbrıs'ın İngiltere'ye ilhak edildiğini ilan etmekteydi¹⁰¹. Böylece İngiltere hükümetinin, Kıbrıs'ın Osmanlı'ya ait olduğu gerekçesiyle, Ada hakkında herhangi bir karar alınamayacağına ilişkin iddiası da değerini kaybediyordu¹⁰². Bunun sonucu, Kıbrıs'ın İngiltere'ye ilhakından itibaren kilise, Rum Toplumunu ve Yunanistan'ın adanın Yunanistan'a bağlanması yolundaki çalışmaları ve entrikaları hız kazandı¹⁰³.

Bu kapsamda, 14 Kasım 1914'de Kıbrıs Rum gazetesi Eleftheria, Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos'un verdiği söylevi yayımladı. Söylevde: "*Kıbrıs'ın İngiltere'ye bağlanması, bu büyük Yunan adasının ulusal restorasyonu için son aşama olarak kabul edilebilir. Yunan hükümetinin elde ettiği istihbarata göre, Kıbrıs'ın anavatan Yunanistan'la birleşmesinin yakın bir gelecekte gerçekleşmesi düşünülebilir*" deniliyordu. Aynı gazetede bir makalede, "*İngiltere'nin Enosis'e karşı ileri sürdüğü ve Kıbrıs'ın bir Osmanlı toprağı olduğu şeklindeki argumanın yayımlanan İngiliz Kraliyet Emirnamesi ile geçerliliğini yitirdiği, bu nedenle İngiltere'nin, Avrupa'daki karmaşanın sona ermesini müteakip, Kıbrıslıların bu ulusal emellerinin gerçekleşmesine razı olmasının beklendiği*" belirtilmekteydi. Hemen ardından, Kraliyet Emirnamesi'nin üçüncü maddesinde yer alan, '*bu Kraliyet Emrinin zaman zaman değiştirilebileceği*' hükmüne dayanarak,

¹⁰¹ A.g.e., s. 131; Ayrıca Kraliyet Emirnamesi ve İngiliz İşgali konusunda ayrıntılı bilgiler için bkz. Gazioğlu, 1960, a.g.e.

¹⁰² An, a.g.e., s. 106.

¹⁰³ Metin Çetin, *Kıbrıs Cumhuriyeti ve Bir Liderin Doğuşu*, Sultan Ofset, Lefkoşa, 1955, s. 4.

Rumlar Başpiskopos önderliğinde, Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesi şeklinde, Emirname'de değişiklik yapılmasını istemeye başladılar.

Bu amaçla, 20 Kasım 1914'de başpiskopos ve meclisin Rum üyelerinin imzaladığı bir muhtırayı Yüksek Komisere verdiler. Muhtırada; *“Kıbrıs'ın İngiliz İmparatorluğu'na katılması kararı, kilise ve Kıbrıs halkı tarafından sempati ile karşılanmıştır. Bu duygu ve görüşle, ülkemizin Türk egemenliğinden nihai kurtuluşunun, kilise ile Kıbrıs halkında yarattığı sevinç duygularına tercüman olmak arzusundayız. Bu değişikliğin, Ada'nın siyasi statüsünü, ülkemizin anavatanımızla, yani ait olduğumuz Helen krallığı ile kesin ve hızlı rehabilitasyona giden yolun son aşamasını oluşturduğu inancını belirtmek isteriz”*¹⁰⁴ şeklindeki ifadelerle amaçlarını dile getirmekteydiler. Ayrıca burada dikkati çeken bir başka konu, Rumların Kıbrıs halkından söz ederken kendilerini Kıbrıs halkının tamamı olarak görmeleri ve Türk toplumunun varlığından söz etmemeleridir. Yüksek Komiser Sir Hamilton Gools-Adams, adı geçen muhtıraya verdiği yanıtta, Rum halkının vurguladığı sempati ve desteğe teşekkür etmiş, ancak Rumların isteklerine herhangi bir cevap vermemiştir. Bununla birlikte, aynı Yüksek Komiser, 27 Kasım 1914 tarihinde Ada'dan ayrılması nedeniyle Limasol belediyesi tarafından düzenlenen veda töreninde yaptığı konuşmada, Rumların ulusal emellerini bildiğini ve bu emellere saygı duyduğunu ve haklı bulduğunu belirtmekten de geri kalmamıştır.

¹⁰⁴ Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 134.

Rumların adayı Yunanistan'la birleştirme umutlarının arttığı bir ortamda, gelişen bir başka olay ortalığı daha da karıştırdı. İngiltere, bir hafta içinde kendi yanında savaşa katılması ve Bulgaristan'a hücum etmesi koşuluyla, Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermeyi kabul ettiğini Yunan hükümetine bildirdi. 1926-1932 yıllarında, adada valilik yapan Sir Ronald Storrs, anılarında İngiliz teklifi ile ilgili şunları yazıyor:

"1915 Kasım'ında (Balkanlarda) kritik bir durum ortaya çıkar. Asquith hükümeti o zaman Avusturya işgali tehlikesiyle baş başa olan Sırbistan'ın imdadına yetişmek için Kral Konstantin yönetimindeki Yunanistan'ı ikna etmeye çalışmaktadır. ... Bu esnada Kings College müdürü olup, ateşli bir filhelen ve Venizelos'un da yakın bir dostu olan Ronald Burrows tarafından Yunan halkının ilgisini uyandırmak amacıyla, ilginç bir teklif yapılır. Yüksek Komisere talimat verilerek Ada'daki başpiskopos ve Kavanin Meclisi Rum üyelerine Yunanistan'ın İngiltere yanında derhal savaşa katılması koşuluyla Kıbrıs'ı onlara devretmeye hazır olduğumuzu bildirecekti. Daha sonra başpiskopos ve birkaç ünlü Kıbrıslı bir İngiliz destroyerine bindirilip Atina'ya getirilecek ve bu duyuruyu bizzat başpiskopos yapacaktı. Buradan bir heyecan kasırgasıyla meclise gidilecek, ya hükümet bu coşkuyla teklifi kabul edecek veya Venizelos'un başa geçmesi sağlanacaktı"¹⁰⁵.

İngilizler, bu aşamada, kendi politikalarını gerçekteştirebilmek için Kıbrıs'taki kiliseyi, din adamlarını ve Enosisçi unsurları, Yunanlı siyasiler üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir. Koloniler Bakanı

¹⁰⁵ Taçgey Debeş, *Sir Ronald Storrs'un Anıları*, Dört Renk Matbaacılık, KKTC, 1993, ss. 21-22.

Bonar Law'ın Kıbrıs Yüksek Komiseri Clauson'a gönderdiği 16 Ekim 1915 tarihli telgraf bunu açıkça ortaya koymaktadır;

“Lütfen (Kıbrıs'ın Yunanistan'a önerildiğini) başpiskopos ve öteki önde gelen kimselere bildirin ve kendilerine, yinelenmesi uzak bir olasılık olan böyle bir avantajdan yararlanarak Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını sağlayabilmek için derhal Atina'ya giderek istekleri doğrultusunda Kral ve Parlamento üzerinde baskı oluşturmalarını öneriniz. Bu amaç doğrultusunda kendilerine elinizdeki bütün olanaklarla destek olmanız için tam yetkilisiniz.”¹⁰⁶.

Zaimis başkanlığındaki Yunan hükümeti ve Kral Konstantin¹⁰⁷, savaşa girmeyi kabul etmeyerek, bu teklifi reddetti. İngilizlerin, koşullu olarak Kıbrıs'ı Yunanistan'a verme önerisi, bu koşulun belirlenen kısa süre içerisinde yerine getirilmemesi nedeniyle geri çekilmiş ve bir daha da yinelenmeyecek şekilde ortadan kalkmıştı. Ancak kilise ve Kıbrıslı Rumlar, İngiltere tarafından böyle bir öneri yapılmış olmasını, kendi emellerinin meşruluğunun resmen tanınması şeklinde değerlendirdiler. Başpiskopos Kirillos ve meclisin Rum üyeleri, 26 Kasım 1915 tarihinde İngiliz Sömürge Bakanı'na bir telgraf göndererek;

“Kıbrıs'ın anavatanı Yunanistan'a restore edilmesi için yapılan alicenap teklifi, derin coşkuyla öğrendiklerini ve başpiskoposun başkanlığında toplanarak İngiliz hükümeti ve onun

¹⁰⁶ FO 371/2273.

¹⁰⁷ “Yunan Kralı Konstantin, Alman İmparatoru William II'nin kızkardeşi Sofia ile evliydi ve Alman yanlısı idi.” Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 140.

*liberal ve Helen dostu duygularına karşılık teşekkürlerini ve Kıbrıslılar adına şükranlarını..."*¹⁰⁸ ifade ettiler.

Kilise ve Rum toplumu Birinci Dünya Savaşı süresince de Enosis çabalarına hız kesmeden devam ettiler. Meclisteki Rum Üyeler, her yıl Yüksek Komiser'in geleneksel meclis açış söylevine meclis adına verilecek yanıt metnine, Yunanistan'la birleşme arzularını belirten ve bunu tüm meclisin ortak isteği şeklinde yansıtmak isteyen bir paragraf ekletmek için bitmeyen bir çaba gösterdiler. Ancak bu istekleri, her denemede, Meclisin Türk ve İngiliz üyelerinin karşı oylarıyla reddedildi.

1918 yılı başlarında Venizelos'un davetlisi olarak Yunanistan'a giden Kıbrıs Piskoposu Medaxakis, Atina Metropoliti yapıldı ve Enosis kampanyalarını örgütlemeye başladı¹⁰⁹. 1918 yılı başlarında ise Venizelos'un davetlisi olarak Yunanistan'a giden Kıbrıs Piskoposu Medaxakis, Atina Metropoliti yapıldı ve Enosis kampanyalarını örgütlemeye başladı¹¹⁰. Yaptığı konuşmalarda, "*Kıbrıs Rum halkının'Enosis' özlemini*" dile getirmeyi ihmal etmeyen Medaxakis ile ilgili olarak, mevcut gelişmelerden rahatsız olan İngiliz Hükümeti, Venizelos'un dikkatini çekti¹¹¹.

Birinci Dünya Savaşı'nın İngiltere ve müttefiklerinin lehine sonuçlanacağı, böylece son anda savaşa katılan Yunanistan'ın da zafer kazanan ülkeler arasında olacağı, Osmanlı Devleti'nin ise Almanlarla birlikte yenilgiye

¹⁰⁸ An, *a.g.e.*, s. 107, Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁰⁹ İsmail, *a.g.e.*, s. 17.

¹¹⁰ *A.g.e.*, s. 17.

¹¹¹ CO 67/209.

uğrayacağı olasılığı kesinleşmek üzereydi. Bu olasılık, doğal olarak Kıbrıs'ta kilisenin *Enosis* emellerini daha da kamçıladi ve umutlarını arttırdı¹¹². Nitekim beklenildiği gibi Osmanlı'nın savaştan mağlup olarak çıkması ve müttefiklerle Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından sonra da, müteakiben yapılacak barış anlaşmasında, müttefiklerin Osmanlıyı kendi istekleri doğrultusunda paylaşmanın yollarını saptamak üzere gerçekleştirdikleri Paris Konferansı'nı, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını sağlama yolunda büyük bir fırsat olarak gören Başpiskopos Kirillos ve diğer Rum liderleri harekete geçtiler. Adanın her yanında kilise önderliğinde *Enosis* kararı alan halk toplantıları düzenlediler. *Enosis* kulisi yapmak üzere Londra ve Paris'e heyet gönderme hazırlığına girdiler. 3 Kasım 1918 tarihinde, Sen Sinod Meclisi Başpiskoposluk binasında, Yasama Meclisi'nin Rum üyelerinin de katılımıyla, olağanüstü bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda, Londra'da hükümet ve siyasi çevrelere *Enosis* konusunda baskı yapmak üzere Başpiskopos Kirillos başkanlığında bir heyetin gönderilmesine karar verildi. Aynı toplantıda, Başpiskoposluğun 200, diğer üç piskoposluğun her birinin 100, Cikko Manastırı'nın 100 ve küçük manastırların da 5 ile 50 lira arasında bağışta bulunmaları ve diğer kiliselerden de toplam 1000 lira toplanması ile bir fon oluşturularak, heyetin Londra faaliyetlerinin finanse edilmesi karar altına alındı. 3 Ocak 1919 tarihinde Londra'ya giden ve bir yılı aşkın bir süre orada kalan heyete fondaki para yetmeyince, Başpiskopos Kirillos, Baf Piskoposundan telgrafla, kendilerine 1000 sterlin daha

¹¹² Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 153.

göndermesini istedi. Başpiskopos'la birlikte 9 kişiden oluşan heyet, 3 Ağustos 1919'da Sömürgeler Bakanı Lord Milner tarafından kabul edildi. Kabulde, başpiskopos tarafından İngiliz bakana hitaben bir metin sunuldu. Bu metnin özünü, Ada'nın Yunanistan'a ilhakı yani Enosis'in gerçekleşmesi zamanının geldiği konusu teşkil ediyordu. Heyet bu görüşme sonunda Sömürgeler Bakanı'ndan istediği olumlu cevabı alamadı¹¹³.

16 Ağustos 1919'da da bütün Rum piskopos ve belediye başkanlarının imzaladığı bir muhtırayı İngiliz Sömürgeler Bakanı'na göndererek Enosis talebini yinelediler. Bu arada Kıbrıs'ta, heyetin İngiltere'deki faaliyetlerine destek vermek amacıyla Rumlar tarafından büyük Enosis mitingleri düzenlenmeye ve bu mitinglerde alınan ilhak kararlarının Londra'ya iletilmesine başlandı. Londra'daki heyete başkanlık eden Başpiskopos Kirillos'un Ada'daki vekili Baf Piskoposu, Rum köylerine mektup göndererek her köyden seçilen birer temsilcinin Lefkoşa'da Başpiskoposluk Sarayında yapılacak olan toplantıya katılmasını istedi. 12 Ekim 1919'da yapılan toplantıda alınan karar, Rum halkının tamamının Enosis'i desteklediği yönündeydi. Söz konusu toplantıyla ilgili olarak Kıbrıs'taki İngiliz yönetiminin Londra'ya gönderdiği raporda, miting ve toplantının bir halk hareketi olduğu iddiasının, başpiskopos vekilinin çağrısı ile Başpiskoposluk Sarayı'nda yapıldığı dikkate alındığında gerçekte bağdaşmadığı belirtilmekte idi¹¹⁴. Yine raporda belirtildiğine göre,

¹¹³ A.g.e., ss. 156-157.

¹¹⁴ A.g.e., s. 160.

Londra'daki Rum heyetinin böyle bir halk desteğine gereksinimi vardı, çünkü bir yıldan fazla bir zamandır orada yaptıkları harcamalar, Rum halkının cebinden çıkmaktaydı ve bu nedenle halk desteğinin devam ettiği kanıtlanmalıydı¹¹⁵. Rumların bu faaliyetleri karşısında Ada'daki Türkler de, bir muhtıra vererek, "Adadaki 60 bin Türk'ün Enosis'e karşı olduğunu" açıkladılar¹¹⁶.

14 Kasım 1919'da Londra'daki Rum heyetinin sunduğu yeni bir muhtıraya, İngiliz Başbakanı verdiği yanıtta, "Ortadoğu'daki durumun henüz karışık ve belirsiz olduğunu, bu nedenle bu aşamada Kıbrıs konusunda bir karar alınamayacağını..."¹¹⁷ belirtti. Lloyd George'nin bu yanıtı üzerine hayal kırıklığına uğrayan Rum heyetinin Başpiskopos Kirillos ve Theodotou dışında kalan üyeleri, bir yıllık bir sürenin sonunda, Aralık 1919'da adaya döndü. Londra'da kalan Başpiskopos'a yardımcı olmak üzere Ada'dan üç kişilik bir başka heyet, 12 Nisan 1920'de yola çıktı. Ancak bu arada Paris'te bulunan Yunan Başbakanı Venizelos, yanına uğrayan bu üç kişilik heyete, Paris'teki görüşmelerinin umutsuz bir duruma girdiğini belirtiyordu. Paris'te görüştüğü İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon'un kendisine, İngiliz Kabinesinin, Kıbrıs'ı İngiliz bayrağı altında tutmaya devam etme kararı aldığını, duyurduğunu anlattı¹¹⁸. Ardından, Londra'da Başpiskopos Kirillos ve Theodotou ile buluşan ve 26 Ekim 1920 tarihinde Sömürgeler Bakanı Müsteşarı L.S.Amery ile

¹¹⁵ A.g.e., s. 160.

¹¹⁶ İsmail, a.g.e., s. 19.

¹¹⁷ A.g.e., s. 165.

¹¹⁸ Gürel, a.g.e., s. 99-100.

görüşen heyete İngilizler tarafından verilen yanıtta; “İngiltere’nin Ada’nın Yunanistan’a verilmesi istemini kabul etmeye hazır olmadığı, ada nüfusunun dörtte birini oluşturan Türk toplumunun görüşlerinin de dikkate alınmasının gerektiği” bildirildi¹¹⁹. Londra’da aradığını bulamayan bu üç kişilik ek heyet de 1920 yılı sonunda Kıbrıs’a geri döndü. Zaten bu arada, 10 Ağustos 1920 Sevr Antlaşması ile Kıbrıs’ın İngiliz egemenliği altında kalması kabul edilmiş bulunuyordu.

Bu arada, Anadolu’daki Yunan birliklerinin Afyon’a kadar ilerledikleri ve Ankara önlerine geldikleri ve İngiltere’nin Rum heyetlerinin Enosis isteklerine karşı çıktığı günlerde, Kıbrıs’ta rahatsızlık yaratmak, kışkırtmalarla İngiliz yönetiminin başını ağrıtmak amacıyla yeni bir kampanya başlatıldı. Piskoposlar ve papazlarla birlikte öğretmenler ve okullar da devreye sokularak toplantılar düzenlendi, Enosis kararları alındı, hükümete telgraflar ve muhtıralar yağdırıldı. Rumların protesto ve kışkırtıcı hareketleri, 1920 yılında Yasama Meclisi’nden istifalar ve daha sonra da seçimleri boykot şeklinde devam etti.

Yunanlıların Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklanışının 100. yıldönümü olan 25 Mart 1921’de kilise önderliğindeki Kıbrıslı Rumlar kışkırtmalarını daha da arttırdılar. Kiliselerde yaptıkları toplantılarda, sözde “İlk Enosis Plebisiti”ni yaparak, ilhak yönünde bir kararı onayladılar ve İngiliz yönetimine

¹¹⁹Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 165.; Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi), Parliamentary Papers ‘Turkey’ No: 18 (1878) No:1, s. 532.

başvurarak Enosis talep ettiler. “A History of Cyprus” adlı kitabın yazarı Sir George Hill’e göre;

“Aşırı fanatik Rumların hareketlerini organize ve kontrol eden eski meclis üyelerinden Feodotu, tüm Rum köylerinin imzaladığı ve tıpa tıpa aynı olan 500 karar suretinin, Başpiskopos eliyle, Londra’ya iletilmek üzere Yüksek Komisere iletilmesini sağlamıştı. Bu karar suretlerinin her kelime ve virgüline kadar aynı olması, bu kışkırtıcı hareketlerin tek bir elden yönetildiğinin ve yüzeysel olduğunun kanıtıydı”¹²⁰. Burada Hill’in sözünü ettiği “tek bir elden yönetilme” ile vurgulanmak istenen merkezin, Kilise ve din adamları olduğu açık olarak anlaşılmaktadır.

1920’de Rum üyelerin Yasama Meclisi’nden istifa etmelerinden sonra, başpiskoposun başkanlığında bir “Rum Ulusal Meclisi” kurulmuş ve ilk faaliyet olarak her zaman olduğu gibi Enosis kararı almıştı. Bu meclisin aldığı bir diğer karar ise, seçimlerin boykot edilmesiydi. Bu kararın gereği olarak 4 Kasım 1921 seçimlerinde Kıbrıslı Rumların hiçbiri aday olmadı ve bu protesto 1923 yılına kadar devam etti. 4 ve 5 Aralık 1921’de Rum Ulusal Meclisi, Hükümete karşı pasif direnme kararı aldı ve Ulusal Meclis’in yerine 46 üyeli “Ulusal Konsey” oluşturuldu¹²¹. Burada dikkat çekici olan konu, başpiskoposla piskoposların ve Cikko Manastırı keşişinin, bu meclisin atanmış üyeleri olması idi. Diğer üyeler ise seçimle

¹²⁰Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi), Parliamentary Papers ‘Turkey’ No: 18 (1878) No:1, s.535 ; Gazioğlu 1996, a.g.e., s. 166; Turgay Bülent Göktürk, *Enosis’in Doğuşu ve Düşünmeden Eyleme Geçiş, 1931 İsyanı*, Gazimağusa, 2009, s. 23.

¹²¹ A.g.e., s. 166.

göreve gelmişlerdi. Bu ayrıntı bile, tarihsel süreç içerisinde Rum Ortodoks Kilisesi ve din adamlarının Kıbrıs politikalarındaki yerini vurgulaması bakımından önem arz etmektedir. Ulusal Konsey'in 16 Mart 1922'de yapmış olduğu ilk toplantıdaki birinci faaliyet, Enosis kararı almak ve bu kararın da başpiskopos tarafından Yüksek Komiser'e bildirilmesi oldu¹²².

Bu arada Anadolu'da devam eden Türk Kurtuluş Savaşı'nın 9 Eylül 1922'de Türk Ordusu'nun İzmir'e girişi ve Yunan Ordusu'nun ağır yenilgisiyle son bulmuş olmasına karşın Kıbrıs'ta bu olaydan yeterli sonuç çıkaramayan kilise ve Rum yöneticileri bildikleri doğrultuda çalışmaya devam ediyorlardı. 22 Aralık 1922'de Başpiskopos Kirillos, Sömürgeler Bakanı'na gönderdiği muhtırada, adada özerk bir yönetim kurulmasını, ada halkının temsil edildiği Yasama Meclisi dışında Yürütme Konseyi ve diğer yönetim mekanizmalarında da nüfusları oranında katılım istiyordu. Bu durumda nüfus oranları esas olacağından, Rumların çoğunluğu oluşturmaları nedeniyle her türlü idari ve siyasi yetki ellerine geçmiş olacaktı¹²³. Böylece Enosis gerçekleşinceye kadar özerk yönetime sahip olacaktı. 6 Şubat 1923'te, Sömürge Müsteşar Vekili C.H.Hartt Davis'in Başpiskopos'a bu muhtıraya yönelik verdiği yanıtta, *"Kıbrıs halkının istenildiği ölçüde geniş siyasi özgürlüklerden yararlanabilecek siyasi olgunluğa sahip bulunmadığı için muhtırada*

¹²² A.g.e., s. 166.

¹²³ İzzet Öztoprak, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 1997, ss. 312-313.

öne sürülen özerk yönetim uygulamasının kabul edilemeyeceğini” bildirildi¹²⁴.

1922 yılında Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması üzerine, 6 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalandı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi, Lozan'da yapılacak barış görüşmelerine davet edildi. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması, “*Misakı Milli*” sınırları içerisindeki yeni Türk Devleti'nin bağımsızlığını tanıyordu. Lozan'daki zorlu müzakereler sırasında yeni Türk Devleti'nin tam bağımsızlığını bile tanımak istemeyen devletlere karşı Kıbrıs gibi Misakı Milli sınırları dışında kalan topraklar için fazla birşey yapılamadı ve Lozan Barış Antlaşması'nın 20. maddesi gereği, Kıbrıs'daki İngiliz egemenliği hukuken de kabul edilmiş oldu¹²⁵.

1924'deki seçimlerde İngiliz İşçi Partisi'nin iktidara gelmesi, muhalefetteki Kıbrıs ile ilgili söylemleri nedeniyle, Kıbrıs Rum Yönetiminin ve başpiskoposun Enosis umutlarının tekrar kabarmasına yol açtı. Kıbrıs Başpiskoposu Kyrillos 25 Şubat 1924'de, yeni İngiliz Hükümeti'nin Sömürgeler Bakanı'na mektup yazarak bu istemlerini bir kez daha bildirdi¹²⁶. Ancak, sonuç bekledikleri gibi olmadı. Çünkü Lozan Antlaşması'nın 6

¹²⁴ George Hill, *A History of Cyprus*, Cilt 4, Cambridge, Cambridge University Press, 1952, s.426; Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, s.57.; Gürel, *a.g.e.*,s. 120.

¹²⁵ Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, s. 30-31.; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları*, C.1., TTK., Ankara, 2000, s. 99.; Lozan'ın Kıbrıs ile ilgili maddelerinin ayrıntıları için bkz. Göktürk, *a.g.e.*, s.24-25.

¹²⁶ CO 67/123; Gürel,*a.g.e.*,s.121.

Ağustos 1924’de İngiltere tarafından onaylanmasının ardından, aynı yılın Kasım ayındaki seçimlerde İngiltere’de iktidar değişti ve iktidara gelen muhafazakar Baldwin Hükümeti, Kıbrıs’ın statüsünde değişiklik yaptı¹²⁷.

10 Mart 1925’de, Kral V. George’un imzaladığı ihtira beratı (letters patent) ile Kıbrıs, İngiliz Taç Kolonisi (Crown Colony)¹²⁸ ilan edildi ve Yüksek Komiserlik yerine, aynı zamanda Kıbrıs’ın Başkomutanı olarak da kabul edilen “*valilik makamı*” tahsis edildi. 1920 yılından beri Ada’da yüksek komiser olan Sir Malcolm Stevenson, valiliğe atanarak, “*Kıbrıs’ın ilk İngiliz Valisi*” oldu¹²⁹. Kıbrıs’ın Taç Kolonisi olması nedeniyle anayasasında da değişiklikler yapıldı ve 1 Mayıs 1925’de Lefkoşa Sarayönü’nde (Bugünkü Atatürk Meydanı) törenle halka açıklandı¹³⁰. Aynı gün The Cyprus Gazette’de de (Kıbrıs Resmi Gazetesi) yayımlanan değişiklikler şunlardı¹³¹: 18 üyeden oluşan Yasama Meclisi’nin üye sayısı 24’e çıkarıldı. Rum üye sayısı 9’dan 12’ye, hükümetin atadığı resmi üye sayısı ise 6’dan 9’a yükseltildi. 1882 Anayasası’nda 3 olan Türk üye sayısında değişiklik yapılmadı. Böylece, Türk Toplumunu için yeni bir haksızlık ortamı daha oluşturulmuştu¹³². Resmi üyeler ile Türk üyelerin

¹²⁷ Öztoprak, *a.g.m.*, s. 312.

¹²⁸ Taç Kolonisi= İngiliz İmparatorluğu Tacına bağlı sömürge, koloni.

¹²⁹ Debeş, *a.g.e.*,s. 22.; Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s.193.; Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, s. 34.; Öztoprak, *a.g.m.*, s. 312.

¹³⁰Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s.194.

¹³¹ Hill, *a.g.e.*,s.427-429.; The Middle East, A Political and Ekonomik Survey, Royal İnstitute of İnternational Affairs ,London, 1950, s.132.

¹³² Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, s. 59.

toplama, Rum üyelerin toplamına eşit oldu. Bu durumda karar, meclis başkanı olan İngiliz Vali'ye kaldı. Dolayısıyla, yıllarca İngiliz Yönetimi'ne meclisteki üye sayılarının artırılması talebinde bulunan Rumların da kısmen istekleri yerine getirildi, ancak Rum üye sayısının artışı, resmi üye sayısının artışı ile dengelenmiş oldu¹³³. Başpiskopos ve diğer Rum liderler, adanın Taç Kolonisi olmasına ve yeni Anayasa'ya tepki gösterdiler. Çünkü yeni Anayasa'da Rum meclis üye sayısı artmış olmakla birlikte, resmi üye sayısı da arttığı için, eşit oy durumunda İngiliz Vali, meclis başkanı olarak ayırt edici oy hakkını kullanacak ve bu durumda Rumlar azınlığa düşecekti. Ayrıca, yeni Anayasa İngiliz tahtına kesin sadakati öngörüyor, bu da Rumların Enosis istemlerine ters düşüyordu. Bu durum karşısında başpiskopos ve Rum liderler, protesto eylemleri başlattılar ve 1 Mayıs 1925 tarihinde Sarayönü'nde yapılan Taç Kolonisi ilan töreninde Başpiskopos Kirillos, Lefkoşa Kaymakamı Hart-Davis'e, Sömürgeler Bakanlığı'na hitaben, "*Adanın Helen halkının değişmez ve alev alev tutuşan arzusu, anavatan Yunanistan'la birleşmektir ve daima böyle kalacaktır*"¹³⁴ yazılı bir protesto mektubu verdi. 21 Mayıs'ta Sömürgeler Bakanlığı'nun, başpiskoposun bu protestosuna yanıt verilmesi maksadıyla, Valiye verdiği direktif gereğince, 12 Haziran'da Vali adına Sömürge Müsteşarı'nın Başpiskopos Kirillos'a verdiği yanıt;

¹³³Gürel,a.g.e.,s.122-123.; Gazioğlu (I), a.g.e.,s. 59.; Debeş, a.g.e.,s. 37.; Şükrü Torun, Türkiye, İngiltere, Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu, İstanbul, 1956, s.59-60.

¹³⁴ Gazioğlu, 1996, a.g.e., s.193.

*“Kıbrıs’ın Yunanistan’la birleşmesi konusu, nihai şekilde kapanmıştır ve yeniden açılmaz.”*¹³⁵ ifadelerini içeriyordu.

1926 yılında ilk vali Stevenson’un yerine, Sir Ronald Storrs atandı. Yaklaşık altı yıl valilik yapan Storrs’un dönemi adadaki gelişmeler bakımından Kıbrıs tarihinde önemli bir yer tutar. Yeni valinin Yunan hayranı olduğu inancı içindeki kilise ve Rum toplumunda İngiliz yönetiminin de politikasının değişeceği ve Enosis’in gerçekleşeceği konusunda yeni umutlar oluştu. Bu maksatla yeni Vali’yi etkileme çabaları çok gecikmeden başladı. Başpiskopos Kirillos, adanın tüm toplum ileri gelenlerinin hazır bulunduğu Vali’nin yemin törenine, protokolde geleneksel olarak müftü’ye öncelik verildiği gerekçesiyle katılmadı. Törene katılmış olsaydı, müftünün bu üstünlüğünü kabul etmiş sayılacağını düşünmekteydi¹³⁶. Başpiskopos, törene katılmamakla birlikte, Vali’ye bir de mektup gönderdi. Bu mektupta, Enosis isteklerini yineledi ve bu arzuları gerçekleşinceye kadar Anayasa’nın geliştirilip daha liberal bir yönetime kavuşma arzularını dile getirdi. Vali Storrs, Enosis ve daha liberal yönetim konusunda Rumların arzularını tam olarak karşılayamamış olmakla birlikte, protokol sıralamasında müftüye öncelik verilmesi geleneğini değiştirdi¹³⁷. Böylece 1928’den itibaren başpiskopos, protokol sıralamasında müftüden daha öne alındı ve kilise bir konuda daha isteklerini gerçekleştirmiş oldu.

¹³⁵ A.g.e., s.193.

¹³⁶ G. S. Georghallides, *Cyprus And The Governorship of Sir Ronald Storrs*, Cyprus Research Centre, Nicosia, 1985, s. 8.

¹³⁷ Gazioglu, 1996, a.g.e., s. 205.

23 Mart 1929 tarihli Eleftheria gazetesinde, Yasama Meclisi üyesi Theodotou imzasıyla çıkan “*Enosis Savaşımı Programının Maddeleri*”¹³⁸ başlıklı bir yazı, bu tarihten sonra Enosis mücadelesinin kilise önderliğinde daha ciddi bir organizasyonla yürütüleceğinin bir göstergesi oluyordu. Bu programın maddelerinde, Enosis savaşımında Rum toplumunun her kesimi için verilmesi zorunlu katkılar belirtiliyordu. Bu programa göre, kiliselerin her birinin yılda beş sterlin, diğer dinsel kuruluşların ve manastırların yılda toplam 300 sterlin katkıda bulunmaları, maddi durumu uygun olan tüm kişilerin maddi olanakları ölçüsünde ve yılda üç sterlinden aşağı olmamak üzere katkıda bulunmaları, bütün çiftçilerin ve 18 yaşından büyük diğer köylülerin de yılda bir şilin katkı yapmaları ve bütün bu katkıların başpiskoposluğa verilmesi öngörülüyordu. Gazetede ilan edilen ve uygulamasına hemen başlanılan bu program bile kilisenin Enosis ve Kıbrıs politikalarındaki etkinliğini göstermesi bakımından yeterlidir.

İngiltere’de 1929 yılında yapılan seçimlerde tekrar İşçi Partisi iktidara geçti. Bu da her zaman ki gibi Rumların Enosis hayali için umut tazelemelerine gerekçe oldu. Bir yandan Ada’daki enosis savaşımı için maddi-manevi örgütlenmelerini geliştirirken, öte yandan İngiltere’de iktidara gelen İşçi Partisi Hükümetine başvurarak şanslarını denemeye karar verdiler. Malum istemlerini, başpiskoposun önderliğinde oluşturdukları bir heyet ile yeni İngiliz hükümetine 20 Temmuz 1929’da bir muhtıra ile sundular. Bu istemler,

¹³⁸ *Eleftheria*, 23 Mart 1929.

mecliste Rum çoğunluğun sağlanması, Valinin yetkilerinin sınırlandırılması¹³⁹ ve Enosis idi. Dönemin Sömürgeler Bakanı Lord Passfield, heyetle yaptığı görüşmede; *“Enosis isteminin olanaklı olmadığını, diğer istemleri ise, hükümeti ile danışacağını”* bildirdi¹⁴⁰. 28 Kasım 1929 tarihinde verdiği yazılı yanıtta ise; *“Rum istemlerinde belirtilen konuların Kıbrıs’ta denenmesi için zamanın erken olduğunu, Kıbrıslıların idari kontrol için olanak duyulan yeterliliğe ulaşmadıklarını, Kıbrıs’ta gereksinim duyulan konunun, politik tartışmalardan çok, sıkı bir çalışma olduğunu”* belirtti¹⁴¹. Doğal olarak bu yanıt, Kıbrıs ve Yunanistan’da son derece olumsuz tepkilere neden oldu.

1930 yılı, Yunanistan’ın Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını kazanışının 100. yıldönümü idi. Bunu fırsat bilen Rumlar, Ada’da birçok taşkın kutlamalar sergilediler. Rumların Mayıs 1930’da bu kutlamalar kapsamında, kilisenin önyak olmasıyla, beşyüze yakın imzalı dilekçe ile İngiltere’ye *“Kıbrıs’ın tüm Rum nüfusunun Yunanistan’la birleşme kararı”*nı bildiren bir mektup gönderdiklerini görüyoruz¹⁴². Lord Passfield, bu mektuba 23 Temmuz 1930 tarihli yazıyla verdiği yanıtta; *“Daha önce söylediklerime bir ekleme yoktur. Majestelerinin hükümeti Kıbrıs’ın Yunanistan’a bırakılması isteğine boyun eğemez.”* diyordu¹⁴³.

¹³⁹ Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, s. 61-62.

¹⁴⁰ CO 67/227; Gürel, *a.g.e.*, s.128.

¹⁴¹ Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, s. 62.; Gürel, *a.g.e.*, s. 128.; Göktürk, *a.g.e.*, s.29.

¹⁴² Hill, *a.g.e.*, s. 544.

¹⁴³ *A.g.e.*, s. 544; Gürel., *a.g.e.*, s. 129; Göktürk, *a.g.e.*, ss. 29-30.

15 Ekim 1930'da Ada'da yapılan seçimlerde Rumlar, aralarında Kitium Piskoposu'nun da bulunduğu, Enosis yanlısı ve aşırı milliyetçi adayları seçtiler. Seçim dönemi de Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarı Dr. Drummond Shiels'in Kıbrıs'a geldiği güne rastlamıştı. Seçim kampanyalarındaki ilhak çağrısı yapan ateşli konuşmaların yarattığı ortamdaki Shiels'in ziyareti, Enosis gösterilerini daha da coşturdu. Seçim günü Shiels, Magosa limanında yaklaşık 4000 kişilik Rum kalabalığı tarafından Yunan bayrakları ve Enosis sloganlarıyla karşılandı ve Belediye Başkanı tarafından Enosis istemini dile getiren bir konuşma yapıldı. Limanda bu konuşmaya yanıt vermeyen müsteşar, daha sonra Kaza Komiseri'nin ikametgahındaki görüşmede, Rum Belediye Meclisi üyelerine, 1929 yılı Kasım ayında Lord Passfield'in bir başka muhtıraya verdiği yanıtı hatırlatarak, Enosis konusunun kapanmış olduğunu vurguladı¹⁴⁴. Shiels'in geçeceği tüm yollar, Yunan bayrakları ve "Enosis" yaftalarıyla donatılmıştı. Kalabalığın artması için çarşı ve okullar kapatılmıştı. Kilise çanları da çalınarak halkın toplanması teşvik ediliyordu. Adada kaldığı 9 günlük zamanda, Shiels'e adanın her yanından Enosis telgrafları gönderildi. 20 Ekim günü, Rum Başpiskoposu ile Sen Sinod Meclisi üyeleri, diğer piskoposlar ve ulusal örgüt temsilcilerinin hazırladığı yeni bir muhtıra, Shiels'e sunuldu. Bu muhtırada; *"Plebisit sonucu halkın ulusal duygularının ve kararının kanıtlanabileceği ve adanın Yunanistan'a ilhak ile buradaki Türk azınlığı ile bu azınlığın kurumlaşan haklarının ve ayrıcalıklarının tehlikeye düşmeyeceği, çünkü toplumlar arası ilişkilerin iyi olduğu, Yunanistan'ın kendi yönetimindeki azınlıklara*

¹⁴⁴ Gazioğlu, 1996, a.g.e., s.207.

saygılı davrandığı ve Kıbrıs'taki azınlık haklarının özel koruma altına alınabileceği"¹⁴⁵ belirtiliyordu. Aynı gün meclis toplantısında söz alan Shiels, Sömürgeler Bakanı Lord Passfield'in 28 Kasım 1929'daki yanıtından söz ederek, "Enosis konusunun kapandığını, şimdi yapılacak işin, adanın ekonomik, sosyal, ticari ve anayasal alanda gelişmesini sağlayacak pratik ve uygulanabilir politikalar üretmek" olduğunu belirtti. Shiels'in bu yanıtına karşılık söz alan Kitium Piskoposu Nikodemos Milonas, "Ulusal hürriyetlerinin gerçekleşmesi için arzuladıkları Enosis'in kapanmasının düşünülmemeyeceğini, kendilerinin tek arzularının Yunanistan'la birleşmek olduğunu"¹⁴⁶ belirten bir konuşma yaptı. Daha sonra Başpiskopos, Shiels'e 10 Kasım 1930'da bir mektup yazarak, "Yunanistan ile birleşmenin Kıbrıs halkının vazgeçilmez arzusu olduğunu"¹⁴⁷ ifade etti. Bir kaç kez daha devam eden bu tür yazışma ve görüşmelerin tamamına İngilizler, aynı şekilde olumsuz yanıtlar verdiler¹⁴⁸.

Adada kilise ve onun yönlendirdiği bazı gurupların Enosis'i gerçekleştirmek adına her şeyi göze aldığı ve bu amacı gerçekleştirmek için kendi halkı üzerinde ne şekilde bir baskı uyguladığının bir örneğini de Vali Storrs'un Nisan 1931'de, Koloniler Bakanlığına gönderdiği mesajında görüyoruz. Storrs, bazı Kıbrıslı Rumlar tarafından kendisine gönderilen "İngiliz yönetimine olan bağlılıklarını belirterek, kendi soydaşlarından bazılarının Rum toplumu üzerinde Enosisçi doğrultuda davranmaları için baskıda bulduklarından şikayet

¹⁴⁵ Georghallides, *a.g.e.*, s. 386.

¹⁴⁶ Hill, *a.g.e.*, ss. 545-546.

¹⁴⁷ Göktürk, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁴⁸ Hill, *a.g.e.*, s.545-546.; Göktürk, *a.g.e.*, s. 31

eden” mektupları eklediği mesajında, konuyla ilgili değerlendirme ve gözlemlerini şu şekilde açıklıyor;

“Kilise tarafından korunan ve teşvik edilen güçlü bir grup, gerçekten içtenlikle Yunanistan’la birleşmeyi arzu etmektedir... Bu siyasal grubun güçlü olduğu yerler kentlerdir ve basınla politikacılar bu grubun denetimi altındadır... Ancak Enosis isteği, kırsal nüfus tarafından dile getirildiği zaman bilinmelidir ki bu, yapaydır. Fakat durumu böyle belirtmek, aslında böyle bir olasılığı da gözardı etmeyi gerektirmez; Aynı insanların siyasal maceracılar tarafından yaratılan heyecan ortamı içinde hükümete karşı gösterilere katılmaları ve eğer karşı koyarlarsa hainlikle damgalanacakları için ‘Enosis’ için bağışmaları olasılığı vardır”¹⁴⁹.

Kıbrıs tarihi ile ilgili yabancı kaynaklar içerisinde daha objektif ve tarafsız kabul edilen Vali Storrs’un bu gözlemlerinden de anladığımız gibi özellikle Kıbrıs gibi küçük toplumlarda, “Mahalle baskısı” olarak değerlendirilen kavramın etkinliğini de görmekteyiz. Bu baskının yüzlerce yıl, hem de kilisenin organizasyonunda dinsel öğeler kullanılarak, sistemli bir şekilde, dar bir toplum üzerinde uygulanmasının etkilerinin, sadece kırsal kesimdeki halk için değil, ilerleyen zaman içinde, kentlerde sosyal, ekonomik ve politik yaşamı yönlendiren yöneticiler için de etkili olduğuna ve politikacıların, siyasi ikballerini bu doğrultuda geliştirmelerinin sadece siyasi değil, aynı zamanda yaşamsal bir zorunluluk durumuna geldiğine şahit olmaktayız.

¹⁴⁹ CO 67/237, Storrs’dan Passfield’e, Nicosia, 17 April 1931; Gürel, a.g.e., s. 130.

1931 İSYANI

Kıbrıs'ta tarihsel süreç içerisinde kilisenin üretilen politikalar üzerindeki etkisini belirlemede, en önemli mihenk taşlarından biri de Rumların İngiliz yönetimine karşı gerçekleştirdikleri 1931 İsyanıdır¹⁵⁰. 1915 yılında Yunanistan'ı kendi saflarında savaşa sokmak isteyen İngiltere'nin, Ada'yı ileride kendilerine bırakacakları sözüne inanmayan Rumlar, Yunanistan'la sıkı bir işbirliğine girdiler ve sonunda adanın Yunanistan'a ilhakına yönelik olarak 1931 yılında, Rum Ortodoks Kilisesi'nin de desteği ile İngiliz yönetimine karşı fiili bir ayaklanma, isyan başlattılar¹⁵¹. Bu isyan hareketi, 1878 yılından beri devam eden ve Enosis'in gerçekleşmesini hedef alan propagandaların, eylemlerin, girişimlerin ve kışkırtmaların bir sonucuydu. Bu dönem içerisinde gerek Yunanistan, gerekse Kıbrıs Rumları, Ada'nın Yunanistan'a bağlanması için şiddetin dışında her çeşit yolu denemişlerdi. Bu yollar sonuç vermeyince, Kıbrıs'ta ilk şiddet denemesi olan bu hareketi gerçekleştirdiler¹⁵². Her şeyden önemlisi bu hareket, Rumların kilise önderliğinde, Enosis emellerini gerçekleştirmek veya adada egemen olmak için tedhişe, teröre ve kanlı eylemlere de başvurmaktan kaçınmayacakları ve bu yola başvurulması için içten ve dıştan sürdürülen kışkırtmalara açık bir toplum olduğu gerçeğini somut şekilde ve açıkça göstermektedir¹⁵³. Tarih ve Rumlar, bu şekilde düşünenleri yanıltmamıştır. Bazı çevrelerin, 1931 İsyanı'nın

¹⁵⁰ 1931 İsyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Göktürk, 2009, *a.g.e.*

¹⁵¹ Çevikel, 2006, *a.g.e.*, s. 340.

¹⁵² Ünlü, *a.g.e.*, s.75.

¹⁵³ Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s.253.

temel nedenini ekonomik gerekçelere dayandırdığı görülse de¹⁵⁴, temelde yatan neden, din adamlarının kontrolündeki Rum toplumunun ilkokul düzeyinden başlayarak uzun yıllar boyunca Ada'nın Yunanistan'a bağlanması konusunda yetiştirilmiş olmasıdır.

Aynı dönemde Ada'da İngiliz Valisi olarak görev yapan Sir Ronald Storrs'un, 11 Şubat 1932'de isyanla ilgili olarak, Sömürgeler Bakanı'na gönderdiği rapordaki ifadeleri, bu görüşümüzü, desteklemektedir;

“Kasabalarda Enosis hareketi, zaman süreci içinde ilerlemeye devam etti. Orta dereceli Rum okullarından yetişen her mesleğe mensup yeni nesillere ve gençliğe, yönetime karşı sadakatsızlık aşılardan ve onları bu yönde doktrine eden devamlı bir kampanya sebatla, özenle sürdürüldü. Kamu hizmetleri ve hükümetin etkisiyle, etkinlik alanı dışındaki her alanda Rum Ortodoks toplumu, şu veya bu şekilde Yunanistan'a ilhak emeliyle ilişkiliydi. Özellikle sportif ve sosyal klüpler bu Enosis hareketinin içindeydiler. İzcilik kurumu bu hareketin hedefiydi. Yunan savaşlarında yer almış az sayıda bazı eski askerler, her fırsatta halkı ve özellikle öğrencileri coşturan eylemlerde bulunmaktaydı. Enosis gösterilerinde, Ada'daki Yunan konsolosu, hükümetinin tutumuna ters düşen kışkırtıcı bir davranış

¹⁵⁴ Adı geçen isyan sonrasında, İngiliz basını ve bazı etkili çevreler, isyanın nedeninin tamamen ekonomik nedenler ve adanın İngiliz yönetimince 50 yıl ihmal edilmiş olmasına bağlamışlardır. Gazioğlu, 1996, a.g.e., s.253.

içindeydi"¹⁵⁵. Storrs'un anılarında da bu görüşü destekleyen birçok örnek görmek mümkündür¹⁵⁶.

1929 yılında başlayıp, 1931'e kadar devam eden büyük ekonomik bunalım, kaçınılmaz bir şekilde Kıbrıs'ı da etkilemişti. Bu olumsuz koşulların üzerine, 1931 yılı bütçe tartışmalarında, yıllık bütçe açığını kapatmak için hükümetin ek gümrük vergisi koymak için girişimde bulunması, bardağı taşıran damla oldu. Bütçe Komitesi'nin gümrük vergisini arttırmak yönündeki yasa tasarısı, 28 Nisan 1931 günü Meclis'te oylamaya sunulduğunda, Kıbrıslıların Konseydeki temsilcileri (Bunlar içinde bir Türk üye olarak, Lefkoşa-Girne kazaları Türk milletvekili Necati Mısırlızade (Özkan)' da bulunuyordu.) bu vergiyi reddettiler. Bir Türk üyenin de Rum üyelerle birlikte oy vermesi, valinin "*ayırt edici oy*" hakkını kullanmasını engellemiş oldu¹⁵⁷. Necati Bey, Rum üyelerle birlikte oy verince, bir oy farkla tasarı reddedildi. Gümrük Vergisi Yasa Tasarısı'nın mecliste reddedilmesi üzerine, valinin teklifi ile İngiliz hükümeti, 11 Ağustos 1931'de bir "*Order in Council*" (Kraliyet Konsey Kararı) çıkararak valiye ek vergi toplama yetkisi verdi. 9 Eylül'de bu kararın Ada'da açıklanmasından sonra, Ada yönetimine karşı oluşan direniş süreci de keskinleşerek hız kazandı. Kıbrıs'taki Yasama Meclisi tarafından reddedilen bir yasa tasarısının, Londra'da

¹⁵⁵ CO 883/8, cmd 4045 (1932), paragraf 11.

¹⁵⁶ Debeş., *a.g.e.*, s. 30-31.

¹⁵⁷ Vali, ayırt edici oy hakkını, ancak lehte ve aleyhteki oylar eşit olunca kullanabilirdi. O da hükümetin atadığı resmi üyelerle 3 Türk üyenin hepsinin de birlikte Rum üyelere karşı oylarını birleştirmeleriyle gerçekleşebilirdi. Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 255.

hazırlanan Kraliyet Konseyi Kararı olarak Kıbrıs Halkı'na dışarıdan dayatılması, bir başka ifade ile meclisteki halk iradesinin çiğnenmesi¹⁵⁸, yıllardan beri mevcut yönetime baş kaldırmak ve ulusal amaçlarını gerçekleştirmek için uygun ortamı kollayan Kilise ve Rum Toplumu için de yeterli bir gerekçe oluşturmuştu. 11 Eylül'de Kitium piskoposu ve Yasama Meclisi üyesi Nikodemos Milonas, Limasol'da yaptığı konuşmada, Kıbrıs halkını İngiliz yönetimine vergi ödemekten kaçınmaya ve İngilizleri adadan çıkarmaya çağırarak isyanın ilk işaretlerini verdi. Milonas, ertesi gün de meclisin Rum üyelerini Trodos dağlarındaki piskoposluğun dinlenme merkezi Saita'da toplantıya çağırarak, bir manifesto hazırlığına girişti. Vali Storrs, o günleri şöyle anlatıyor;

“Eylül ortalarında Piskopos, Rum Meclis üyelerini İngiliz parlamentosunda yapılan bir konuşmayı ve son Order in Council'i değerlendirmek için gizli toplantıya çağırır. Genel olarak bilinip basında da yer alan bir habere göre Rum üyeler Milli Komitenin de onayladığı takdirde topluma fazla vergi ödememeyi ve İngiliz mallarını protesto etmeyi resmen çağrıda bulunma kararı almıştı. Milli Komite¹⁵⁹, milliyetçi bir kuruluş olup, Kıbrıs Ortodoks

¹⁵⁸ Ünlü İngiliz Tarihçisi Arnold Toynbee, bu konuda şu yorumu yapıyor. *“İngiliz tarihine vakıf olanlar için, Kıbrıs Yasama Meclisi'nin reddettiği bir tasarıyı, Kraliyet konseyi Kararı şeklinde dayatmanın bir ay sonra Ada'da geniş çaplı, yaygın ayaklanmalara yol açması bir sürpriz oluşturmamaktadır.”* Arnold Toynbee, *'Cyprus, British Empire and Greece'*, Survey of Internatinol Affairs, 1931, s.381.

¹⁵⁹ Milli Komite: 1922 yılında kurdukları Rum Milli Meclisine bağlı olarak oluşturulan bir örgüttür. Ulusal Örgüt olarak da adlandırılır. Yunanistan'a ilhakı gerçekleştirmek için ' her kuvvete ve vasıtaya

Kilisesinin desteğinde idi. İki hafta sonra meclis ve bu milli komite üyeleri Lefkoşa'da başpiskoposlukta toplanıp bu karar üzerinde kesin bir hükme varmayı amaçlıyordu. Hemen ayrılıklar çıktı. Rum üyeler bir yıl önce pek pahalıya satın aldıkları meclis koltuklarından kolay kolay istifa etmek istemiyorlardı. Neticede toplantı fiyaskoyla kapanır. Bu şekilde neticesiz üç toplantı daha yapılır..... Milli liderlerin bir karara varamaması, İngiliz eşyaları boykotunun tutarsızlığı ve kendi yıllık vergilerini peşinen ödemiş olmaları onları gülünç bir durumda bırakmıştı. Maalesef aşığıya tırmanacak merdivenleri yoktu. Bu gülünç durumla ilgileri olmadığını ispatlama azminde olan ve yenilgiyi sezen milli komite üyeleri işgal ettikleri görevler için herhangi bir şey ödemediklerinden istifa ederler”¹⁶⁰.

Vali Storrs'un sözünü ettiği üç toplantı, 10,11 ve 17 Ekim tarihlerinde gerçekleştirildi. 17 Ekim'de yapılan toplantıda Kitium piskoposu Milonas, hazırladığı manifestoyu okuyarak diğer üyelerin de bunu onaylamasını istedi. Üyeler manifestoda yazılanları kabul etmekle birlikte, bir hafta sonra yeniden toplanarak konuların tekrar müzakere edilmesi ve belirlenecek bir tarihte hep beraber istifa edilmesi konusunda görüş birliğine vardılar. Bir oldu bitti yaratma peşinde olan piskopos Milonas, 17 Ekim toplantısının ertesi günü, milli örgüte mensup Kıbrıslı Rum eylemciler ve rahiplerle birlikte “Ulusal Radikalistler

başvurmak' kararını uygulamaya koyma kararını verdikleri, Vali Storrs'un 11 Şubat 1932'de Sömürgeler Bakanına yazdığı raporun 8. paragrafında belirtilmektedir. Örgüt Başkanlığını başpiskopos, ilçe başkanlıklarını da piskoposlar üstlenmiştir. Gazioglu, 1996, a.g.e., s. 254.

¹⁶⁰ Debeş, a.g.e., s.105-106.

Birliği"ni kurdu¹⁶¹ ve Phaneromeni Kilisesi önderliđinde¹⁶², diğer meclis üyelerinin bilgisi dışında, "*selametimiz ancak ulusal kurtuluşla, anavatan Yunanistan'la birleşmekle sağlanacaktır*"¹⁶³ anafikrini taşıyan, kendi hazırladığı manifestoyu¹⁶⁴ açıkladı. Manifesto'nun içeriği şu şekildeydi:

"53 yulık İngiliz işgali en açık şekilde kanıtladı ki,

a) *Köleleştirilmiş halklar tiranların duygularına hitaben dualarla, yalvarma, yakarma ve rica ile kölelikten kurtulup, hürriyete kavuşamaz.*

b) *Tiranlara yanıt, onlara sayđı göstermeyerek karşı koymak ve azametle, gururla davranmaktır.*

c) *Her yönden kurtuluşumuz, ulusal özgürlüğümüzle mümkün olabilir.*

Gideceğimiz tek yol vardır. Bu yol dardır, acılarla doludur, fakat kurtuluşa götüren yoldur. Günün ışığı içinde ilhak bayrağını çekecek ve bu bayrağın altında tek vücut halinde birleşip tüm ayrılıklarımızı bir yana bırakacak ve ulusal kurtuluşa kavuşup anavatan Yunanistan ile birleşmek için her türlü özveride bulunup her vasıtaya başvuracağız. Misolongi ve Arkadi katliamları karşısında büyük ve başarılı kahramanlıklar göstermiş bir irkin çocukları olarak bizi zaferin başarı zirvelerine ulaştıracak olan yolumuzda duraklamayalım."

¹⁶¹ Göktürk, 2009, a.g.e., s. 43.

¹⁶² Mustafa Haşim Altan, *Kıbrıs'ta Rumlaştırma Hareketleri*, Milli Arşiv Yay. No:1, KKTC, 2000, s. 71.

¹⁶³ Gürel, a.g.e., s. 136.

¹⁶⁴ Hill, a.g.e., s. 546.

Bu manifestoyla birlikte, Vali Storrs'a gönderdiği, Yasama Meclisi'nden istifa ettiğini ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını ilan etiklerini bildiren mektubu¹⁶⁵ da basına dağıttı. Milonas'ın valiye gönderdiği mektup şunları içeriyordu;

“Bir meclis üyesi olarak, Kral George'a sadakat andı içtim. Bir din adamı ve ulusal bir lider olarak, bugün, Kral George'un zorunlu olarak tebası bulunan Kıbrıslılar'a, çiğnenen insan haklarımızın dikte ettiği itaatsizliği ve boyun eğmemeyi tavsiye etmeyi zorunlu saymaktayım. Bundan böyle, her yere giderek vatandaşlarıma, gayrimeşru otoritenin yasal olmayan kanunlarına karşı yasa dışı bir direniş göstermeleri için çağrı yapmak görevim olacaktır. Kıbrıs'ın anavatan Yunanistan'a ilhakını ilan ediyoruz ve bu kararın erken zaman da uygulanabilmesi için insanın yapabileceği her şeyi yapacağımızı, Tanrının ve adaletin de kaba kuvvete karşı bu haklı mücadelede bizi destekleyeceğine güvenerek ilan ediyoruz.”

Aynı gün de Larnaka'da halka hitaben yaptığı konuşmada; *“Bu ülkenin yararı için ülkede uygulanan yasalara saygılı olmamalıyız. İngiltere'nin bir donanması var diye korkmayınız. Hepimiz ilhak için çaba göstermeli ve gerekirse bu uğurda kanımızı akıtmalıyız.”*¹⁶⁶ diyerek isyan meşalesini ateşledi ve bu isyanın ekonomik nedenlerle değil, ilhak amaçlı olduğunu da doğrulamış oldu.

Vali Storrs bu olay hakkında anılarında şunları söylüyor: *“Kitium Piskoposu Milonas, ayın yirmisinde Limasol'u ziyaret edip, istifa sebeplerini izah eder. Halkı toplamak için kilise çanları çalınır ve Yunan bayrağıyla sarılı otomobil ve kortej ağır bir şekilde ilerleyerek*

¹⁶⁵ Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 257.

¹⁶⁶ [Cmd 4045 (1932), paragraf 10] Gazioğlu, 1996, a.g.e.,s. 256, 271.

piskoposu karşılar. Okul çocukları da dahil üçbin kişilik kalabalık topluca stadyuma giderler. Piskopos önce orada, sonra şehirde başka bir gruba ve ertesi gün bir köy kilisesindeki kalabalığa konuşmalar yapar.”¹⁶⁷

Piskopos Milonas, önce stadyumda, daha sonra da Enosis adlı spor klübünün balkonunda yaptığı konuşmalarda¹⁶⁸ “Tanrı ve halk adına, Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakını ve ahlaksız, yüz kızartıcı, rezil bir rejimin yasa dışı kanunlarına uyulmaması, itaat edilmemesi gerektiğini ilan ediyorum.... Her Kıbrıslı Rumu özveri yoluna çağırıyorum. Ulusal duyguları tam ve tahsilli bir halk olduğumuzu ve Helen bayrağı altında özgürce yaşamak istediğimizi yabancı yöneticilere göstermek zamanı gelmiştir... İlhak çok yaşasın!”¹⁶⁹ ifadeleriyle halka hitap ederek yönetimle arasındaki köprüleri tamamen atmış oldu.

Bu arada Yasama Meclisi’nden istifa eden Rum üyelerden birkaçı yaptıkları konuşmalarda, valinin ertesi günü tatil maksadıyla adadan ayrılıp İngiltere’ye gideceğini söyleyince, kalabalıktan “Vali Konağına,Vali Konağına” sesleri yükselmeye başladı. Lefkoşa’da Phaneromeni Kilisesi’nin başpapazı olan Dionisos Kikkotis de, elindeki Yunan bayrağını sallayarak ihtilal ilan etti. Kalabalık halk topluluğu, kendilerine önderlik eden papazlar ve gençlerin peşine takılarak yürüyüşe geçti ve Vali Konağı’nın önüne

¹⁶⁷ Debeş, *a.g.e.*, s.107.

¹⁶⁸ *A.g.e.*, s. 257.

¹⁶⁹ Storrs’un Sömürgeler Bakanına gönderdiği 20 Şubat 1931 tarihli raporun 4 nolu eki; *A.g.e.*, s. 257; Hill, *a.g.e.*, s. 547 ve aynı sayfada 1 Nolu dipnot.

geldi¹⁷⁰. Lefkoşa kaymakamı (komiser), polis komutanı ve Sömürge Müsteşarı göstericilerin liderleriyle konuşarak, ortalığı yatıştırmaya çalıştılar ve sakin olurlarsa valinin kendileriyle görüşebileceğini bildirdiler. Ancak bu bildirimler, kalabalığın gürültüsü arasında kayboldu. Hatta Meclis üyeliğinden istifa eden üyelerden Feodotu, “*Vali bizi görmeyi reddediyor*” diye bağırarak kalabalığı kışkırttı. Bunun üzerine konağın camları taşlandı ve birkaç gösterici binanın üstüne tırmanarak Konağın damına Yunan bayrağını çekti. Gelişen olaylar karşısında polis merkezinden takviye olarak istenilen polis gücü de yetersiz kaldı. Konağın ön kapısı ve pencerelerini kıran göstericiler içeriye girdiler. Hareketlerine polisten yeterli tepki görmeyen göstericiler, bundan cesaret alarak Sömürge Müsteşar Vekili’nin aracı ile takviye polis gücünün dört aracından üçünü yaktılar. Ardından Vali Konağı’nın kırılan pencerelerinden içeriye ucu tutuşturulmuş odun çubukları atmaya başladılar. Taş atmaya da devam ederek polislerin bina dışına çıkmasını engellediler. Konağın ateşe verileceği yadsınamaz bir hal alınca, Lefkoşa Kaymakamı ateş emrini verdi. Bunun üzerine kalabalık paniğe kapılarak kaçmaya, polis de takibe başladı. Açılan ateş sonucu yedi gösterici yaralandı, bunlardan biri hayatını kaybetti. Bu arada konakta perdelerin yanmasıyla başlayan yangın, bütün binayı sardı ve ahşap bina birkaç dakika içinde kül oldu. Vali Storrs ve memurlarının sağ olarak kurtulduğu yangın, saat 23.00’de binanın tamamen yanmasıyla sona erdi. Ancak,

¹⁷⁰ Kypros Tofallis, *A History of Cyprus*, London, 2002, ss. 93-97; Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s.258.

Lefkoşa'nın Rum kesiminde gösteriler sabaha kadar devam etti¹⁷¹.

Göstericilerin elinden canını zor kurtaran Vali Storrs, ilk önlem olarak Mısır'daki İngiliz askeri komutanından uçakla acil takviye kuvvet, Akdeniz'deki İngiliz donanması komutanı'ndan da uçak gemisi veya kruvazör gönderilmesi talebinde bulundu. Ayrıca, İngiliz Sömürgeler Bakanı'na da telgraf çekerek gelişen durum hakkında bilgi verdi. Ada'daki önlemler kapsamında da, Telgraf Dairesi'nin dışarıya gönderdiği tüm telgraflara sansür maksadıyla alıkonulması, gün batımından gün doğumuna kadar halkın sokağa çıkmaması, beş kişiden fazla kimsenin bir araya gelmemesi, ateşli silah bulundurulmaması ve taşınmaması talimatı verildi. Kıbrıs'taki yaşamın artık eskisi gibi olmayacağını önemli bir işareti olarak da Yasama Meclisi ve okullar kapatıldı ve normal iş hayatı geçici olarak durduruldu¹⁷².

Alınan tüm önlemlere karşın din adamlarının kışkırtmaları ile Rumlar, Kıbrıs'ın birçok yerinde taşkınlıklara, kalkışma, kırma-dökme ve yakma eylemlerine devam ettiler. 22 Ekim günü Larnaka, Magosa ve Limasol'da taşkınlıklar yapıldı. Limasol'da Kitium piskoposunun halkı kışkırtıcı konuşmasının ardından bir grup, İngiliz askerlerine gıda malzemesi yükleyen araçları engellemeye çalıştı. Bu gelişmeyi Vali'ye bildiren telgrafı çekerek bisikletiyle evine dönmekte olan İngiliz Kaza Komiseri (Kaymakam)'nin peşine takılan

¹⁷¹ Debeş, *a.g.e.*, s.110; Gazioğlu,1996, *a.g.e.*, ss. 259-260; Öztoprak. *a.g.m.*, s. 318.

¹⁷² Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 260.

kalabalık bir grup, 'Enosis' sloganları atarak binaya saldırdılar. Eşi, 12 yaşındaki kızı ve iki hizmetçisi ile birlikte çaresiz kalan komiser, kalabalığa seslenerek onları yatıştırmak istedi. Ancak binayı taşıyan, pencereleri kıran, elektrik tellerini kesen gözü dönmüş kalabalık, benzin dökerek evin arka kapısını ateşe verdi. Binadaki yangın büyümeye başlayınca Komiser, ön kapıdan ailesiyle birlikte sahile koşarak, bir sandalla bölgeden uzaklaştı. Bina tamamen yandı. Yangın yerine gelmekte olan bir polis aracı da yolda göstericiler tarafından yakıldı. Aynı gün Lefkoşa'da da kilise çanları çalınarak toplanan 6.000 kişi, resmi binaları taşladı.

Vali Storss'un talep ettiği takviye kuvvetler, 23-26 Ekim tarihinde adaya geldi. *London* adlı savaş gemisi Larnaka'ya, *Colombo* savaş gemisi Magosa'ya, *Shropshire* savaş gemisi de Limasol'a demirledi. Adaya gönderilen üç destroyerle birlikte adanın tüm limanları kontrol altına alınmış oldu. Savaş gemileri ve takviye kuvvetlerin gelmesine karşın, olaylar 24 Ekim'de Baf, Lefkoşa ve Larnaka'da değişik şekillerde devam etti. Olayların elebaşılarını tutuklamadan eylemlerin sona ermeyeceğini anlayan Vali Storss, İngiltere'nin de onayını alarak tutuklama eylemini başlattı: "*Kitium piskoposu ve diğer elebaşılar serbest kaldığı sürece daha kötü olayların çıkması mümkündür. Suçluluklarında hiç şüphe yoktu, ancak bunu ispatlayacak yasal delil bulmak da oldukça güç olabilirdi. Tutuklandıkları takdirde taraftarları hapisaneyi basmakla tehdit ediyorlardı ki bu da muhakkak kanlı çatışma demektir. Neticede bunları savunma kanunuyla adadan sürmeyi kararlaştırdım. Hedefleri tespit edilinceye kadar tümü bir savaş gemisinde kalacaklardı.... Akşam üzeri ve geceyi rahatsız olmadan geçirmelerine*

izin verdim. Hiç şüphesiz gece, ertesi gün yapacakları haince planları düşünerek uyumuşlardı. Bu arada ordu ve polis çok dikkatli bir plan hazırlamıştı. Küçük gruplar halinde polis ve askerler piskopos ve diğer politikacıların evlerini çevreleyip sabaha karşı teker teker hepsini tutuklatıp, Limasol ve Larnaka limanlarında demirli London ve Shropshire gemilerine götürmüşlerdi.... Kitium piskoposu, Shropshire zırhlısında bazı subayların acıma duygularını kabartmıştı. Papazlık başlığının içinde piskoposluk mücevherlerini gizlemiş, bunlar ortaya çıkınca da biçare papaz bir viski soda istemişti”¹⁷³.

Valinin anılarında bu şekilde anlattığı tutuklamaların duyulması üzerine, özellikle Kitium piskoposu’nun tutuklandığı ve Shropshire zırhlısında tutulduğu Limasol’da piskoposluk binasında toplanan halk, gösteriler yaptı ve polisle çatıştı. Lefkoşa’da da Rumlar, önce Başpiskoposlukta toplandı ve ileri gelen Rumlar tutuklananların serbest bırakılması için alınacak önlemleri görüştüler. Rum Komünist Partisi lideri Vatiliotus, Başpiskoposun elini öperek hükümete karşı girişilen mücadelede kiliseye tam destekleri olduğunu belirtti.

24 Ekim günü Girne piskoposunun Lefkoşa’ya gitmek istemesi yeni olaylara ortam yarattı. Bunun kışkırtıcı bir olay olabileceği gerekçesiyle resmi makamların izin vermemesine rağmen Lefkoşa’ya giden ve şehre girişine güvenlik güçleri tarafından izin verilmeyen piskopos, Girne’ye döner dönmez kilisedeki ayinde halkı kışkırtıcı bir konuşma yaptı; “Lefkoşa’ya

¹⁷³ Sir Storss Ronald, *Orientalisms*, London, 1937, s. 598; Debeş, *a.g.e.*, ss. 111-112.

gittim, ama şehre girişim süngülerle engellendi. Burası bir Rum ülkesidir ve Yunanistan'a verilmelidir. İngilizler despot ve kötü insanlardır. Ben şimdi Yunan bayrağını olması gereken yere çekeceğim"¹⁷⁴ diyerek, kendisini takip eden kalabalıkla birlikte hükümet binalarının olduğu yere geldi. Direğe çekili bulunan İngiliz bayrağını indirerek yerine Yunan bayrağını çekti. İngiliz bayrağı da göstericiler tarafından parçalandı. Olay yerine gelen Girne Komiseri, halkı sakinleştirici bir konuşma yaparak dağılmalarını istedi ve Yunan bayrağını indirerek tekrar İngiliz bayrağını direğe çekti. Girne'deki olaylar gün boyu ve gece, çevre köylerden gelen Rumların da katılımıyla devam etti. Buradaki olaylarda da polisle çatışma sırasında bir gösterici öldü. Bu olaylara neden olan Girne piskoposu ve iki elebaşı, diğer altı kişi gibi sürülmek üzere tutuklandı ve savaş gemilerine gönderildi¹⁷⁵.

24 ve 25 Ekim günlerinde olayların yoğun olduğu yer Mağusa'ydı. 24 Ekim'de sekiz bin kişinin katıldığı bir mitingde, halkı kışkırtıcı bir konuşma yapan kişi, yine bir din adamı, bölge başpapazı Arhimandrit oldu. 25 Ekim'de *Colombo* Kruvazörü, Mağusa limanına demirledi ve karaya takviye asker çıkardı. Akşama doğru göstericiler tarafından Maraş polis karakolu basıldı ve tahrip edildi. Buradaki gösterilerde de bir gösterici Rum öldü.

29 Ekim tarihine kadar birçok köyde bu tarz gösteri ve sabotaj eylemleri devam etti. Ortadoğu'daki İngiliz Ordu Karargahı'ndan Ada'ya gönderilen birkaç savaş uçağı, isyan

¹⁷⁴Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 263.

¹⁷⁵Göktürk, 2009, *a.g.e.*, s.43.

hareketlerine karışan köyler üzerinde uyarı uçuşu yaptı. Ekim sonuna kadar hükümet, durumu tamamıyla kontrol altına aldı. İngiliz Sömürgeler Bakanının 30 Ekim'de Valiye gönderdiği telgraftaki, "*Şimdi ve ileride herhangi bir kargaşaya olanak tanınmayacağını göstermek için, ayaklanmaya önyak olanlara karşı alacağınız tüm önlemleri tam olarak desteklemekteyim. Yürürlükteki anayasanın sağladığı hürriyetler, sadakati olmayan politikacılar tarafından kötüye kullanılmıştır. Bu nedenle, Majeste Kraliçe Hükümeti, seninle işbirliği içinde, Ada'nın anayasal geleceğini tekrar gözden geçirmek zorundadır*"¹⁷⁶ ifadeleri, Kıbrıs'taki sosyal ve siyasi yaşamın artık eskisi gibi olmayacağını habercisiydi. Öncelikle, isyanın elebaşları olarak tutuklanan ve İngiliz zırhlılarında tutulan başta Kitium piskoposu olmak üzere 10 kişi, yaşam boyu sürgün cezası çekmek için, 3 Kasım tarihinde İngiltere ve Cibraltar'a gönderildiler. Ardından, "*13 Kasım'da yürürlüğe giren ve Yasama Meclisi'nin kaldırılarak, yasa koymayla ilgili tüm yetkilerin valiye verildiğini*"¹⁷⁷ belirten Kraliyet Konseyi Kararı (Order in Council) yayınlandı. Ancak, zaman içerisinde görülecek ki, isyanın elebaşlarının sürgüne gönderilmesi, Ada'da Enosis çalışmalarını engelleyemediği gibi, bu çalışmaların Ada dışında da organize bir şekilde yapılmasına çanak tutmuş oluyordu. İngiltere'ye sürgüne gönderilenlerin başındaki Kitium piskoposu ve arkadaşları, özellikle kamuoyu oluşturmalarına yardımcı olacak en etkin olanak olarak gördükleri "*Kiliseleler Eliyle Uluslararası Dostluk Dünya Birliği (The World Alliance for International Friendship Through the*

¹⁷⁶ Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 265.

¹⁷⁷ A.g.e., s. 266.

Churches)¹⁷⁸ gibi dini kuruluşlarla işbirliği yaparken, liberal İngiliz aydınlarını ve politikacılarını da etkilemeyi başardılar. Onlar'a göre, 1931 olayları Vali Storrs'un kötü yönetiminden kaynaklanmaktaydı ve İngiliz kamuoyunun önemli bir bölümünü de buna inandırdılar. Bu propagandaların etkisinde kalan ünlü tarihçi Arnold Toynbee bile, 23 Nisan 1932'de yazdığı "*Kıbrıs*"¹⁷⁹ yazısında İngiliz hükümeti'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a bırakması gerektiğini yazabilmiştir.

Vali Sir Ronald Storrs, Kraliyet Konseyi Kararı'nın kendisine verdiği geniş yetkilere dayanarak, 1 Aralık 1931 tarihinde üç yasa çıkardı. Bunların ilki, "*bayrak*" yasasıydı. Buna göre konsolosluklar dışında yabancı bayrakların izinsiz kullanımı ve sergilenmesi yasaklandı. İkincisi, "*kilise ve çanları*" yasasıydı ki, kilise çanlarının topluma heyecan getirmesi amacıyla kullanılmasına izin vermiyordu. Bir diğer yasa ise, "*köy yöneticileri*" yasasıydı. Bu yasa ile köy yöneticilerinin (muhtarlarının) atama yetkisi valiye verildi. Böylece Türk döneminin uyguladığı "*millet*" sistemine dayalı özerklik ortadan kaldırıldı ve muhtarların köy halkı tarafından seçilmesi yöntemi son buldu¹⁸⁰.

Storrs'un adı geçen üç yasayla ilgili yorumu; "*...Olaylar kanıtlamıştı ki, pek çok köy muhtarı köyde kanun ve asayişin işleyişine, kayıt ve vergi toplanmasının karışmasına izin vermiş, görevlerine ihanet etmişlerdi. Aynı şekilde Yunan bayrağı, asayişin*

¹⁷⁸ CO 67/244/7; Gürel, *a.g.e.*, s.147.

¹⁷⁹ Arnold J.Toynbee, "*Cyprus*", *The Statesman and the Nation*, 23 April 1932.

¹⁸⁰ Öztoprak, *a.g.m.*, s.329-330.; Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 266.

bozulmasına sebep olmuş, kilise çanları ise düzensiz başıbozukları şiddete davet etme işareti olmuştu. Neticede gerekli kanunlar geçirilmiş, muhtarların bundan böyle seçimle değil, hükümet atamasıyla işbaşına gelmeleri sağlanmıştır. Aynı suretle, hükümet lisansı olmadan Yunan bayrağı sergilemek ve kaza komiserinin izni olmadan kilise çanlarını çalmak yasak edilmişti..... Kilise ve çanları kanunu, çanların kalabalık toplamak için çalınmasını men ediyordu. Yoksa bunların normal gayeleri olan okul çocuklarını toplamak, zamanı bildirmek için çalınmasına izin vardı. Fakat altı kasabadan beşinde ve köylerin yüzde yirmisinde çanlar bir süre hiç çalmadı. Bu sessizliğe Kıbrıs sempatizanları (ve hatta bu yasayı çıkartanların bazıları dahi) 'tarihi bir açıdan' bakıyor ve 'Hıristiyan rayanın Müslüman fatihlere baş eğmesi' gibi yorumluyor olmuştu. Gerçek şuydu ki, başpiskopos tüm köylere haberciler gönderip kilise çanlarının çalınmasını yasakladığını bildirmişti. Bundan umulan gaye Kıbrıslılar'ı etkilemekten ziyade, Ortodoks ülkelerinde ve belki de Londra'da kilisenin baskı altında tutulduğu izlenimini uyandırma ümidi idi"¹⁸¹ şeklindeydi.

Storrs'un anılarındaki açıklamalarla, çıkarılan yasaların ve alınan önlemlerin hedef kitlesinin, İngiliz yönetimine başkaldıran, adada günlerce anarşi ve terör ortamı yaratan ve hükümet binalarını yakıp yıkan Rum toplumu olduğu düşüncesi yaratılsa da¹⁸² uygulamada, isyanla hiçbir ilgisi

¹⁸¹ Debeş, a.g.e., s. 119-120.

¹⁸² Kıbrıs Türk Konsoloslğunun Türkiye'ye gönderdiği raporda, "...Hükümet tarafından neşrolunan 5/11/1931 tarihli beyannamede isyandan mütevellit zarar ve ziyanın tazmini için memurlar müstesna olmak üzere, Rumlardan cizye tarhedileceği ve tarzı tahsilin de bilahare yapılacak bir kanun ile tevzih ve tayin kılınacağı ilan edilmiştir." İfadelerinden de

olmayan ve İngiliz yönetimine bağıllık içerisinde yaşayan Türk toplumuna da haksız şekilde aynen uygulamaya koyulduğu, baskı altına alındığı ve bu tarihe kadar elde ettiği kazanımlarının bir çoğunu kaybettiği görülmektedir. İngiliz yönetiminin 1931 sonrası aldığı önlemlerin ve kısıtlamaların, isyanı gerçekleştiren Rumlar gibi, Rumlar'ın tüm teşviklerine¹⁸³ karşın hiçbir olumsuzluğa karışmayan Türk toplumuna da uygulanması, kendi vatandaşlarınca bile hakkaniyete uygun bulunmadı. Bu konuda İngiliz yazar Nancy Crawshaw;

“Bu tarihten itibaren Türklerle hükümet arasındaki ilişkiler, eski, geleneksel bir Türk ailesinden gelen atanmış bir memur¹⁸⁴ tarafından yönetilmeye başlandı. Bu tür kişiler, her ne kadar da çok saygın ve güvenilir idiyeler de bir bütün olarak toplumdun

anlaşılacağı gibi, Türk toplumu, isyan sonrası kendilerine bir zarar gelmeyeceği düşüncesini taşımaktadırlar. BCA 030. 10. 234. 577. 11

¹⁸³ Kıbrıs'taki isyan hareketi ile ilgili olarak Kıbrıs Türk Konsolosluğunun 26 Ekim Ve 5 Kasım 1931 tarihlerinde gönderdiği raporlara dayanılarak Dışleri Bakanlığınca Başbakanlığa yazılan yazıda, İsyanın oluşumu ile ilgili ayrıntıla bilgiler verilmektedir. Burada özellikle dikkati çeken bölüm ise, Türklerin Rumlarla birlikte hareket etmediklerini belirten ifadelerdir: *“İsyan esnasında müslüman ahali heryerde seyirci kalmış ve Rumların ellerinde Türk bayrakları olduğu halde (Gazi Mustafa Kemal Hazretleri de bizimle beraberdir.) diye bağırarak dolaşmalarına, itaatsizliğe teşvik ve beraber olduklarını göstermeye çalışmalarına rağmen Türkler, hükümeti mahalliyeye itaatten ayrılmamıştır. Bu hususta Kavanin Meclisi azasından Necati Bey tarafından müslümanlara hitaben bir beyanname neşredilmiştir.”* BCA 030. 10. 234. 577. 11

¹⁸⁴ Sözü edilen memur, Yasama meclisinin kaldırılmasından sonra kurulan Danışma Meclisinin tek Türk üyesi olarak İngiliz Yönetimince atanan Mehmet Münir' dir.

*kopuktular ve Türkiye’de devrim hareketinin çağdaşlaşma (modernleşme) sürecine yabancıydılar. Bu nedenle, Atatürk’ün dini, sosyal ve hukuki reformları Kıbrıs’a geç ulaşmış ve Kıbrıs Türk Toplumunun genel ilerleyişi geri kalmıştı.”*¹⁸⁵ şeklindeki yazısıyla, bu uygulamayı eleştirdi ve bu durumun, seçilmiş temsilcileri aracılığıyla Türklerin seslerini duyurmalarını engellediğini, bu haktan yoksun bıraktığını belirtti.

Vali Storrs’un konuyla ilgili olarak hazırladığı 26 Ekim 1931 tarihli rapora göre 209 Rum köyü isyanı desteklemiş, 70 köyde yakıp yıkmalar olmuş, 6 kişi ölmüş, 38’i polis, 68 kişi yaralanmış ve 400 kişi de tutuklanmıştı¹⁸⁶.

O günlerde yayınlanan Hakikat gazetesi ise olaylarda kilisenin rolüne değinerek isyana önderlik ettiği için Omorfo papazlarından Papayuannu ile Rum avukatlardan Tornovidi, Kalealo, Birgo, Valari ve tüccardan İyaridis’in bir ay hapis ve 30’ar lira cezaya mahkum olduklarını, diğer iki papaz ile 37 kişinin de 2’şer lira para cezasına çarptırıldıklarını belirtmekteydi¹⁸⁷.

Kıbrıs tarihinde önemli bir yer tutan 1931 isyanının yalnızca Kıbrıs’taki din adamları ve Rum liderliği tarafından organize edilmediği, İstanbul Fener Rum Patrikhanesi’nin ve Atina’daki politikacılara karşın Atina Başpiskoposluğu’nun

¹⁸⁵ Nancy Crawshaw, *The Cyprus Revolt- An Account of the Struggle for Union with Greece*, London: Boston: G. Allen, 1978, s. 43.

¹⁸⁶ Pierre Oblerling, *The Road to Bellapais*, s.29- Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Sorunu* s.35-37.

¹⁸⁷ *Hakikat gazetesi*, “Sömürgeler Bakanı’nun açıklaması”, Kıbrıs Türk Milli Arşivi gazete koleksiyonu, 1931, s. 508.

da, bu eyleme açık destek verdiği aşağıda sunulan Türk Dışişleri Bakanlığının 29 Kasım 1931 tarihli yazısında ortaya koyulmaktadır¹⁸⁸;

"Kıbrıs'ın Yunanistan'a iltihakı hakkındaki son isyanla Fener Baş Papazlığının da alakadar olduğu hakkında.

Yüksek başvekalet

Yunanistana iltihak maksadiyle Kıbrıs Rumlarının çıkardıkları son isyan hareketinde, aynı zamanda İstanbul'daki Rum Ortodoks Ruhani reisliğinin gizli faaliyetinin de müessir olduğu, aşağıya naklonulan malumattan istidlal olunmaktadır.

Atina'da senede bir defa intisar eden "Megas Engiglopedikos Kazamias" unvanlı 1931 senesine ait takvimin 24 üncü sahifesinde müneccim gibi daha evvel zuhurunu bildirdiği hadisat meyanında bu sene Teşrinisani zarfında Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakına dair bir hareketin vukua geleceğini ve bu meyanda on iki adanın da bu suretle ilhakına bir numayış yapılacağını yazmakla bu faaliyeti teyit etmekte ve aynı zamanda Atina'da muntehir "Patris" gazetesinin 5 Teşrinisani 931 tarihli nüshasının birinci sahifesinde dercedilen bir resimde Rum Ortodoks ruhani reisinden son en büyük "Protosingelos" rutbei ruhaniyesine irtika ettirilen Sinot azalarından Alaşehir metropolidi Maksimos'un son Kıbrıs ihtilalini ihdas ve hareketi idare eden en mühim uzvulardan milli sair Libertis ve mustafa mebus Lanitis ve Kıbrıs'ın Yunan konsolosu Aleksî Kiro ve belediye reisi haci Pavlo arasında fotoğrafının bulunması son Kıbrıs isyanı ile fener başpapazlığının da alakadar olduğu kanaatine takviye etmekte olduğunu arzeyerim efendim.

Dahiliye Vekili"

¹⁸⁸ BCA 030.10.109.727.4.

ifadeleri, bu isyan hareketinin daha önceden planlandığını ve İstanbul'daki Rum Ortodoks Ruhani Liderliği'nin de parmağı olduğunu vurgulamaktadır.

Atina'da ise; 1930 yılında Atatürk'le gerçekleştirdiği Türk-Yunan yakınlaşması ve tarihi dost olarak değerlendirdiği İngiltere ile ilişkilerini bozmak istemeyen Başbakan Venizelos'un, Ada'da gerçekleştirilen isyan hareketini açık şekilde kınaması ve Yunan basınının da bunu kınamasını istemesine karşın kilise, öğrenci birlikleri ve "Kıbrıs Komitesi" tarafından, Ada'daki isyanı cesaretlendiren ve destekleyen mitingler yapıldığını görüyoruz. Bunların en önemlilerinden birinin 29 Ekim'de Selanik'teki İngiliz Konsolosluğu önünde gerçekleştirildiğini, Türkiye'nin Selanik Konsolosluğu'nun bilgisine dayanarak, Dışişleri Bakanlığı'nın Başbakanlığa yazdığı, aşağıda sunulan 9 Kasım 1931 tarihli yazıdan öğreniyoruz:

*"Ankara ... II/ ... 1931 Hulusa Kıbrıs hadisatı münasebetile
Selanik İngiliz konsoloshanesi önünde yapılan nümayiş hakkında
Yüksek Başvekalete*

29/10/931 günü, öyle üstü, milli fırkaya mensup birkaç yüz kişinin Selanik İngiliz Konsoloshanesi önüne iki defa gelerek Kıbrıs Rumları lehine numayışte bulunduğu, mahiyeti meseleyi bilmeyen İngiliz Konsolosu'nun balkona çıktığı lakin derhal içeriye kaçtığı, numayışçilerin ise her iki defasında da polis ve jandarma kuvvetleri marifetile dağıtılmış olduğu mahalli mezkur Konsolosluğumuzdan bildirilmiştir. Arz olunur efendim Hazretleri.

*Hariciye Vekili N."*¹⁸⁹

¹⁸⁹ BCA 030.10.254.712.44

Ayrıca, eski Yunan Cumhurbaşkanı Amiral Kunduritis'in başkanlığını yaptığı "Kıbrıs Komitesi" tarafından, Venizelos'un karşı çıkmasına karşın, Atina'da bir kilise'de, Ada'daki isyanda ölenleri anmak için bir toplantı düzenlendiğini görüyoruz. Ayrıca, Atina Başpiskoposu Hrisantos'un da, İngiltere'deki Canterbury Başpiskoposu'na bir telgraf göndererek, 1931 isyanından sonra adadan sürülen Ortodoks din liderlerinin geri dönmesine izin verilmesi için İngiliz yönetimi nezdinde girişimlerde bulunması yönünde yardım isteği ve "*Liberal İngiliz Hükümeti ve halkının, baskı altındaki Yunan Adası Kıbrıs'a özgürlüğünü bahşetmesi*" isteminde bulunduğuna tanık oluyoruz¹⁹⁰.

¹⁹⁰ Ses, 6 Temmuz 1935, s.4

İSYAN SONRASI

Hakikat gazetesi 511'inci sayısında yayınladığı bir yazıda kilisenin Enosis ve Megali idea çerçevesindeki çalışmalarını değerlendirerek, İngiliz yönetimine çağrıda bulunuyor ve kilisenin siyasetle uğraşmasını önleyecek yasal düzenlemeler yapılmasını istiyordu. Bu dönemde İngiliz yönetimince kilisenin etkinliğini ortadan kaldırmaya yönelik çabalar kapsamında, Kıbrıs Türklerinin bu yöndeki çağrılarının da ciddiye alındığını görmekteyiz. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin bu durumu, Koloniler Bakanlığı'nda yapılan toplantılarda ele alınarak, öneriler geliştiriliyordu. 1931 Kasım ve Aralık aylarında yapılan toplantılarda ortaya çıkan öneriye göre; Kıbrıs'ta Müslümanların mallarının Evkaf Dairesi aracılığıyla İngiliz yönetimince denetim altına alındığı gibi, Hıristiyan mallarının da bir vakıf yönetimine alınarak, kilisenin mallarının da denetim altına alınması ve bu şekilde kiliselerin kontrol altında tutulmasının sağlanması düşünülmekteydi. Kıbrıs Valisi Storrs tarafından da desteklenen bu önerinin ne kadar uygun olduğunu vurgulamak üzere Storrs tarafından hazırlanan 6 Şubat 1932 tarihli bir raporda, kilisenin mal varlığını artırma adına uygunsuz yardımlar toplandığı, kilisenin para kaynaklarının Enosis hareketinin desteklenmesi için kullanıldığı saptaması yapılmakta ve sınırsız para kaynaklarının denetlenmesi öngörülmektedir;

“Ortodoks Kilise, adadaki tartışmasız en büyük toprak sahibidir. Kilise'nin mali kaynakları, ayrıca uzun zamandan beri bir

soruşturmaya konu olabilecek nitelikte görünmektedir... Örneğin, 1925'de Kitium piskoposu, Yasama Konseyi üyeliği seçiminde aday olduğunda, seçim masraflarını karşılayabilmek için kilisenin mallarını ipotek etmişti... Hükümet (bu konuda) ayrıca doğrudan ilgilenmektedir. Çünkü kilise, ayaklanmacı Enosis hareketini yıllardan beri maddi açıdan desteklemiştir, bu amaçla kiliselerde açıktan bağışlar toplanmıştır..."¹⁹¹

denilmekte ve kilise malları ve kaynaklarının yönetim ve kullanımıyla ilgili bir soruşturma başlatmak maksadıyla bir komisyon kurulması için izin istenmektedir. Kilisenin toplumsal ve ekonomik gücü ile politika üzerinde ne kadar etkin olduğunu kanıtlayan önemli bir yabancı belge olma özelliği taşıyan Vali Storrs'un bu raporundaki soruşturma önerisine, Koloniler Bakanı tarafından izin verilmemiştir. Bakan Cunliffe-Lister'in Storrs'a yazdığı cevap mektubundaki soruşturma izini vermeme gerekçesi bile, kilisenin politika ve politikacılar üzerindeki baskısını göstermekte ve bu etkinin sadece adadaki politikacıları değil, ada dışındaki ve hatta Rum ve Yunan olmayan politikacıları da kapsadığını vurgulaması bakımından önemlidir. Bakan söz konusu mektubunda, böyle bir soruşturmayı yürütecek yeterli nitelik ve nicelikte personelin Kıbrıs İngiliz yönetiminde bulunmadığı gerekçesini öncelikle belirtmekle beraber, ardından "*Ortodoks topluluğu karşımıza alacak bir işe girişmemiz de doğru değildir.*"¹⁹² diyerek asıl gerekçeyi ifade etmektedir.

¹⁹¹ CO 67/245/15; Gürel, *a.g.e.*, s.144.

¹⁹² *A.g.e.*, s.145.

Kıbrıs'ta kilisenin politik arenadaki rolünü en etkin anlatan yabancı kaynaklı belgelerden biri de 1933 yılında, Vali Storrs'un yerine atanan yeni Vali Stubbs'un 16 Ekim 1933'te Sömürgele Bakanına sunduğu rapordur. Rum Ortodoks Kilisesi'nin Ada'daki etkinliğini kırma çabalarının bir devamı niteliği taşıyan bu raporda Stubbs,

*"Enosis'in etkisiz hale getirilmesi için önce kilisenin etkisiz hale getirilmesinin koşul olduğunu ve eğer kilisenin Kıbrıs'taki toplumsal etkinliği ortadan kaldırırsa Pan-Helenizm'in söndürülebileceğini, bütün önlemlere karşın kilisenin güçlük çıkarmaya devam etmesi durumunda, kilisenin mali kaynaklarını ve mallarını denetlemek üzere bir soruşturma komisyonu kurulmasının doğru olacağını"*¹⁹³ belirtiyordu.

Koloniler Bakanlığı üst yönetiminde destek bulan Stubbs'un bu önerisi bu kez, Stubbs'dan sonra adaya Vali olarak atanan Palmer tarafından uygun görülmecektir. Vali Palmer, Koloniler Bakanı Parkinson'a yazdığı "Gizli" ibareli mektubunda belirttiği, *"...Şu anda Kilise, bütün çürümüşlüğüne rağmen anti-komünisttir..."*¹⁹⁴ ifadesi ile kiliseyi adada gelişmeye başlayan komünist faaliyetlere karşı kullanacağını açıklamaktadır. Bir başka ifadeyle kendilerine karşı tehlike olarak gördükleri iki unsuru birbirlerine karşı bir denge unsuru şeklinde kullanarak, klasik İngiliz "böl-yönet" politikası uygulayacağını göstermektedir. Bununla birlikte, İngiliz yönetiminin Kilisenin gücünü sınırlama çalışmalarının

¹⁹³ CO 67/251/3; Gürel, *a.g.e.*, s.144.

¹⁹⁴ *A.g.e.*, s.146; CO 67/254/4.

daha sonra da devam ettiğine ilerleyen kısımlarda tekrar tanık olacağız.

Bu arada 16 Mart 1933'te ölen Başpiskopos 3. Cyril'in yerine başpiskopos seçimi yapılmasına İngiliz yönetimi olanak tanımaz. Kilise, seçim için sürgündeki Kitium ve Girne piskoposlarının adaya dönmesi gerektiğini, Onlar dönmedikçe bu seçimin yapılmasının yasal olmayacağını belirtir. İngiliz yönetiminin buna izin vermemesi üzerine başpiskopos seçimi yapılmaz ve başpiskoposluğa, Baf piskoposu azılı Enosisçi Leontios Leontiou vekalet eder. Leontios, ateşli demeçleri ve devam eden Enosis faaliyetleri nedeniyle İngiliz yönetimi tarafından para cezasına çarptırılır. 1938-40 yılları arasında da göz hapsinde tutularak Baf Belediye sınırları dışına çıkması yasaklanır. Eylül 1937'de Kitium Piskoposu'nun sürgünde iken Kudüs'te ölmesi ile Başpiskoposluk konusu daha da karışmış oldu.

1937 yılı Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin etkinliğinin azaltılması yolunda önemli bir yıldır. Bu yılda, İngiliz Yönetimi, Kilise'nin etkinliğini kontrol altına almak amacıyla, yeni "*Kilise Yasaları*"nı¹⁹⁵ yürürlüğe koymuştu. Bu yasalardan "*25 Sayılı Yasa*" ile kilise ve manastırların faaliyet ve hesapları yönetim tarafından incelenmesi ve denetlenmesi olanaklı kılınyordu. "*33 Sayılı Yasa*"da da, sürgüne yollanmış bulunan, ayaklanma veya iki yılı aşkın hapis cezasını gerektiren bir suçtan hüküm giymiş bulunan, ya da Ada yerlisi olmayan bir kimsenin Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposluğu'na seçilemeyeceği belirtiliyordu. "*34 Sayılı*

¹⁹⁵ Kilise Yasaları'nın ayrıntıları için bkz. Hill, *a.g.e.*, s. 604-605.

Yasa'' ile de Kilise'nin Başpiskopos olarak seçtiği kişinin bu göreve başlamadan önce Kıbrıs Valisi'nin onayını alma zorunluluğu getiriliyordu. Bu şekilde İngiliz Yönetimi'nin Başpiskoposluk konusunda veto yetkisine sahip olması sağlanıyordu. Bu yasalara Kilise, sert tepki gösterdi. Başpiskopos Vekili Leontiou da yasalara karşı oluşturduğu kampanya ve konuşmalar nedeniyle 20 Nisan 1938'de İngiliz Yönetimi tarafından yukarıda belirtildiği gibi Baf Belediyesi sınırları içinden ayrılmama cezasına çarptırıldı. Bu cezaya rağmen yasa karşıtlığına devam eden Leontiou, Mayıs 1939'da yeniden cezalandırıldı. Tabii ki bu cezalar da Kilise'nin kendi etkinliğini sınırlamaya yönelik bu yasaları benimsemesi hiçbir zaman olanaklı olmadı.

II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ VE SONRASI

II. Dünya Savaşı, başlangıçta savaşın Kıbrıs'ın çok uzaklarında sürüyor olması nedeniyle, İngiltere'nin savaşın içinde olmasına karşın, Kıbrıs'taki normal yaşamı çok fazla etkilemedi. Kilisenin önderliğindeki milliyetçi Rumlarla, komünist Akel Partisine bağlı çalışan işçi kesimi ve bu partiye sempati duyanlar, yaklaşımlarını, Atina ve Moskova'nın savaş karşısındaki tutumuna göre saptıyorlardı. Sağcı ve solcu (komünist) olarak iki siyasi kesime bölünmüş olan Kıbrıs Rumları ve özellikle kilise ile sağcı örgütler, başlangıçta İngiliz ordusuna bağlı olarak oluşturulan Kıbrıs Alayı'na (Cyprus Regiment) Rumların katılmalarına karşı çıktılar. Birinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıs'ın önce Yunanistan'a teklif edilmesi ve sonra bundan vazgeçilmesi, 1920'li yıllardan beri devam eden tam özerklik taleplerinin yerine getirilmeyişi, 1931 isyanı ve sonrasında yer alan sürtüşmeler, isyan sonrası baskı sürecinde İngilizlerin başpiskoposluk seçimine olanak tanımamaları, Başpiskopos Vekili Leontios'un Baf sınırlarının dışına çıkmasının yasaklanması, 1931 isyanı sonucu sürgüne gönderilenlerin Ada'ya dönüşlerine henüz izin verilmemiş olması, Kilisenin ve sağcı Rumların bu yaklaşımlarına yön veren etkenlerdi¹⁹⁶.

28 Ekim 1940'da, önce İtalyanların, ardından Almanların Yunanistan'a saldırması ve Girit'in Nisan 1941'de Almanların eline geçmesi, Kıbrıs'ta başlangıçta İngiliz

¹⁹⁶ Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 317

Kızılhaçı'na bile yardım yapılmasını engelleyen kilisenin yaklaşımını değiştirdi ve İngiltere'nin Yunanistan'ı kurtarması için ona destek sağlamak amacıyla Kıbrıslı Rumların asker yazılmalarını teşvik etmeye başladı. 1931 isyanından beri İngilizlere karşı saldırgan ve kışkırtıcı bir tutum izleyen Baf piskoposu ve başpiskopos vekili Leontios, son gelişmeler karşısında ağız değiştirerek, 30 Ekim 1940'da, Türk, Yunan ve İngiliz bayraklarıyla donatılmış bir giysi içinde halka hitabında "*Geçmişteki anlaşmazlıklar unutulmalıdır. Tanrının ve büyük müttefiklerimiz İngiltere ve Türkiye'nin yardımlarıyla savaşı kazanacağız*"¹⁹⁷ ifadeleriyle, milli emellerine ulaşma adına her yolu denemekten çekinmeyeceklerini açıkça ortaya koydu. Bu ifadeleri İngiliz Sömürgeler Bakanı'na gönderdiği raporda belirten Kıbrıs Valisi, aynı raporda bu gelişmeleri "*Kilisenin siyasi fırsatçılığı*"¹⁹⁸ şeklinde nitelendiriyordu.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında kilisenin Enosis yönündeki uğraşları bu tarzda devam ederken, savaş sırasında Rum ve Türklerle iyi geçinmeye çalışan ve her iki toplumdaki yüzlerce kişiyi paralı asker olarak cepheye süren İngiltere, mevcut gelişmeleri resmi raporlarda "*Kilisenin siyasi fırsatçılığı*" şeklinde değerlendirmekle birlikte, uygulamada kiliseye daha hoşgörölü bir yaklaşım sergilemekteydi. Nitekim Kıbrıs'ta Yunan Bağımsızlık günü nedeniyle 25 Mart 1941'de bir bildiri yayımlayan ve bildirisinde Enosis'in gerçekleşmesini isteyen Başpiskopos vekili Leontios'a İngiliz yönetimince herhangi bir

¹⁹⁷ Gürel, *a.g.e.*, s.10, (CO 67/398-10; Kıbrıs Valisinin Sömürgeler Bakanı'na gönderdiği 30 Ekim 1940 tarihli gizli yazıdan naklen)

¹⁹⁸ *A.g.e.*, s.11.

tepki gösterilmiyordu. Bununla birlikte, 2 Haziran 1941'de, Başbakan Churchill Kıbrıs'ta Türklerin hiçbir zaman Enosis'i kabul etmeyeceğini, o nedenle adanın Yunanistan'a verilmesine gerek olmadığını "*Sanırım siz de bilirsiniz ki, adada bize sadık olan ve Yunanlıların eline bırakılmaya şiddetle karşı koyacak olan hatırı sayılır Müslüman bir nüfus vardır*"¹⁹⁹ ifadeleriyle belirtiyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte İngiliz yönetimi Kıbrıs'ta siyasi faaliyetlere konan yasakları kısmen hafifletir. 1941 yılında kurulan komünist AKEL partisi, bunu fırsat bilerek kendisine bağlı İşçi Sendikası PEO ile birlikte güç kazanmak için Enosis politikasını benimser ve Rum Ortodoks Kilisesi ile Enosisçilik yarışına tutuşur. Yunan ulusal günlerinin kutlanmasında ve 1943 yılında yapılan belediye seçimlerinde kilise ve AKEL'in desteklediği adaylar, kıyasıya bir Enosis propagandası yürütürler. Kutlama törenleri ve seçim mitinglerinde her iki tarafın adayları da kendilerinin daha çok Enosisçi olduğunu kanıtlama yarışına girer. Savaştan sonra sürgündeki Yunan kralının tekrar Yunanistan'a dönmesiyle birlikte her taraf Yunan bayraklarıyla donatılırken kiliselerde de ayinler yapılır. Konuşma ve vaatlerde Enosis'in artık gerçekleşme zamanının geldiği vurgulanır²⁰⁰. O günlerde Ateş gazetesi "*Maraş'ta Şenlikler*" başlıklı haberinde bu tür kutlamalarla ilgili bilgiler vermekte, Yunan kralı Yeorgio'nun Yunanistan'a dönüşü nedeniyle St. Nikolas kilisesinde ayinler yapıldığını, evlere,

¹⁹⁹ Costas Kyrris, *History of Cyprus*, 1985, Lefkoşa., s. 354-355.

²⁰⁰ Sabahattin İsmail, "*Kıbrıs Sorununda Kilisenin Olumsuz Rolü*", s. 16, <http://www.sabahattinismail.com>. seriyaz/19.doc

dükkanlara, kulüplere Yunan bayrakları çekildiğini belirtmekteydi²⁰¹. Bu arada iki kesim arasındaki çekişmenin zaman zaman şiddete ve çatışmaya da dönüştüğü görülmektedir.

²⁰¹ *Ateş*, 2 Ekim 1946, sayı 5.

İNGİLTERE'NİN ÖZERKLİK ÇALIŞMALARI SÜRECİNDE KİLİSE

Yunanistan'ın İkinci Dünya Savaşı'na İngilizler yanında girmiş olması nedeniyle, İngiltere'nin Enosis isteklerine olumlu yaklaşacaklarını düşünen Rumlar, Nisan 1943'de İngiltere Parlamentosu'nda, Ada'da özerk bir yönetim kurulması konusunun tartışılması karşısında büyük hayal kırıklığına uğradılar ve bu tarz bir yönetimin Enosis'ten vazgeçilmesi anlamına geleceği düşüncesiyle şiddetle karşı çıktılar. Özerklik önerisi duyulur duyulmaz, kilise liderleri ve Rum Belediye Başkanları, Londra'ya telgraflar çekerek, "*Özerk yönetimi kabul etmeyeceklerini, tek ve değişmez emellerinin Enosis olduğunu*" bildirdiler. Kıbrıslı Türkler de özerk yönetim tarzına karşı çıktılar. Ancak, Türklerin itirazı Rumlardan çok farklı nedenlere dayanıyordu. Özerk Yönetime geçildiğinde, Türklerin azınlık olarak hakları kesin güvence altına alınmadığı takdirde, yeni yönetim tarzı Türklerin Rum egemenliği altında ezilmesi, bir başka ifadeyle, yok olmaları demektir. Bundan dolayı Türk Toplumunun ileri gelenleri de bu endişelerini taşıyan telgrafları, Londra'ya çekerek özerk yönetime itirazlarını bildirdiler. Bu tartışmalar İngiltere'nin Kıbrıs'a özerkliği resmen teklif ettiği 1948 Mayıs'ına kadar devam etti.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Paris'te toplanan Barış Konferansı, Rumları Ada'nın Yunanistan'a verileceği yönünde umutlandırdı. Bu gibi her fırsatı kendi amaçlarını gerçekleştirmek yönünde akıllıca değerlendiren

Başpiskoposluk, *The Times*'ın haberine göre, Ağustos 1946'da, İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'e ve Yunan Başbakanı Çaldaris'e birer telgraf göndererek Barış Konferansı'nda Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakının da görüşülmesini istedi²⁰². 23 Ekim 1946'da İngiliz Sömürgeler Bakanı Greech Jones, Kıbrıs'ta politik rejimi liberalleştirmek ve ekonomiyi geliştirmek yönünde bazı hazırlıklar yapıldığını, ayrıca en kısa zamanda da 1937 Kilise Yasaları'nın kaldırılmasına çalışılacağını açıkladı ve daha sonra da bu maksatla, halkın temsilcilerini içeren bir meclis kurup yeni bir anayasa üzerinde çalışmalar yapmak üzere Lord Winster'i Ada'ya Vali olarak atadı. Rum Ortodoks Kilisesi ise, bu tür girişimlerin Enosis'i ortadan kaldırmayı amaçladığını ilan ederek, anayasa çalışmalarına başlangıçtan itibaren karşı çıktı ve çalışmalarını boykot etti. Başpiskoposluk Ofisi Ethnarhia, başpiskopos vekilinin başkanlığında toplanarak, "*Kıbrıs sorununa yeni bir anayasa ve özerklik öngören liberal yöntemleri ve Yunanistan'la birleşmeyi, yani ulusal istiklali önleyecek herhangi bir çözümü reddettiklerini*" duyurdu. Hemen ardından, kilisenin maddi manevi desteğiyle, AKEL dışındaki siyasi Rum partilerinin katılımıyla bir "*Birleşik Cephe*" oluşturuldu. Bu cepheyi temsilen Londra'ya gidip Sömürgeler Bakanı'yla görüşmek ve Enosis isteğinde bulunmak üzere bir delegasyon seçildi²⁰³. "*Ulusal Kıbrıs Delegasyonu*" olarak adlandırılan bu heyetten üç kişi, önce kilise ruhani meclisi ve başpiskoposla danışmalarda bulundu. Heyetin başkanı, başpiskopos vekili olan Baf Piskoposu Leontios idi²⁰⁴. Atina'ya

²⁰² *The Times*, 24 Ağustos 1946.

²⁰³ Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 375.

²⁰⁴ *Ateş*, 17 Ekim 1946, sayı 18.

gitmek üzere ayrılan heyet önce St. John kilisesinde büyük bir törenle başarı için dua ettiler. Rum Tali Okullar Mezunlar Birliği ile Rum Milli Partisi de heyet başkanı Başpiskopos Leontios'a telgraflar çekerek *"Tek isteklerinin Enosis olduğunu, başka tüm çözümlerin reddedileceğini dünyaya duyurmasını"* istediler. Daha sonra ise Enosis lehinde kulisler yapmak üzere 1946 yılı Kasım ayı başında adadan ayrılarak İngiltere'ye gitti²⁰⁵.

Bu duruma tepki gösteren Ateş gazetesi ise *"Rumların ilhak talepleri"* başlıklı bir yazı yayımlayarak Rum delegasyonunun Atina, Londra ve BM'ye gidip Enosis talebinde bulunmasına tepki gösteriyor ve şöyle diyordu:

*"Sözlerinde Kıbrıs halkının ilhaka taraftar olduğunu belirttiler, bu nedenle adada Türk varlığını inkar ettiler. Soruyoruz, ne hakla Rum vatandaşlar Kıbrıs halkı namına ilhak istiyorlar ve yalnız Rum halkı adına istemiyorlar? Bunu kanuna sığdıramıyoruz. Rumlar, yalnız Türkleri değil İngilizleri, Maronitleri ve Ermenileri de inkar ediyorlar"*²⁰⁶.

Ancak, bu tepkilere kulaklarını tıkayan Rumlar, 1 Aralık 1946'da Lefkoşa'da Metaksas Meydanı'nda kilisenin desteği ve organizasyonu ile Atina'ya giden heyeti desteklemek için Enosis lehinde sloganlar atıyorlardı²⁰⁷.

Başpiskopos vekili Leontios başkanlığındaki Enosis heyeti, 5 Aralık 1946'da Yunan kralı tarafından kabul edilip

²⁰⁵ A.g.y., 12 Kasım 1946, sayı 38.

²⁰⁶ Ateş Gazetesi, 13 Kasım 1946, sayı 39

²⁰⁷ Ateş Gazetesi, 5 Aralık 1946, sayı 58

kendilerine destek mesajı verilmişti²⁰⁸. Şubat 1947’de ise Sömürgeler Bakanı Greech Jones tarafından kabul edilen başpiskopos başkanlığındaki Enosis heyetine bakan tarafından, İngiltere’nin adada gerçekleştirmeye hazırlandığı yeni anayasal düzene, yani özerk yönetime destek verip vermeyecekleri soruldu. Baf piskoposu bu soruya verdiği cevapta, *“Halkın kendilerine verdiği yetkinin dışına çıkamayacaklarını, bu yetkinin de sadece Yunanistan’a ilhak isteğinde bulunmak”*²⁰⁹ olduğunu belirtti ve *“Kıbrıs’ta Enosis’ten başka çözüm kabul etmelerini”* bildiren bir muhtırayı bakan’a sundu²¹⁰. Londra’da ilhak çalışmaları sürerken Kıbrıs’ta kilisenin organizasyonu ve öncülüğünde kurulan Rum Ulusal Konseyi de toplanarak iki karar alıyordu. Bu kararlardan birinde, başpiskopos başkanlığındaki heyetin yurtdışında Enosis kulislerine devam etmesi ve diğeri de büyük bir Enosis mitingi yapılmasıydı. 16 Şubat’ta Lefkoşa’da yapılan ve binlerce Rumun katıldığı mitingde, Girne piskoposu bir konuşma yapıyor ve bu konuşmada; *“Yunanistan’a ilhaktan başka hiçbir girişimi desteklemeyeceklerini, Enosis için savaşımını sonuna dek sürdüreceklerini”*²¹¹ ilan ediyordu. Bu arada, Kıbrıs’taki başpiskopos vekili, Yunan Başbakanı ile Meclis Başkanı’na birer telgraf göndererek *“Arzularının Kıbrıs’ın behemehal Yunanistan’a ilhaki”* olduğunu bildiriyordu²¹². Ateş gazetesi ise bu kampanyaya verdiği yanıtta *“Kıbrıs’ı*

²⁰⁸ A.g.y., 6 Aralık 1946, sayı 59.

²⁰⁹ Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 370.

²¹⁰ Ateş, 12 Şubat 1947, sayı 115.

²¹¹ Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 369.

²¹² İsmail, a.g.m., s.18.

Yunanistan'a vermek, buradaki Türkleri öldürmek demektir" şeklinde yazıyordu²¹³.

Bu arada İngiliz Hükümeti, adada özerk bir yönetimin ilk şekillerini uygulamak için 1947 yılı başında Kıbrıs'a gönderdiği Vali Lord Winster'in iyi niyetini göstermek maksadıyla, Ekim 1946'da İngiliz Sömürgeler Bakanı Greech Jones'un da söz verdiği gibi, 1931 isyanı sonrası çıkarılan "Kilise Yasaları" nı feshetmiş ve aynı isyanda elebaşı olduğunu değerlendirerek sürgüne gönderdiği kişilerin tekrar Kıbrıs'a dönmelerine izin vermişti. Lord Winster, 9 Temmuz'da Kıbrıs halkına yaptığı açıklamada, anayasal bir yönetim için yeni planlar hazırladığını, bu yeni yönetim için de, hükümetle müzakereler yapacak bir danışma meclisi kuracağını ve bu meclisin görevlerinin neler olduğunu ilan ediyordu²¹⁴. Danışma Meclisi kurulmasına kilise ve milliyetçi Rum kuruluşları karşı çıktı. Kilise, Danışma Meclisi'ni boykot kararı alarak, özerk yönetimi kabul etmeyeceklerini ve Enosis istediklerini vurgulamaya devam etti²¹⁵. Lord Winster, kilisenin bu tavrı ve Ada'nın Yunanistan'a ilhakının gerçekleşeceği konusunda çıkarılan söylentileri engellemek için 26 Ağustos 1947'de Kıbrıs Hükümeti adına bir resmi açıklama yayımladı. Açıklamada;

"Adaya vardığımda Kıbrıs halkına yaptığım açıklamada, Merkezi Hükümetin Ada'nın geleceği hakkındaki niyetlerini açıkca izaha çalışmışım. Ancak, o zaman söylediklerimi gözden uzak tutan, daha sonra bazı açıklamalarda bulunulmuştur. Bu açıklamalar birçok

²¹³ *Ateş gazetesi*, 15 Şubat 1947, sayı 118.

²¹⁴ Gazioglu, 1996, *a.g.e.*, s. 375.

²¹⁵ *A.g.e.*, s. 376.

söylentilere yol açtığından, İngiltere'deki yetkili makamlar nezdinde, Kıbrıs'ın Yunanistan'a tesliminin hazırlandığına dair halihazırda cereyan eden ve etmesi olası fikirleri yalanlamaya Merkezi Hükümet tarafından yetkili kıldım. Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhaki konusunda, İngiltere ve Yunanistan arasında hiçbir anlaşma kesinlikle mevcut değildir ve böyle bir anlaşma için ne bir konuşma, görüşme mevcuttur, ne de böyle bir şey tasarlanmaktadır. Bu söylediklerimin aksine olarak ortaya çıkacak bütün söylentiler tamamen yalan ve asılsızdır.”²¹⁶ ifadeleri yer aldı.

Lord Winster'in bu açıklaması ile Enosis'e kapıyı kapatması ve özerk yönetim anayasası için Danışma Meclisi'ni oluşturma kararlılığı kilisenin yönlendirdiği milliyetçi-sağcı Rum kesimini şiddete yöneltti ve 17 Ekim gecesi, Lefkoşa'daki elektrik santralinde, milliyetçi Rumların sabotajıyla meydana gelen şiddetli bir patlama sonucu yangın çıktı. Santralin devre dışı kalması nedeniyle Lefkoşa aylarca karanlığa mahkum oldu²¹⁷.

1947 yılı, aynı zamanda 1931 isyanından beri Ada'da ilk kez izin verilen başpiskoposluk seçimlerinin yapılmasına sahne oldu. Enosis kampanyasına dönüşen seçimlerde ilk önce, seçimlerden birkaç ay önce Enosis temasları için Londra'ya giden Rum heyetine başkanlık yapan başpiskopos vekili, Baf piskoposu Leondios başpiskopos seçildi. Leondios'un seçildikten iki ay sonra tifüse yakalanarak ölmesi nedeniyle Ekim 1947'de yenilenen seçimlerde, bu kez azılı Enosisçi Girne piskoposu Mirantheus, “Makarios II” adı ile

²¹⁶ Gazioğlu, 1960, a.g.e., s. 66-67

²¹⁷ Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 377.

başpiskopos seçildi. Mirantheus, 1931 isyanındaki rolü nedeniyle İngiliz yönetimi tarafından sürgüne gönderilen ve daha sonra adaya dönüp Girne piskoposu seçilen fanatik bir Enosisçi idi. Başpiskopos olur olmaz işi de, Temmuz 1947'de kilise tarafından alınan "*Danışma Meclisi'ni boykot*" kararını desteklediğini açıklamak oldu. Çünkü Danışma Meclisi, Kıbrıs'a özerklik konusunu görüşecekti. Onların isteği ise özerklik değil, Enosis'ti. Bu nedenle kendileri meclise katılmamakla kalmamış, meclise girmek isteyen ılımlı kişileri de engellemişlerdi. Başpiskopos Makarios II, Chicago Tribune gazetesine yaptığı açıklamada, "*Ada halkının tek arzusunun ilhak olduğunu, Türkiye'nin ise 12 adaları ilhak sırasında ne durum almışsa, bu konuda da aynı durumu takınacağım*" belirtti²¹⁸. 12 Mayıs 1948'de adaya özerk yönetim statüsünü kazandıracak İngiliz anayasa önerileri yayımlandığında da, kilisenin Sen Sinod Meclisi, Kitium piskoposu Makarios'un²¹⁹ başkanlığında toplanarak, Enosis'le bağdaşmadığı gerekçesiyle bu öneriyi reddetti. 1947 özerklik planının mimarı olan Vali Lord Winster ise bu durum karşısında 12 Ağustos 1948'de Danışma Meclisi'ni feshetti. Böylece kilise, özerklik çalışmalarını daha doğmadan öldürmüş oldu²²⁰. Lord Winster, 1947-1948 yıllarında Kıbrıs'taki yeni bir anayasa hazırlama çabalarının nasıl engellendiğini anlatan ve The Daily Telegraph gazetesinde yayınlanan makalesinde;

²¹⁸ *Türk Sözü*, 14 Mayıs 1948, sayı 14, "Bir Mülakat ve bir Acı Hakikat" başlıklı yazı.

²¹⁹ 1948'de Kitium Piskoposu olan Makarios, 1950'de Makarios II'nin yerine, Makarios III olarak Başpiskopos seçilmişti.

²²⁰ İsmail, *a.g.m.*, s.18.

“Danışma Meclisi başarısızlığa uğrayıp dağılınca, özerk yönetimi destekleyen solcuların da bu görüşü terkederek, kilisenin ve sağcuların ‘Enosis ve sadece Enosis’ politikasını desteklediklerini, böyle bir davranışın Kıbrıslı Rumların güttüğü siyasetin karakteristik bir özelliği olduğunu” vurguluyor ve “Dünya üzerinde sağcı ve solcuların, kilisenin ve komünistlerin ortak bir platformda bir araya geldikleri tek ülke Kıbrıs olmalıdır.”²²¹ yorumunu yapıyordu.

1949 yılı, Kıbrıs’ta belediye seçimleri yılıydı ve seçim kampanyaları da karşıt gurupların kışkırtma ve kargaşasına sahne oluyordu. Doğal olarak kilise de bu sahnede yerini alıyordu. Solcu Rumlar, Danışma Meclisi çalışmalarının sonlandırılması ve özerklik umudunun azalmasına karşın, kampanyalarında iki düşünceyi de birarada tutan “Özerk Yönetim –İlhak”, kilise ve sağ örgütler ise, “Enosis ve sadece Enosis” sloganlarını kullanıyorlardı²²².

Moskova’ya eğilimli AKEL’in kazanma şansı olduğunu değerlendiren Amerika, Kıbrıs’taki belediye seçimlerini yakın mercek altına aldı. Amerikan Konsolosu Stratton Anderson, konuyla ilgili olarak hükümetinin endişelerini ve görüşlerini, İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan E.H.Peck ile paylaştı. Yapılan görüşmeyle ilgili olarak Peck tarafından tutulan 8 Haziran 1949 tarihli görüşme notunda;

“Amerikan Konsolosu Anderson’un ABD Dışişleri Bakanlığından (State Department) aldığı direktifle kendisine bilgi

²²¹ *The Daily Telegraph*, 28 Nisan 1949; Gazioğlu, 1996, a.g.e., ss. 386-387.

²²² A.g.e., s. 429.

*verdiğini, bu direktife göre Amerikalılar'ın Kıbrıs'taki komünistlerin etkinliğinden kaygı duyduklarını, Kıbrıs'la ilgili konulara karışmak niyetinde olmamakla birlikte, tamamıyla dostluk esasları içerisinde kalarak, Türkiye ve Yunanistan nezdinde girişimde bulunup, Mayıs ayındaki seçimlerde Ada'daki milliyetçi partilere yardım edilmesinde Amerika'nın İngiltere'ye yardım edebileceğini"*²²³ belirttiği ve bu görüşleri içeren yazılı bir not verdiği belirtiliyordu.

Burada milliyetçi partilere destek vermek demek, doğal olarak Kiliseye destek vermek anlamı taşıyordu. Çünkü Milliyetçi partiler ve benimsedikleri Enosis görüşü, Kilisenin ve din adamlarının benimsediği görüştü. Görüşme sonunda Peck, Anderson'la ilgili görüşmeyi resmi kanaldan Sömürgeler Bakanlığına aktardı. Sömürgeler Bakanlığı adına Mary Fisher imzasıyla 13 Nisan 1949'da Dışişlerinden E.H.Peck'e gönderilen yazıda;

"Amerikalıların görüşlerinde haklılık payı olduğu kabul edilmekle birlikte, Kilisenin zaten tüm ağırlığı ile milliyetçi adayları desteklediği, piskoposların bu seçimlerde daha aktif olmalarını sağlayacak şekilde ilave bir desteğin verilmesinin İngiltere'ye bir yarar sağlamayacağı, Yunanistan'daki din adamlarından da bu konuda bir yardım beklemenin gereksiz olduğu, çünkü gerek Yunanistan'daki, gerek Ada'daki piskoposların tek ortak yanlarının 'Yunanistan'a ilhak (Enosis) ve İngilizlerin Ada'dan atılması' olduğu, Kıbrıs'ta egemenliği ele geçirme girişimlerine karşı çıkılan Yunanlılardan şimdi böyle bir yardım isteminde bulunmanın yanlış olacağı, Amerikalıların, Kıbrıs Kilisesi'nin dikkatini İngilizleri Ada'dan

²²³ FO 371-78421-ZCIA 666, Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 431

çıkarmak yerine, komünistlere çevirmesini başarabileceğine inanmalarının boş bir umut olduğu"²²⁴ vurgulanıyordu.

Böylece Sömürgeler Bakanlığının yazdığı bu yazıyla, Amerikalıların Kıbrıs'taki belediye seçimlerinde Kilisenin desteklediği milliyetçi partileri destekleme politikasının İngiliz hükümeti tarafından benimdenmediğini ortaya koyuyordu. Aynı gün, bu doğrultudaki İngiliz görüşü Peck tarafından Amerikan Konsolosu'na bildirildi. Tüm bunlarla birlikte, belediye seçimlerinde, Enosis düşüncesini dışlamalarına karşın özerk yönetim taraftarlarının Kilise tarafından afarez edilecek hale getirilmesi sonucu, Kilisenin desteklediği doğrudan Enosis yanlısı sağcı adaylar seçimlerden daha çok oy topladılar. Sonunda Kilise, Kıbrıs'ta bir politik sahnede daha rolünü başarıyla oynamış oldu.

Bu seçimlerdeki "*Özerk Yönetim -İlhak*" sloganının kendilerine oy kaybettirdiğini, halkın kilisenin yoğun baskısı nedeniyle, Enosis düşüncesine öncelik veren görüşe eğilimli olduğunu gören AKEL ve taraftarları, ani bir politika değişikliği ile kiliseyi bile geride bırakacak bir tarzda Enosis bayraktarlığı yapmaya başladı. AKEL Merkez Komitesi, seçimlerden sonra yaptığı toplantıda, Ethnarhia ve diğer sağcı Rum kurumlarıyla birlikte ortak bir "*Enosis Muhtrasi*" hazırlamak ve BM'de Enosis konusunu anlatmak için New York'a bir heyet göndermek kararı aldılar²²⁵. Fakat Enosis bayraktarlığını AKEL'e kaptırmak istemeyen kilise bu öneriye karşı çıktı. Böylece, Kıbrıslı Rumlar içinde AKEL ve sol kanat

²²⁴ A.g.e., s. 432

²²⁵ A.g.e., s. 430.

ile kilise ve sağ kanat arasında kimin daha çok Enosisçi olduğu mücadelesi başladı. Bu mücadelede öne geçmek isteyen AKEL, yeni bir hamleyle, Kıbrıs Rum halkının Enosis isteğini gerçekleştirmesini sağlayacak “*Self Determinasyon*” hakkının tanınması için, 21 Kasım 1949’da BM Genel Kurulu’na ve Güvenlik Konseyi’ne yazılı bir başvuruda bulundu. Bu hamle karşısında geri kalmak istemeyen din adamları, 1 Aralık 1949’da, birkaç ay sonra başpiskopos seçilecek olan Kitium piskoposu Makarios’un başkanlığında Sen Sinod Meclisi’ni toplayarak 15 Ocak 1950 tarihinde Enosis için bir plebisit yapılması ve Rum halkının bu yöndeki arzusunu belirleme kararı aldılar²²⁶. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, bu plebisit ile Enosis savunuculuğunu AKEL’e kaptırmama düşünceyle birlikte, konuyu uluslararası boyuta çekmeyi amaçlamaktaydı. BM Anayasası’nda belirtilen self-determinasyon hakkının, kendilerinin “*Kıbrıs Halkı*” olarak tanımladıkları Kıbrıs Rum Toplumu’na da tanınmasının, halkın Yunanistan’a ilhak istemini saptayan bu halk oylaması sonucunda ortaya çıkan iradenin gereği olduğunu belirterek, bu hakkın İngilizler tarafından verilmemesi halinde, BM’ye başvurmanın uygun olacağını savunmaktaydılar. Rum halkının, kilisenin çatısı altında açılan Enosis defterlerini, papazların etkisiyle, Yunanistan’a ilhak lehinde imzalamalarının kaçınılmaz olduğu, daha önceden din adamları ve Rum basını aracılığı ile 18 yaşın üzerindeki her Rumun plebisit defterinde nereyi imzalayacağının dikte

²²⁶ A.g.e., s. 435.

ettirildiği için sonucu baştan belli olan bir Enosis plebisiti gerçekleşeceği açıkça belliydi²²⁷.

Bundan dolayı Kıbrıs Türk Toplumunu çok tedirgindi. Halkın Sesi gazetesi, 6 Aralık 1949 tarihli sayısında Kilise'nin Plebisit kararını veriyor ve Rumca yayınlanan Esperini gazetesinden alıntı yaparak, "Plebisit sonucu ilhak lehinde olduğu takdirde, Başpiskopos'un tek taraflı ilhak kararını ilan edeceğini ve ardından da seçimler yaptırıp Yunan Parlamentosuna Kıbrıs'ı temsilen Rum milletvekillerini göndereceğinin ileri sürüldüğünü"²²⁸ bildiriyordu. Bu arada Türkiye'de de ilhak ve Enosis Plebisiti aleyhine hareketlenmeler başlamıştı. Türk Milli Teşkilatı ve Yüksek Öğrenim Gençliği de Lefkoşa'da Ayasofya Meydanı'nda yapılan büyük mitinge, Kıbrıs Türkleri'ne hitaben bir gönderiyor ve Türk Gençliğinin duygularını aktarıyorlardı;

"Kıbrıslı Kardeşlerimiz,

*Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını sağlamak için Yunan Ortodoks Kilisesi'nin yaptığı Plebisit girişimlerine karşı asıl infialinizi büyük bir heyecan ve sevinçle karşıladık. Kalplerimiz sizinle beraberdir. Her türlü mücadelenizle bizleri yanınızda bulacaksınız. Eğer Kıbrıs'ın bir memlekete ilhakı gerekli ise, o memleket Türkiye'den başka bir yer olamaz ve olmayacaktır. Bu dava yalnız sizin değil, bütün Türklüğün davasıdır. Yeşiladamız'a ergeç kavuşacağımıza büyük bir inancımız vardır"*²²⁹

²²⁷ Turgay Bülent Göktürk, *Türkiye'nin 1974 Öncesi Kıbrıs Politikası, Vizyonu ve Uygulamaları*, Güneş Yayıncılık, Gazimagusa, 2015, s. 32.

²²⁸ Gazioglu, 1996, a.g.e., s. 447

²²⁹ Gazioglu, 1996, a.g.e., s. 451

Halkın bu tarz tepkilerinin yanında, Türk-Yunan dostluğuna değer veren Türk hükümetleri, Plebisit öncesi ve sonrası da belirli bir süre resmi bir tepki vermemekle birlikte, Kıbrıs amaçlı gösteri ve mitinglere bile çoğu kez izin vermiyordu. Oysa Atina ve Selanik gibi büyük Yunan şehirlerinde yapılan mitinglerin fotoğrafları, Yunan gazetelerinde yayınlanarak, kışkırtıcı bir rol oynuyordu. Larissa'daki Yunan askeri radyosunun da 16 Aralık 1949 tarihinde; *“Plebisit, Ethnarhia'nın ulusal birleşme isteğini yasalacaktır. Bu, otorite sağlayacak ve ilhak faaliyetlerinin artırılmasının diplomatik zeminini oluşturacak yeni bir evrimdir.”*²³⁰ şeklindeki yayını, hem Kilise'nin etkinliğinin vurgulanması, hem de Yunan politikasının resmi olarak yansıtılması bakımından önemlidir.

Tüm bu gelişmelere ve İngilizlerin plebisit sonuçlarını dikkate almayacaklarını açıklamalarına karşın, 15 Ocak 1950 tarihinde, dini ayinin icra edildiği bir pazar gününde, dini ibadetlerini yapmak maksadı ile kiliseye gelen Rumların imzalamaları için kiliselerde plebisit defterleri açıldı. Bu defterlerde; *“Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesini istiyoruz”* ve *“Yunanistan'la birleşmeye karşıyız”* şeklinde, Enosis'i destekleyen ve karşı çıkan iki cümle yer almaktaydı ve Rumlardan bu iki cümleden birinin altına imza atmaları isteniyordu²³¹. Uzun zamandır sürdürülen baskı ortamını takiben, Kilise'de ve papazın gözü önünde, Enosis'e karşı olduğunu belirtebilecek imzayı atmanın bedelinin ne olacağını

²³⁰ CO 67/ 352

²³¹ Göktürk, 2015, *a.g.e.*, s. 34.

herhalde Rumlar da biliyorlardı. Nitekim buna cesaret eden bir kaç Rum'un karşılaştığı sonucu, İngilizlerin Limasol Komiseri'nin plebisit ile ilgili hazırladığı raporda²³² görebiliyoruz. Bu raporda, 15 Ocak günü, özellikle köylerde Rumların birbirlerinin davranışlarını yakından izledikleri, bu tür küçük toplumlarda kamuoyu baskısının daha yüksek olduğu belirtiliyor ve bir köy kır bekçisinin Enosis aleyhine oy kullanması üzerine, durumu tespit eden kilise görevlileri tarafından derhal afaroz edildiği bildiriliyor. Bu haberin köyde yayılması üzerine, köylüler de adamı soyutluyorlar. Bu baskıya dayanamayan kır bekçisi de papaza gidiyor, yalvarıyor, kendisini af etmesini istiyor ve defterde enosis aleyhine atmış olduğu imzayı iptal ederek gereğini yapıyor, bu şekilde afaroz ve baskıdan kurtuluyor. Bir başka olayı da Değirmenlik Rum Muhtarının yaşadığını görüyoruz. Ailesiyle birlikte Enosis aleyhine oy kullanan muhtar, bu durum anlaşılınca kendisine ve ailesine yapılan artık hiçbir ayine katılmayacağı, kiliseye kabul edilmeyeceği, kendisinin ve ailesinin evlenme, doğum ve vaftiz işlemlerinin kilise tarafından yapılmayacağı şeklindeki baskılar sonucu imzasını değiştirmek zorunda kalmış, böylece afaroz edilmekten kurtulmuştu²³³.

1931 isyanından sonra Ortodoks Kilisesi'nin Enosis'i gerçekleştirmek adına ikinci fiili girişimi olan plebisitin birinci gününde, kiliselere gidip Enosis için imza verenlerin sayısı umulanın altında kalınca Ethnarhia, imza verme süresini bir hafta uzatarak adamlarını tüm yerleşim merkezlerinde ev ev

²³² Gazioğlu, 1996, *a.g.e.*, s. 458

²³³ CO 67/37013-50526

dolaştırarak imza topladı. Bu süre içerisinde de kilise çanları sürekli çalınıyor, papazlar ve öğretmenler de Rum halkını mutlaka imza vermeleri yönünde ikna ediyorlardı. Limasol Komiseri'nin raporundan öğrendiğimize göre, bu iknalar o kadar etkin oluyordu ki, bazı yerleşim merkezlerinde imzaların sayısı, seçmen sayısını geçebiliyordu. Örneğin Limasol'da 12.898 seçmen varken, Enosis lehine imza verenlerin sayısı 12.991 olarak saptanmıştı²³⁴. Bazı Rum yazarların, plebisit listelerinde Türk isimlerine rastlandığı iddiası, bu olayın ne şekilde istismar edildiği, hatta imza sahtekarlığına bile başvurulduğunu ve ciddiyetinin ne olduğunu göstermesi bakımından önemlidir²³⁵.

Kilisenin etkin baskısı altında yapılan plebisitin sonucu, 4 Şubat 1950 tarihinde başpiskopos tarafından valiye bir resmi yazıyla bildirildi ve ertesi gün de Rum gazetelerinde iri puntolarla ilan edildi. Buna göre hükümetin plebisite katılmalarını yasakladığı kamu çalışanları ve memurlar dışında kalan 18 yaşın üzerindeki 224.747 seçmenden, 215.108'i Enosis için "Evet" demişti. Bu da seçmenlerin % 95.70'i demekti. Kıbrıs Rum halkının bu kadar yüksek oranda Enosis'e evet demesine yerli ve yabancı gözlemciler şüpheyle baktılar ve böyle bir sonucun ancak başta kilise olmak üzere, aşırı milliyetçi çevrelerin çeşitli baskıları ve gerçeği yansıtmayan bir oylama sonucu gerçekleşebileceği değerlendirmesini yaptılar. Adada uzun yıllar sömürge

²³⁴ Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 459.

²³⁵ Stavros Panteli, *The Making of Modern Cyprus: From Obscurity to Statehood*, 1990, s. 151.

yöneticisi olarak görev yapan, Kıbrıs'ı ve Kıbrıslı Rumları iyi tanıyan, Kıbrıs'la ilgili kitaplarıyla tanınan yazar Harry Luke, 1950 plebisiti ile ilgili görüşlerini şöyle açıklıyor;

“Kilise, 1950’de Enosis Plebisiti’ni düzenlediğinde, halk ruhani (dini) yaptırımlarla tehdit edilmiştir. Yani, istenilen şekilde oy kullanmaktan kaçınırlarsa, dini ayinlerden yoksun bırakılmak gibi, Tanrı korkusu taşıyanların karşı koyamayacağı bir tür şantaj ve baskı yöntemine başvurulmuştu”²³⁶.

Birçok yabancı yazar gibi, olaya objektif olarak bakan bazı Rum yazarlar da, *“Enosis aleyhine oy kullanacakların büyük sıkıntı, baskı ve rahatsızlığı göze alması gerektiğini, bu nedenle kimsenin böyle bir şeyi göze alamadığını”* belirtiyorlardı. Bu yazarlardan Zenon Stavrinides, görüşünü kitabında şu şekilde anlatıyordu;

“15 Ocak 1950’de, gerek hükümetin, gerekse Kıbrıs Türkleri’nin protestolarına karşın Kıbrıslı Rumlar kiliselere giderek oy kullandılar. Yine de bu olaydan, kesin bir sonuca varmak kolay değildir. Çünkü halk, milliyetçiler tarafından sürekli olarak oy kullanmaları konusunda ikna edilmiş ve bu oy kullanma şekli ise bir muhtıranın altına imza atmaktan ibaret olmuştur. Bir Rum, bu konuda ‘oy’ vermek durumunda kaldığında halkın gözü önünde enosis aleyhinde ‘oy’ kullanması, kendisinin ‘gerçek bir Rum’ olmadığının halka ilan edilmesine neden olacak kadar riskli ve sıkıcı bir olaydı”²³⁷.

²³⁶ Sir Hurry Luke, *Cyprus, A Portrait And a Appreciation*, London, 1957, s. 180.

²³⁷ Zenon Stavrinides, *The Cyprus Conflict, National Identity and Statehood*, Wakefield, 1976, s. 27-28

Başpiskopos tarafından gönderilen plebisit sonuçlarını tanımayan Kıbrıs Valisi, başpiskoposa gönderdiği yanıtta, “İngiltere, Kıbrıs sorununu kapamış bir konu olarak görmektedir. Kıbrıs’ta statü değişikliği söz konusu olamaz”²³⁸ diyerek İngilizlerin genel görüşünü yinelemiş oldu. Bu yanıtta rahatsız olan kilise, plebisitin sonuçlarını duyurmak ve bu sonuca dayanarak self-determinasyon ilkesi çerçevesinde Enosis’i gerçekleştirmek amacıyla, Girne piskoposu Kiprianos başkanlığında bir Ethnarhia heyeti oluşturarak, Atina, Londra ve ABD’de kulis faaliyetleri sürdürdüler. Önce Atina’ya, oradan da Londra’ya geçen heyet, tüm istemlerine rağmen Sömürgeler Bakanı tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine heyet Amerika’ya geçerek plebisit ile ilgili olarak hazırladıkları bülten ve dokümanları 26 Eylül 1950’de BM Sekreterliği’ne takdim ettiler²³⁹. 2 Aralık 1950’de New York dönüşünde Atina’ya uğrayan Ethnarhia heyeti, Atina hükümetini de baskı altına alarak, daha aktif olmaya çağırmayı ve “Umarız ki Yunan hükümeti davaya karşı olan görevini yerine getirmek cesaretini gösterecektir”²⁴⁰ ifadeleriyle eleştirmeyi de ihmal etmiyordu. Gerçekten o dönemde Yunan hükümetlerine karşı “Enosis mücadelesine gereken ilgiyi göstermedikleri”²⁴¹ şeklinde Kıbrıs Rum Kilisesi’nin ve onun önderliğinde Enosis mücadelesi yürüten diğer kuruluşların yoğun eleştiri ve baskıları vardı. Atina’daki kilise ve muhalefet de, bu eleştirileri daha da abartarak iç

²³⁸ Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 460

²³⁹ Gazioğlu, 1960, a.g.e., ss.38-39.

²⁴⁰ Savvas Loizides, *The Cyprus Question*, Athens, 1950, s. 6; Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 437.

²⁴¹ Göktürk, 2015, a.g.e., s. 37.

politika malzemesi haline getiriyorlardı. 1950'li yılların başlarında Kıbrıs'ta statü değişikliği yapmayacağını açık bir dille açıklayan İngiltere ile ters düşmek istemeyen Yunan hükümetleri, kilisenin ve muhalefetin baskılarıyla Enosis isteklerini sıkça dile getirmek zorunda kalıyordu. Nitekim Yunan Başbakanı'nın "Revue De Athens" dergisinde çıkan ve "Yunanistan'ın toprak ele geçirme iddiası yoktur. Ne kadar haklı nedene dayanırsa dayansın toprak talebi yerine Yunanistan kendi sınırları içinde gelişmek kararındadır"²⁴² şeklindeki açıklamasına, Atina'daki Ethnarhia temsilcisi N. Kranidyodis, Makarios'un direktifiyle tepki göstererek, gönderdiği bir mektupla Başbakanın konuya açıklık getirmesini istiyordu. Baskılar karşısında Yunan Başbakanı, Kranidyotis'e verdiği yanıtta; "Bu ifade, halis Yunan olan Kıbrıs'la ilgili değildir. Bugün, çok iyi bilinen uluslararası nedenlerden dolayı, Pan-Helenik istek ve iddiamızın daha şiddetli, daha kuvvetli bir biçimde izlenmesi olanağı yoktur. Mamefih, hepiniz çok iyi biliyorsunuz ki, yakın geçmişte Kıbrıs heyetine izah edildiği gibi, Yunan Hükümeti, bu sorunun sürüncemede bırakılmayacağı ve bırakılmaması gerektiği hakkındaki Pan-Helenik duyguları sempati ile karşılamaktadır"²⁴³ şeklindeki açıklamasıyla, eski görüşünden çark etmek zorunda kalıyordu. Bununla birlikte, 1950 yılında Atina'da kurulan ve "Kutsal Mücadelenin Lideri" sıfatıyla, Yunan Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Spiridon'un başkanlığına getirildiği "Pan Helenik Enosis Komitesi" de yoğun kampanyalar ve mitinglerle Yunan hükümetinin 1950'li yıllarda aktif bir politika izleyerek, Enosis

²⁴² Gazioğlu, 1996, a.g.e., s. 443.

²⁴³ A.g.e., s. 443.

kampanyasını yönlendirme ve sonuçlandırma görevini yüklenmesinde önemli bir rol oynuyordu.

15 Şubat 1951 yılında Yunan Meclisi'nde muhalefet liderinin bir sorusuna ve Atina Başpiskoposu'nun eleştirilerini dile getiren heyete yanıt olarak, Yunan Başbakanı Venizelos'un özetle; *"Yunan hükümetlerinin 1915'den beri ilhak isteklerini dile getirdiklerini, herhangi bir kuşkuya meydan vermemek için bu istemi bir kez daha dile getirmekten mutluluk duyacağını"* ifade ettiğini, İngiltere'nin Atina Elçisi Sir C. Norton'un 16 Şubat 1951 tarihinde, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir gizli telgraftan²⁴⁴ öğreniyoruz. Telgrafın birinci maddesinde, bu konuşmanın tam metnini belirten elçi, ikinci maddede de Atina Başpiskoposu'nun *"Pan Helenik Enosis Komitesi Başkanı"* sıfatıyla, bu açıklamasından dolayı Venizelos'u kutlamak için bir heyet gönderdiğini ve Venizelos'un da heyete, *"Kendisinin bir Yunan Başbakanı olarak görevini yerine getirmekten başka bir şey yapmadığını, inancına göre bu açıklamasıyla Kıbrıs sorununun yeni bir aşamaya ulaşmış olacağını"* söylediğini belirtiyordu. Burada dikkati çeken konu, Kilisenin ve din adamlarının Kıbrıs politikalarındaki etkin rolünün, sadece Kıbrıs ve Kıbrıs'ta yaşayan iki toplum ile sınırlı kalmadığı ve sınır ötesinde de ikinci ve üçüncü ülkelerin Kıbrıs politikaları üzerinde de yoğun bir ölçüde görüldüğüdür.

1950'deki plebisiti organize eden Makarios II'nin yerine başpiskopos olan Makarios III, plebisitin dünya kamuoyuna duyurulması konusunda daha yoğun çalışmalar içine girdi.

²⁴⁴ A.g.e., s. 444.

Göreve gelir gelmez danışmanlarıyla yol haritası çizen ve bunları sıkı bir şekilde uygulamaya başlayan Makarios III, öncelikle ada valisine bir mektup yazarak 1950 plebisitinin tanınmasını veya yeni bir plebisit yapılabilmesi için izin verilmesini istedi. Türklerin de şiddetle karşı çıktıkları bu isteğe Vali Sir Andrew Wright, *“Başpiskopos’un tekliflerinin hiçbirini kabul etmeyeceğini, Kıbrıs’ta bir hükümet değişmesini İngiliz Hükümeti’nin istemediğini ve konunun kapanmış olduğunu”*²⁴⁵ belirten bir cevap verdi. Makarios III daha sonra Mart 1951’de Atina’ya giderek, Yunan Hükümeti’nden Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakı konusunda İngilizler ile görüşmeler yapmalarını, bu konuda bir uzlaşma sağlanamaması durumunda da konuyu BM’e götürmelerini istedi. 1931 İsyanı sonrası sürgüne gönderilenlerden olan Savvas Loizides’e göre, *“Kıbrıs Rum Liderleri ve Kilise, gerektiğinde Yunanistan’dan başka bir üye devlet aracılığı ile de olsa konuyu BM gündemine sokmak için girişimde bulunmaya karar vermişlerdi”*²⁴⁶.

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu’nun Rum halkı adına Yunan Hükümeti’ne yaptığı yoğun başvurular ve baskılar üzerine Başbakan Papagos, konuyla ilgili görüşmelerde bulunmak üzere İngiliz Hükümeti’ne çağrıda bulundu. Papagos bu çağrısında; *“İngiltere 22 Ağustos’a kadar bu konuda kesin kararını vermelidir. O tarihe kadar tatmin edici bir çözüm bulunmazsa Yunan Hükümeti konuyu BM’e sunacaktır”*²⁴⁷ diyordu. Bu çağrıya İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı 20 Temmuz

²⁴⁵ Gazioğlu, 1960, a.g.e., s. 39.

²⁴⁶ Savvas Loizides, The Cyprus Questions and the law of the United Nations, s.11.

²⁴⁷Hürriyet, 4 Mayıs 1954.

1954'de "İngiltere'nin içişlerine karışmaya kimsenin hakkı olmadığını, Kıbrıs'ın bir İngiliz sömürgesi olduğu için Ada'yla ilgili herhangi bir konunun BM'de görüşülemeyeceğini, İngiltere Hükümeti'nin aralarındaki son derece dostluğa rağmen Yunan Hükümeti'ne Kıbrıs ile ilgili işlerde fikir sahibi olmak hakkını hiçbir zaman tanımayacağını, Sömürgelerine ait konuların yalnız kendilerine ait olduğunu"²⁴⁸ belirten ve diplomatik bir dille bile olsa oldukça sert ve ağır bir yanıt veriyordu.

İngiltere'nin düşüncelerini bu şekilde açıklamasına karşın, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu'nun Rum halkı adına Yunan Hükümeti'ne yaptığı yoğun başvurular ve baskılar üzerine Yunanistan, 20 Ağustos 1954 tarihinde, BM Daimi Temsilcisi Palamas aracılığıyla, Kıbrıs halkına kendi geleceğini kendilerinin belirleme hakkının tanınması talebiyle BM'e başvurdu. 23 Eylül 1954'de "*Steering Commitee (Sevk Komitesi)*" tarafından başvurunun BM Asamblesi gündemine alınmasına karar verildi. Ertesi gün de BM Genel Kurulu konuyu görüşerek oy çokluğu ile başvurunun Genel Kurul gündemine alınmasını onayladı. BM Genel Kurulu'nda yapılan görüşmelerde taraflar, konu ile ilgili görüşlerini açıkladılar. Türkiye adına da Büyükelçi Selim Sarper söz alarak Yunan taleplerini çürüten ayrıntılı bir konuşma yaptı. Sonunda, 14 Aralık 1954'de Yeni Zelanda delegesi Knox Mundo'nun sunduğu, "*Bundan böyle, Kıbrıs konusu ile ilgili bir karar tasarısı kabulünün uygun olmayacağı*" karar teklifi oy çokluğu ile kabul edildi. Böylece, Kıbrıs konusunda BM'de Yunanlılar için olumsuz bir sonuç alınmış olsa da, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi

²⁴⁸ *Hürriyet*, 21 Temmuz 1954

açısından konunun uluslararası gündeme getirilmesi ve gündemde tutulması nedeniyle bir başarı elde edildiği kabul edilmelidir. Nitekim kilise, çalışmalarına bundan sonra değişik şekillerde, daha da hız verecektir. Dışarıda politik arenada devam eden çalışmaların bundan böyle içeride politik platformlarla birlikte, tedhiş, terör ve cinayetleri kapsayan bir örgütlenme ile yeni bir açılımla devam ettiğini göreceğiz. İnsanlığın aydınlığı, birliği, beraberliği, kardeşliği için çalışması gereken din adamlarının, siyasi erekleri uğruna, dini nasıl siyasetin oyuncağı durumuna getirdiklerini, insanlara doğru yolu göstermeleri gerekirken, onları yoldan çıkarmak için dinin kutsiyetini kullanarak nasıl yasadışı örgütlenmelere gittiklerini, bu doğrultuda politikacıları da baskı altına alarak objektif karar vermelerini nasıl engellediklerini göreceğiz.

Kıbrıs'ta başlayan bu yeni açılım döneminin de baş organizatörü, Başpiskopos Makarios III idi. Göreve geldiğinde danışmanlarıyla çizdiği yol haritası kapsamında, uluslararası alanda konunun BM'ye yansıtılması için enerji harcayan Makarios, içeride de ereklerine uygun hareket edecek bir Rum Gençlik Teşkilatı oluşturma çabasına girdi. Bu maksatla Yunanistan'da KHİ kod adlı bir yeraltı örgütü kuran eski Yunan subayı Georgios Grivas'ın²⁴⁹ aynı özelliklere sahip bir

²⁴⁹ Megali İdea doğrultusunda Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak amacıyla kurulan EOKA Terör Örgütü'nün lideri olan Grivas emekli bir Yunan yarbayıdır. 23 Mayıs 1898'de Kıbrıs'da Trikomo köyünde orta tabakadan bir ailenin çocuğı olarak doğan ve 1914 yılına kadar ailesinin diğer üyeleri gibi Ada'da Türk tebaası olarak bulunan Yorgos Theodoros Grivas, müracaat eden her on kişiden birinin kabul edildiğı "Ümit Verenlerin Okulu" olarak bilinen Atina'daki Helen

Rum Gençlik Örgütü (PEON) kurması için Kıbrıs'a davet etti. Grivas'ın 1951'de başpiskopos'un direktifleri doğrultusunda kurduğu PEON, yine başpiskopos'un önderliğinde ve emirleri doğrultusunda iki yıl faaliyette bulundu. Haziran 1953'de İngiliz yönetimi tarafından "muzır ve tahrik edici hareketlerinden dolayı"²⁵⁰ kapatıldı. Kapatılmasının ardından faaliyetlerini bir yeraltı örgütü olarak sürdüren PEON, daha sonra 1955 yılının Nisan ayında eylemlere başlayan kanlı EOKA terör örgütünün de çekirdeğini oluşturdu²⁵¹.

Bu dönemde Başpiskopos Makarios'un, Kıbrıs'ta tedhiş ve terör hareketlerini organize etmek ve destek bulmak için sıkça Atina ziyaretleri yaptığını ve bu ziyaretlerde Yunanlı politikacılar, din adamları, aydınlar ve subaylarla görüşmeler yaptığını görmekteyiz. Bu ziyaretlerin birinde, 7 Mart 1953'de

Kraliyet Askeri Akademisi'ne girmiş, ateşli bir Yunan milliyetçisidir. Kıbrıs'ta işlediği cinayetler sonrasında Yunan Genelkurmayı tarafından Korgeneral rütbesiyle ödüllendirilmiş, ordusuz bir general olan ve formalite icabı sadece dokuz günlük bir hizmetten sonra Yunan Kralı tarafından Üstün Cesaret ve Üstün Hizmet madalyalarıyla taltif edilen Grivas, Anadolu'nun Yunanlılar'ca işgal edildiği dönemde Yunan Ordusunda teğmen olarak görev yapmıştır. "Cennetle Cehennem birleşirse ve su ile ateş yanyana gelebilirse ancak o zaman Türkler'le dost olabiliriz" diyen ve bütün ömrünü Kıbrıs'ı kana bulamaya ve masum insanları katletmeye adanmış olan Grivas, 27 Ocak 1974'de Leymosun'da ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ü.Haluk Bayülken, *Cyprus Question and The United Nations*, MSB Yay., Ankara, 1983, s.7.

²⁵⁰ Göktürk, 2015, *a.g.e.*, s. 45.

²⁵¹ EOKA=Enodiki Organosis Kibrion Agonisdon, Kıbrıs Mücadelecileri İlhakçı Teşkilatı.

Atina’da, üniversite profesörü Yerasimos Konidaris’in evinde, “Mücadele Komitesi” üyeleriyle birlikte Kıbrıs’ın ilhakı için Enosis yemini ettiğine tanık oluyoruz. Makarios dışında, Grivas, 1931 ayaklanması sonucu Kıbrıs’tan sürgüne gönderilen Savvas ve Sokratis Loizidis kardeşler, General Nikolaos Papadopoulos, Georgios Stratos, Avukat Antonios Avgikos, El Tsatsomiros, D. Stavropoulos, Profesör Dimitrios Vezanis, Albay İlias Aleksopoulos ve ev sahibi Profesör Yerasimos Konidaris’in katıldığı törendeki yemin metni;

“Aynı ve ayrılmaz Ekanimi Selase adına, Kıbrıs’ın ilhak davası için bildiğim ve işiteceğim herşeyi kendi hayatımı dahi feda etmek pahasına ve en ağır işkenceye de dayanarak gizli tutacağıma yemin ederim. Bana verilen ilgili bütün emirlere itiraz etmeden (körükörüne) itaat edeceğim”²⁵² şeklinde idi.

Profesör Yerasimos Konidaris, 1964 yılında yayınladığı “Kıbrıs Hürriyet Mücadelesi Hazırlıklarından Tarihi Hatıralar” adlı dokümanda, bu yeminle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır; *“İncili masanın üzerine koydum ve henüz esasını tam olarak bilmediğimiz bir mücadele için yemin etmek maksadıyla ayağa kalktık. Makarios elini göğsüne, biz de İncil’in üzerine koyduk. Yemini Makarios okuyordu ve biz de her cümleyi büyük bir heyecan içinde tekrarlıyorduk.”²⁵³*

²⁵² Georgios Grivas, *EOKA Mücadele Tarihi (1955-1959)*, Lefkoşa, 1972, s. 3.

²⁵³ Ayrıca bu dokümanda, yeminin yapıldığı 7 Mart 1953 tarihinde Grivas’ın orada bulunmadığı, O’nun daha sonra yemin ettiği belirtilmektedir.

Burada dikkati çeken konu, toplumun aydın kesiminde yer alan ve daha bilinçli olması beklenen profesör, avukat ve hatta üst rütbeli subayların bile, Kilisenin ve Başpiskopos'un etkisinde kalarak, Profesör Yerasimos Konidaris'in ifadesiyle, *"henüz esasını tam olarak bilmedikleri bir mücadele için yemin etmek"* durumunda kalmaları ve yemin metninde de yer aldığı gibi, *"verilen ilgili bütün emirlere itiraz etmeden (körü körüne) itaat etmeyi"* kabul etmeleridir. Kilise ve din adamlarının toplumun her kesiminde oluşturduğu bu baskı ortamı, Kıbrıs tarihinin her döneminde etkili olmuş ve Kıbrıs'daki politikalara yön vermiştir. Nitekim 1950'li yıllarda da bu baskı, örneklerini ilerleyen kısımlarda göreceğimiz gibi terör olarak, tedhiş olarak, bombalama olarak, masum insanların katledilmesi olarak Kıbrıs gündemini meşgul edecek, politikalara yön verecektir.

1953'de Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Makarios'un, Atina'da Grivas ve arkadaşlarına Enosis yemini ettirmesinden yaklaşık birbuçuk yıl sonra, 28 Ağustos 1954'de yine Atina'da, yine bir din adamının, Atina Başpiskopos'u Spiridon'un, yine Grivas ve arkadaşlarına, yeni bir Enosis yemini ettirdiğini görüyoruz. Bu yemin metnindeki ifadeler;

"Mukaddes azizlerin tasvirleri önünde, dinimize bağlı olarak yeminimizi edelim. Ölüme kadar milli davaya (Enosis'in gerçekleştirilmesi) sadık kalacağız. Yolumuzdan geri dönmeyeceğiz. Hiç kimseye taviz vermeyeceğiz. Hiçbir şekilde anlaşma yoluna girmeyeceğiz. Bize karşı kullanılacak kuvvet ve baskılara direneceğiz."

Ayakta duracağız. Hedefimiz Enosis, sadece Enosis olacak” ²⁵⁴ şeklindeydi.

Burada da bir din adamının dini ve dinsel kavramları siyasi erek uğruna nasıl kullandığına bir kez daha tanık oluyoruz. Makarios 1954 sonbaharında Atina’ya yaptığı ziyarette tekrar Grivas ile görüşür ve Ada’da başlatılacak olan terör ve tedhiş faaliyetlerinin sorumluluğunu O’na verir. Başpiskopos’tan görevi alan Grivas, aynı yıl Ekim ayında önce Rodos’a geçer, burada silah sevki için gerekli koordinasyonları yaptıktan sonra, St. George isimli bir tekneyle²⁵⁵, 9 Kasım 1954, saat 10’da Baf kazasındaki Khloraka köyü yakınlarında adaya çıkar²⁵⁶. 1955 yıl Mart ayına kadar geçen zamanda, örgüt elemanlarının eğitimini tamamlayan Grivas artık harekete geçmek ve adada terör faaliyetleri icra etmek için başpiskopos’un talimatını beklemekteydi. 27 Mart 1955’de Grivas’ı görüşmeye davet eden Makarios, bu görüşmede Grivas’ın beklediği “Başla” emrini verdi²⁵⁷. Artık Kıbrıs’ta, Rum Ortodoks Kilisesi’nin ve bu kilisenin başpiskoposunun siyasi ve ekonomik olarak organizatörlüğünü ve sponsorluğunu yaptığı kanlı bir terör örgütü vardı ve bu örgüt, başpiskopos’un talimatı ile terör ve tedhiş faaliyetlerine, bombalama yapmaya, masum insanları katletmeye

²⁵⁴ Ulvi Keser, *Kıbrıs’ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 50.

²⁵⁵ Derviş Manizade, *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları, İstanbul, 1975, s. 174.

²⁵⁶ Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, s. 42.

²⁵⁷ Her Majesty’s Stationery Office, *Cyprus., Terrorism in Cyprus*, London, 1956, s. 20.

başlayabilirdi. Nitekim 1 Nisan 1955 gününün ilk saatlerinde terör örgütünün adanın belli başlı kasabalarında patlattığı bombalarla Kıbrıs'ta kanlı bir terör dönemi başlamış oluyordu.

Gece süresince meydana gelen patlamaları korku ve heyecanla takip eden halk, bu patlamaların Ada'nın Yunanistan'a ilhakını sağlamak üzere tedhiş hareketlerine başlayan EOKA adındaki bir terör örgütü tarafından gerçekleştirildiğini, 1 Nisan sabahı dağıtılan ve Grivas'ın kod adı olan "*Digenis*" imzalı bildirimlerden öğrendiler. İngiliz resmi raporlarına göre, EOKA'nın teröre başladığı ilk gün hükümet tesislerine verdiği zarar 60.000 paund idi ve 1955 yılı sonuna kadar geçen dokuz aylık zaman diliminde EOKA tarafından 30 kişi öldürülmüş, 291 kişi yaralanmış ve 1260 bina hasara uğratılmıştı²⁵⁸.

²⁵⁸ Colonial Reports-Cyprus, s. 4-5.

KIBRIS CUMHURİYETİ'NİN KURULMA SÜRECİNDE KİLİSE

Bu gelişmeler olurken İngiltere, Türkiye ile Yunanistan'ı 30 Haziran 1955'de Kıbrıs konusunun görüşüleceği "Doğu Akdeniz Savunması ve Kıbrıs Meselesi" konulu seminer için Londra'ya davet etti²⁵⁹. Türkiye derhal, Yunanistan ise bir çekincenin ardından davete olumlu yanıt verdiler. Başpiskopos Makarios ise, Kıbrıs konusuna Türkiye'nin de dahil edilmiş olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getiriyor ve Kıbrıslıların bulunmadığı bir konferansın uygun olamayacağını, başarı için konferansın self determinasyon esaslarına dayanması gerekliliğini ifade ediyor ve konferans öncesi özellikle Yunanlı politikacıları her zaman olduğu gibi etki ve baskı altına alma çabası gösteriyordu. Bu uğraşların sonuç verdiğini, Yunan Başbakanı'nın başpiskoposu konferans öncesi görüşmeler yapmak üzere Atina'ya davet etmesinden anlıyoruz. Sadece sonuç vermekle kalmayıp, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Makarios'un Yunan Başbakanı'ndan garanti aldığını da Makarios ve Papagos arasında, 14 Temmuz'da yapılan görüşme sonunda yayınlanan duyurudan öğreniyoruz. Bu duyuruda; "*Başbakan Papagos, eğer üçlü Londra görüşmeleri tatmin edici bir sonuca ulaşmazsa dilekçenin dokümanlarınının 20 Ağustos'a kadar BM'e sunulacağına ilişkin Makarios'a garanti vermiştir*"²⁶⁰ denilmektedir. Başbakan'dan önce 12 Temmuz'da Yunan

²⁵⁹ Zafer, 3 Temmuz 1955; Göktürk, 2015, a.g.e., s. 47.

²⁶⁰ *Cyprus Mail*, 15 Temmuz 1955.

Dışışleri Bakanı Stephanopulos da Başpiskopos Makarios'la bir görüşme yapmış, bu görüşme sonunda yapılan Dışışleri Bakanlığı duyurusunda da *“Yunanistan'ın Kıbrıs konusunda, self determinasyona dayanmayan herhangi bir çözüm önerisini kabule hazır olmadığına ilişkin Stephanopulos'un Başpiskopos'a garanti verdiği”*²⁶¹ bildirilmektedir. Bunlar yetmezmiş gibi, Makarios'un bu iki görüşmenin hemen ardından, 16 Temmuz 1955 tarihinde düzenlediği bir basın toplantısında söylediği, *“Londra Konferansı'nun alacağı kararlar eğer Kıbrıs Rum halkının özlemleri doğrultusunda olmazsa, bu kararların altında Yunan hükümetinin imzası olsa bile bunları tanımayacağını”*²⁶² açıklaması ve gerekirse Yunan hükümetiyle yollarını ayırmaya hazır olduğu imasıyla da, Yunan Başbakanı ve Dışışleri Bakanı'nı kendi düşünceleri doğrultusunda yönlendirdiğini, onların politik görüşlerini baskı ve etki altına aldığını görüyoruz. Nitekim 29 Ağustos-7 Eylül 1955 döneminde yapılan Londra Konferansı'nda Yunanistan'ın görüşlerini açıklayan Yunan delegesi, başpiskopos'a verilen sözler çerçevesinde, Kıbrıs halkına self determinasyon hakkı tanınması üzerinde ısrarcı oldu. Türkiye'nin adanın statükosunun değiştirilmesine karşı olduğu, değişecekse de adanın Türkiye'ye devredilmesi şeklindeki görüşlerini açıklayan Dışışleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ise, self determinasyon ilkesine tümüyle karşı olmamakla birlikte *“Self determinasyon, ancak birbirleriyle iyi geçinen ve birbirlerine muhasım olmayan cemaatler ve topluluklar için mevzubahis olabilir. Şu halde Kıbrıs halkı için self*

²⁶¹ A.g.y., 13 Temmuz 1955.

²⁶² Evangelos Averof, *Tositsa, İstoria Hamenon Efkerion, (Kipriako, 1950-1963), Atina, 1982, s. 74.*

determinasyon'dan evvel müstekar bir huzur ve sükun devresine ihtiyaç vardır. Şiddet hareketlerinin önlenmesine ve kilisenin siyasete karışmasına mani olunmasına lüzum vardır. Aksi takdirde, bugünkünden daha vahim vaziyetler hasıl olabilir"²⁶³ ifadesi, Kıbrıs'ta kilise ve din adamlarının politika ve politikacılar üzerinde etkili olduklarının ilk kez bir Türkiye Cumhuriyeti devlet adamı tarafından ve resmi ağzından, uluslararası bir platformda vurgulanması bakımından önemlidir. Zorlu'nun henüz o tarihte belirttiği, "*Kilise'nin siyasetteki etkinliğinin engellenmemesi durumunda, gelecekte daha olumsuz olaylar olacağı*"²⁶⁴ görüşü de maalesef doğru bir öngörü olarak 1955-58 ve 1963-74 döneminde kilise organizasyonunda düzenlenen olaylarla acı şekilde doğrulanmıştır.

Konferansın 6 Eylül'de başlayan ikinci bölümünde İngiltere, daha önce de gündeme getirdiği adaya muhtariyet verilmesi teklifini ortaya attı. Bu teklif de ilgili taraflarca kabul görmedi. Zaten Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu ve Rum Toplum Lideri Makarios'un baskısıyla konferansa gelmiş bulunan Yunan heyetinin self determinasyon dışında kabul edebileceği bir düşünce bulunmuyordu. Nitekim konferanstaki Yunan heyeti henüz resmi kararını konferans başkanlığına bildirmeden Kıbrıs'ta Cıkko Manastır'ında Başpiskopos Makarios bir konuşma yapıyor ve "*Koşulları ne olursa olsun herhangi bir özerklik önerisini kabul etmeyeceklerini, böyle bir öneriyi Kıbrıslıların reddettiğini*"²⁶⁵ ilan ediyordu. Bu baskılar altında da Yunan tarafının cevabı belli oluyordu.

²⁶³ *Ayın Tarihi*, Eylül 1955, sayı 262, ss. 164-171.

²⁶⁴ *Hürriyet*, 2 Eylül 1955.

²⁶⁵ *Cyprus Mail*, 10 Eylül 1955.

Büyük umutlarla toplanan konferans, bir sonuç alınmadan 7 Eylül'de dağıldı. Böylece Kilise, bir politik sahnede daha rolünü istediği gibi oynamış oldu. Ancak burada belirtmemiz gereken bir önemli konu da, Londra Konferansı'nda Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin ve Yunanistan'ın tüm karşı girişimlerine karşın İngilizlerin Rumlara karşı Türkiye kozunu oynadığını görüyoruz. Dolayısıyla bu tarihten itibaren Türkiye, etkin bir aktör olarak Kıbrıs sahnesindeki yerini alıyordu. Bu açıdan Londra Konferansı Kıbrıs için önemli kilometre taşlarından biri olarak kabul edilmelidir.

İngiliz Hükümeti başarısızlıkla sonuçlanan Londra Konferansı'ndan sonra, Kıbrıs Valisi Sir Robert Armitage'nin yerine Kıbrıs Valisi olarak İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'ndan yeni emekli olmuş Mareşal Sir John Harding'i görevlendirdi. Londra Konferansı'nda Rumları Türkiye'nin varlığıyla korkutan İngiltere, Vali Harding aracılığıyla, Türkleri tamamen dışarıda bırakarak başpiskopos'la uzlaşma arayışına girdi. 3 Ekim 1955'de adaya gelen Harding, hemen ertesi günü, 4 Ekim saat 1700'de başpiskoposla Ledra Palas'ta bir toplantı yaptı. Toplantı sonrası yapılan resmi bildirimde, *"Harding ve Makarios'un Kıbrıs'ın geleceği üzerinde fikir alışverişinde buldukları ve görüşmelere daha sonra da devam etme konusunda anlaşmaya vardıkları"* bildiriliyordu. Bu toplantının bir önemi de, 1931 yılındaki isyandan bu yana ilk kez bir vali ile Başpiskopos'un bir araya geliyor olması idi. Bu nedenle Harding, toplantıdan sonra, bu görüşmenin tarihi olduğunu belirtmişti. Doksanbeş dakika süren toplantıya, Vali Yardımcısı Sinclair, Başpiskopos Makarios ile birlikte Etnarhia genel sekreteri Granidiotis ve sekreter Paschalides katılmıştı.

Vali Harding, başpiskopos ile görüştüğü günün bir gün sonrasında da, üç grup halinde Türk liderlerle görüştü. Önce elli dakikalık bir zamanda Müftü Dana Efendi'yi, daha sonra Türk toplumu ileri gelenlerinden Türk Belediye Üyeleri Av. Ümit Süleyman Onan ve Av. Fadıl N. Korkut'la ve son olarak da Kıbrıs Türktür Partisi Genel Başkanı Dr. Fazıl Küçük ile bir saat süren bir görüşme yaptı. Türk liderler ile yapılan toplantılar genel konuların görüşüldüğü sıradan görüşmeler şeklinde gerçekleşirken Vali Harding, Makarios ile 7 ve 11 Ekim tarihlerinde birer görüşme daha gerçekleştirdi. Bu görüşmelerin temel amacı, Türk toplumu hiçe sayılarak, sanki Ada'nın tek söz sahibi Başpiskopos Makarios'muş gibi özerklik konusunda başpiskopos'u ikna etme çabalarıydı. Londra Konferansı'nın ikinci bölümünde MacMillan planı olarak gündeme gelen ve adanın özerkliğini öne çıkaran planın başpiskopos tarafından kabul edilmesi için Harding yoğun çaba harcıyor, Makarios ise self-determinasyondan asla taviz vermiyordu. 7 Ekim'deki görüşmeden sonra Vali Harding, radyodan Kıbrıs halkına hitaben bir konuşma yaparak, özerkliğin geleceklere için uygun bir yöntem olduğunu anlatmaya çalışıyordu. 7 Eylül'deki görüşmeden sonra Vali Harding, Radyodan Kıbrıs halkına hitaben bir konuşma yaparak, özerkliğin geleceklere için uygun bir yöntem olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Konuşmasında, *"Mc Millan'ın tekliflerinin özerklik kapısını sonuna kadar açtığını ve o kapıdan giriş yolunun emniyete alındığını"* belirten Harding şöyle devam ediyordu; *"Bundan öteye istikbal de açık bırakılmıştır. Özerklik kapısından girdikten sonra adımlarınızı hangi ne yönde atacağınızı düşünmek size kalan birşeydir. İstikbale giden yol bu iki kapıdan geçen yoldur. Birinci şimdiden açık olup, ikincisi de kapanmış değildir. O halde neden birinciyi kapayıp, ikinciye geçilmesini"*

*engelleylim?”*²⁶⁶ Görüldüğü gibi burada Vali Harding’in aslında hitap ettiği hedef kitle, Kıbrıs Rum Toplumu’dur. Çünkü kilise önderliğinde Rumların talebi, self determinasyon yoluyla Yunanistan’a ilhaktır. Harding- Makarios görüşmelerindeki anlaşmazlık noktası da Makarios’un self determinasyondaki ısrarıdır. Harding’in radyo konuşmasında “ikinci kapı” olarak vurguladığı konu da, özerkliği kabul ederek birinci kapıdan geçtikten sonra, isterlerse ikinci kapı olan self determinasyonu da uygulayabilecekleridir. Nitekim Mc Millan Planı da aslında, Kıbrıs halkının bir bütün olarak self determinasyon hakkını kabul ediyor, ama bu hakkın belirsiz bir gelecekte kullanılmasını öneriyordu. Yapılan pazarlıklar sonucunda bu sürecin, on, hatta yedi yıla sınırlandırılması söz konusu olabilecekti. Bu süre içerisinde Kıbrıs “özerk” olacaktı. Görüşmelerin her aşamasında yeni “tavizler” koparan Makarios, planda self determinasyon için kesin garanti verilmediği gerekçesiyle Harding’in önerilerini kabul etmedi ve Harding-Makarios görüşmelerinin birinci bölümü başarısızlıkla sonuçlanmış oldu²⁶⁷. Bu başarısızlığın ardından Ada’da EOKA tarafından gerçekleştirilen terör hareketlerinde de artış oldu. Makarios 16 Ekim’de Akatu köyündeki konuşmasında; “*Bizim self determinasyon isteğimize karşı İngiliz cevabı Hayır’dır. Onların teklifleri Mac Millan planıdır. Kıbrıs’ın buna cevabı da Hayır’dır*”²⁶⁸ ifadeleriyle, hem görüşmelerin çıkmaza girmesinin nedenini kendince açıklıyor, hem de kendisinde Kıbrıs’ın tüm halkı adına cevap verme hakkını görüyordu.

²⁶⁶ Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, s. 103.

²⁶⁷ Göktürk, 2015, *a.g.e.*, s. 53.

²⁶⁸ *A.g.y.*, 17 Ekim 1955.

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin yayın organı durumunda olan ve kilise matbaasında İngilizce olarak basılan *Times of Cyprus* gazetesinin 30 Kasım 1955 tarihli sayısında Atina'da çıkan haberlerden alıntı yapıldığı bildirilen habere göre, Londra'yı ziyarete giden Vali Harding, dönüşte 21 Kasım'da Makarios'la gizli bir görüşme yaptı ve Makarios'a özerklik ve Anayasa ile ilgili bazı yeni tekliflerde bulundu. Makarios, adı geçen gazeteye verdiği röportajda böyle bir görüşmenin gerçekleştiğini ve teklifleri reddettiğini belirtiyordu²⁶⁹.

1956 yılının ilk günlerinde Vali Harding'in özerklik konusunda Başpiskopos Makarios'u ikna çabaları yeniden başladı. Harding, Makarios ile toplantı yapmadan önce, 7 Ocak tarihinde Dr. Fazıl Küçük başkanlığındaki Türk heyetini kabul ederek, fikirleri alınmadan herhangi bir yönetim şeklinin kabul edilmeyeceği garantisini verdi. Daha sonra Harding- Makarios arasındaki ilk toplantı 9 Ocak'ta, birinci safha toplantılarının gerçekleştiği yer olan Ledra Palas yerine, Lefkoşa'daki İngiliz Kilisesi'nin bitişiğindeki, İngiliz Başpiskoposu Jack Adeney'in evinde, yoğun emniyet önlemleri altında, gizli olarak yapıldı ve bitimini takiben herhangi bir açıklama yapılmadı. Toplantıdan sonra *Times of Cyprus*'a açıklama yapan Makarios, kendilerine yapılan tekliflerin 21 Kasım'da yapılandan çok farklı olmadığını bildirdi²⁷⁰. Daha sonra 13 Ocak ve 26 Ocak tarihlerinde birer görüşme daha yapıldı. Her iki görüşmeden de herhangi bir olumlu sonuç çıkmadı.

²⁶⁹ *Times of Cyprus*, 30 Kasım 1955, s.1.

²⁷⁰ *Cyprus Mail*, 12 Ocak 1956.

Harding ile Makarios arasındaki yüzyüze yapılan bu görüşmelerden istenilen sonucun elde edilememesi üzerine, 28 Ocak ile 25 Şubat tarihlerini içeren süreçte, ikili arasında yazılı görüşmeler gerçekleştirildi. Yapılan karşılıklı yazışmaların sonunda Makarios, kendi koşullarının tamamen kabul edilmediği takdirde, herhangi bir uzlaşmaya yanaşmayacağını açık bir ifadeyle Vali'ye bildirdi. Bu koşulların başında da meclis'te Rum çoğunluğunun garanti edilmesi, terör suçlusu olarak tutuklananların affedilmesi, EOKA'yı sindirmek için çıkarılan yasaların lağvedilmesi geliyordu. Bir başka ifadeyle; Kilise'nin başındaki şahıs, terör suçlularını ve terörü açık bir şekilde himaye ediyordu. Enosis amacını gerçekleştirmek üzere terör örgütü kuran ve finanse eden bir insandan da başka bir şey beklemek zaten safdillilik olurdu.

Yüzyüze görüşmelerden sonra, yazılı görüşmelerden de olumlu sonuç alınamaması üzerine, İngiliz Sömürgeler Bakanı Alan Lennox Boyd Kıbrıs'a geldi. 29 Şubat günü vali ve bakan, Makarios'la bir kez daha yüzyüze görüşme olanağı yarattılar. Bu görüşmede bakan, Makarios'a, Kıbrıs'ta gerçekleştirmeyi düşündükleri yeni anayasal düzenin kurulmasında işbirliği yapmayı teklif ederek, ayrıca başpiskopos'un adadaki terör ve şiddetin durdurulması yönünde tüm nüfuzunu kullanması konusunda garanti vermesini istedi²⁷¹. Beklenildiği gibi bu görüşme de başarısızlıkla sonuçlandı. Doğal olarak Makarios, Ada'da terör ve şiddetin sona ermesini sağlayacak bir açıklamayı kesinlikle yapmadı ve Ada'da şiddet de devam etti.

²⁷¹ Cyprus; *Report of the year 1956*, Colonial Office, s. 3; Gazioğlu, 1960, a.g.e., s. 116.

Artık bir uzlaşma olasılığı da kalmadı. 1955 yılı başından itibaren özerklik konusunda çaba gösteren İngiliz yönetimi, daha önce de belirtildiği gibi bu çalışmalarında, Türk Toplumunu liderlerini dışarıda tutarak, sanki adada tek söz sahibi Rumlarmış gibi Rum Toplumunu Lideri ve Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Makarios'la uzlaşma yolunu seçmişlerdi. Bu davranış biçimi de Makarios'un elini güçlendirmiş ve uzlaşmaya yanaşmamasına, Enosis emelindeki isteklerini öne çıkarmasına ve bu emelini destekleyen şiddet hareketlerine olan katkısının artmasına olanak sağlamıştı.

Bu gelişmelerden sonra Kıbrıs'taki terör ve şiddetin sorumlusu olarak görülen Başpiskopos Makarios, uzlaşma konusunda sabrı tükenen İngiliz yönetimi tarafından 1956 Mart'ında Seyşel Adaları'na sürgüne gönderildi. 9 Mart 1956 tarihinde, Girne Piskoposu Kiprianos, Girne piskoposluğu yazmanı Polikarpos Yuannides, Lefkoşa Faneromeni Kilisesi papazı Papastravros Papatangelu'yla birlikte Atina'ya gitmek üzere geldikleri Lefkoşa Havaalanı'nda tutuklanan Makarios, saat 16.15'te İngiliz Hava Kuvvetleri'ne ait bir uçakla başlangıçta Mısır'a götürüldü, oradan da Hint Okyanusu'nda Seyşel Adaları'ndaki Mahe adasına sürgün edildi. İngiltere Dışişleri Bakanı Selvin Lloyd, 11-13 Mart 1956 tarihinde Ankara'ya giderek Türk hükümeti yetkilileriyle Kıbrıs konusunda görüşmelerde bulundu. Bu konuşmaların ardından Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte başpiskoposun sürgüne gönderilmesi üzerine şu açıklamayı yaptı:

"Hükümetimizin kanaatine göre, İngiltere hükümeti, Başpiskopos ile yaptığı müzakerelerde mümkün olan azami tavizleri

göstermek hususunda hatta çok ileri gitmiştir. Başpiskoposun bütün gayesinin, Kıbrıs'ın mukadderatı üzerinde yegâne muhatap ve sahibi salahiyyet kimse sıfatını iktisab etmek olduğu bu müzakerelerden açıkça anlaşılıyor”²⁷².

Bu açıklamanın sonrasında, İngiltere Başbakanı Anthony Eden de 14 Mart 1956'da, Avam Kamarası'nda Kıbrıs konusunda;

“Kıbrıs'ın yalnız İngiltere'yle Yunanistan'ı ilgilendiren bir sorun olduğunu asla düşünmüş değilim ve hâlâ da kanaatim değişmemiştir. Kıbrıs'ın Türkiye'nin savunması bakımından stratejik önemi çok büyüktür. Kıbrıs'ın statüsünde herhangi bir değişiklik yapıldığı takdirde, Türkiye'nin bu adayı İngiltere'ye terk etmesiyle ilgili hükümleri kapsayan Lozan Antlaşması'nın değiştirilmesini isteyeceğini bildirmesi hayret uyandırmamıştır” ifadelerini kullandı.

Türkiye ve İngiltere başbakanlarının konuşmalarının ardından Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 28 Mart 1956'da World Wide Press Service ve Agence Opera Mundi ajanslarına verdiği demeçte taraflar arasında anlaşmaya varılamamasının sorumlusunun III. Makarios olduğu açıkladı.

26 Kasım'da İngiliz yönetimi tarafından Kıbrıs'ta olağanüstü hal ilan olundu. Tüm bu tedbirlere ve Makarios'un Seyşel Adaları'na sürgüne gönderilmesine rağmen, kilisenin desteğindeki terör ve tedhiş sona ermedi. Aksine daha da şiddetlendi. Şimdi şiddet hareketlerinin hedefi yalnızca İngilizler değildi, artık Türkler de hedef olarak seçilmişti. Bu

²⁷² Göktürk, 2015, a.g.e., s. 63.

arada İngiliz Hükümeti, adanın özerkliği konusundaki çalışmalarına, anayasa komiseri olarak atadığı Lord Radcliffe'nin koordinatörlüğünde, Temmuz 1956'da tekrar başladı. 14 Temmuz'da Lord Radcliffe Kıbrıs'a gelerek çalışmalara başladığı gün, Etnarhia yapmış olduğu toplantı sonunda, *"Radcliffe ile işbirliği yapmayacaklarını, bunun sadece Makarios tarafından yapılabileceğini"*²⁷³ belirten bir bildiri yayınlarak, yapılacak çalışmalara bakış açısını vurgulamış oluyordu. Türk Toplum Lideri Dr. Küçük ise, Lord Radcliffe'e bir telgraf çekerek, *"hoşgeldiniz"* dilekleriyle birlikte, bu zor görevi için başarılar diliyor ve *"Rum çoğunluğuna dayalı bir anayasayı kabul etmeyecekleri"*²⁷⁴ uyarısında bulunuyordu. Lord Radcliffe'nin adada bulunduğu bu zaman içerisinde Rum yetkililer, kendisiyle görüşmeyi reddettiler. Türk ve diğer yetkililer ile görüşen Lord Radcliffe, 2 Ağustos'ta Kıbrıs'tan ayrıldı ve 26 Eylül 1956'da ikinci kez adaya geldi. Sonunda çalışmalarını tamamlayarak Ekim başında Ada'dan ayrılan Lord Radcliffe'nin Kıbrıs'ta yapmış olduğu çalışmalar sonunda hazırladığı Kıbrıs'ın özerkliğini sağlayan yeni Kıbrıs Anayasası²⁷⁵ 19 Aralık 1956'da Londra'da Sömürgeler Bakanı, Kıbrıs'ta da Vali Sir John Harding tarafından açıklandı. Anayasa'nın açıklanmasından henüz birkaç saat sonra, Atina radyosundan Yunan Hükümeti'nin bu anayasanın kabul edilemeyeceğini bildirmesi, Kıbrıs Rumları'nı zor durumda bıraktı ve konuya olumlu yaklaşımlarını engelledi. Oysa

²⁷³ *Cyprus Mail*, 14 Temmuz 1956.

²⁷⁴ Halkın Sesi, 15 Temmuz 1956.

²⁷⁵ Lord Radcliffe'nin hazırlamış olduğu anayasa teklifinin ayrıntılı maddeleri için bkz. Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, ss. 131-144.

Kıbrıs'taki bir Rum gazetesinin başyazarı Vias Markides, radyodaki bu açıklamadan önce, adı geçen anayasa teklifinin kabul edilip edilemeyeceğine Makarios'un karar vereceğini açıklamıştı²⁷⁶.

Bu arada Türkiye'nin teklife yaklaşımı ise olumlu idi. Başbakan Adnan Menderes'in 21 Aralık'ta Anadolu Ajansı'na verdiği açıklama, "teklifin tartışılabilir olduğu" şeklindeydi. Yine Menderes, 27 Aralık'ta TBMM'de yaptığı konuşmada ise, "Taksim taraftar olacağını" açıklıyordu²⁷⁷. Dr. Küçük ise, "teklifin açıklanış zamanlamasının uygun olmadığını, ilk görüşte teklifin Türkler'in beklentilerini karşılamaktan uzak olduğunu ve taksim konusunda da Türkiye'nin karar verebileceğini"²⁷⁸ belirtiyordu.

Buna karşın İngiltere hükümeti, anayasa çalışmalarında Lord Radcliffe'nin özel sekreterliğini yapmış olan Sömürgeler Bakanlığı çalışanı Derek Pearson ile eski Kıbrıs Başsavcısı Kriton Tornaridis'den oluşan iki kişilik bir heyeti, Makarios'un anayasa teklifi konusundaki görüşlerini almak üzere Seyşel Adaları'na gönderdi. Teklifi inceleyen Makarios, "Mevcut koşullar altında Kıbrıs'ın geleceğiyle ilgili bir konuyu görüşemeyeceğini"²⁷⁹ bildirdi. Bu şekilde Başpiskopos, Kıbrıs'taki siyasi gelişmelere bir kez daha direkt olarak etkisini koymuş oluyordu.

Bu arada EOKA'nın süreci sabote etmek amacıyla şiddet eylemlerine hız verdiğini görmekteyiz. Nisan 1955'den Kasım

²⁷⁶ *Cyprus Mail*, 20 Aralık 1956.

²⁷⁷ *Dünya*, 28 Aralık 1956.

²⁷⁸ *Cyprus Mail*, 20 Aralık 1956.

²⁷⁹ Gazioglu, 1960, *a.g.e.*, s. 128.

1956'ya kadar bu Terör Örgütü'nün 196 kişiyi acımasızca katlettiği bilinmektedir. Konuyu İngiliz Parlamentosu'nda gündeme getiren Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarı John Profumo da, Parlamento'da yaptığı açıklamada, Ada'da terör ve şiddetin ortadan kaldırılmadığı takdirde bu konularda ilerleme sağlanamayacağını belirtiyordu. Bu gelişmeler üzerine İngilizler, Ada'da EOKA'ya karşı etkin olarak harekete geçtiler. Bu etkili çalışma sonunda Terör Örgütü'nün birçok elebaşısı yakalandı veya öldürüldü. Bu yoğun baskı karşısında EOKA, 14 Mart 1957'de, bir anlaşma teklif ederek Makarios'un serbest bırakılması durumunda, şiddeti geçici olarak durdurabileceğini bildirdi²⁸⁰. Ada'daki terör ve şiddeti durdurmak isteyen İngiliz Hükümeti, Başpiskopos'un Seyşel adaları'ndaki sürgün hayatına, 28 Mart'ta Kıbrıs'a dönmekle koşullu olarak son verdi ve Türkiye ile Yunanistan'la birlikte Ada'daki sorunu çözmek için diplomatik temasları artırdı. Ayrıca, Ada'daki olağanüstü hal yasalarının bir kısmını daha kaldırarak idama mahkum edilmiş olan bazı EOKA Örgütü mensuplarını affederek, ortamı yumuşatmaya çalıştı. Ancak, bu girişimler ve Makarios'un sürgünden dönmesi kararı da EOKA'nın faaliyetlerini azaltmaya yetmedi. Ekim 1957'de terör faaliyetlerine yoğun bir şekilde yeniden başladı. Bu arada Makarios da, Atina'daki İngiliz Büyükelçisi'ne gönderdiği mektuplarla İngiliz basınının bir kısmının da desteklediği gibi²⁸¹, kendisiyle müzakereler yapılması gerektiği düşüncesini öne sürüyordu.

²⁸⁰ Göktürk, 2015, *a.g.e.*, s. 76.

²⁸¹ *Manchester Guardian*, 31 Mayıs 1957.

Bu arada iki yıllık görev süresini tamamlayan Vali Sir John Harding'in yerine, Sir Hugh Foot'un atandığı 21 Ekim'de İngiltere tarafından açıklandı. Yeni vali, 3 Aralık 1857'de görevine resmen başladı. Bu arada Ankara ve Atina ile görüşmelerini sürdüren İngiliz Hükümeti, 1958 Mayıs'ında Kıbrıs Valisi, Ankara ve Atina büyükelçilerini Londra'ya çağırarak Kıbrıs politikaları ile ilgili yapmış oldukları son hazırlıkları ve çalışmaları koordine etti. Bu çalışmaların sonucu olarak Başbakan MacMillan 19 Haziran 1958'de, İngiliz Parlamentosu'nda Kıbrıs'la ilgili yeni tekliflerini²⁸² kamuoyuna açıkladı. Bu plan özetle, adadaki Türk ve Rum cemaatleri, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında bir ortaklığı öngörüyordu. MacMillan'ın açıkladığı bu planın hayata geçirilmesi ile Ada'daki olağan üstü hal yasaları kalkacak, başpiskopos ve beraberindekilerin Kıbrıs'a dönüşü sağlanacak ve hatta yakın bir zamanda Ada'nın egemenliği, Yunanistan ve Türkiye ile paylaşılabilirdi.

Henüz Kıbrıs'a dönmesine izin verilmeyen ve Atina'da bulunan başpiskoposun Enosis amaçlarına hizmet etmeyen ve bugüne kadar adadaki Türk toplumunu yok sayarak yapmış oldukları politikaya tamamen ters düşen bu planı kabul etmesini düşünmek doğal olarak hayal ürünü olurdu. Gerçekten de Makarios, Vali Foot'un kendisine gönderdiği mektubuna verdiği yanıtta, *"Bu planın kabul edilemeyeceğini, self determinasyonda ısrarcı olduklarını, ortaklık düşüncesinin uygun olmadığını ve konunun İngiliz Hükümeti ile Kıbrıslılar arasında"*

²⁸² MacMillan Planı'nın ayrıntıları için bkz. A.g.e., ss. 150-154.

görüşülmesi gerektiğini"²⁸³ belirtiyordu. Makarios'un yanıtında sözünü ettiği "*Kıbrıslılar*" teriminin, yalnızca kendisinin dini ve siyasi liderliğini yaptığı Kıbrıs Rumlarını içerdiğini ayrıca belirtmeye gerek olmadığını sanıyorum. Ayrıca bugüne kadar yok saydığı Kıbrıs Türk toplumunun da ayrı bir meclisinin olacağı, bu yetmiyormuş gibi Türkiye'nin de Ada'nın egemenliğinde söz sahibi olma olasılığı, Başpiskopos'un tehlikeli olarak değerlendirdiği konulardı. Bu arada Yunan Hükümeti'nin de planı reddettiğini açıkladıklarını görüyoruz.

Türkiye, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 20 Haziran'da yaptığı açıklamayla "*Planın ortaklığı içermesi nedeniyle Türk tarafının tezi olan taksim'e yakın olduğu gerekçesiyle kabul edilebilir, görüşülebilir*"²⁸⁴ olduğunu açıklıyordu. Bu gelişmeler üzerine Başbakan MacMillan'ın Ağustos ayı başında Atina, Ankara ve Lefkoşa'da yetkilileri ikna etme amacı güden görüşmeler yaptığına tanık oluyoruz. Bu görüşmelerden birinin de Atina'da başpiskopos ile yaptığı birbuçuk saatlik görüşme olduğunu vurgulamadan geçemeyiz. Görüşmelerin tamamlanmasından sonra Londra'ya dönen MacMillan, adı geçen planda düzeltmeler yaparak, yeni planını 15 Ağustos'da Parlamento'da açıkladı²⁸⁵. Buna göre Ada'da iki toplumun ayrı meclisleri olacak ve ayrıca Vali, gerektiğinde toplumların idari işlerini yürütmeleri için seçimle Rum ve Türk belediyeleri kurulmasına izin verebilecekti. Bu planın da Enosis'e hizmet etmemesi

²⁸³ A.g.e., s. 154.

²⁸⁴ *Halkın Sesi*, 21 Haziran 1958.

²⁸⁵ MacMillan yeni planının ayrıntıları için bkz. Gazioğlu, 1960, a.g.e., ss. 155-156.

nedeniyle, Başpiskopos Makarios ve onun görüşleri doğrultusunda hareket eden Yunan Hükümeti tarafından henüz tartışılmadan reddedildiğini belirtmeliyiz. Makarios yaptığı açıklamada, “Kıbrıs Rum Halkı’nın demokratik haklarını tanımayan, onlara hürriyet bahşetmeyen bir planı asla kabul edemeyeceğini”²⁸⁶ belirtiyordu. Burada başpiskopos’un “demokratik haklar ve hürriyet” olarak söz ettiği kavram, Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakından başka bir şey değildi. Böylece Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu bir kez daha Kıbrıs politikasında etken bir rol oynama çabası içerisindeydi. Başpiskopos’la görüşen Yunan Hükümeti de konuyla ilgili olumsuz görüşünü 19 Ağustos’ta İngilizlere resmi olarak bildirdi.

Kıbrıs’daki Türk Liderleri ise değerlendirmeyi Türkiye Hükümeti’ne bıraktılar. Dışişleri Bakanı Zorlu da “Taksim tezi gözardı edilmedikçe, planın desteklenebileceğini” 25 Ağustos’ta basına açıkladı²⁸⁷. Böylece Yunan ve Rum tarafının olumsuz yaklaşımına karşın, İngiliz ve Türk hükümetleri yeni planı uygulamaya geçirmek için çalışmalarına başladılar. Kendilerine karşın planın Ada’da uygulanmasına karar verilmesi, Rum ve Yunanlıları telaşlandırdı. Yunan Dışişleri, bunun Lozan Antlaşması’na aykırı olduğunu açıkladı. Bu telaş içinde Başpiskopos Makarios, İngiliz milletvekili Barbara Castle’a Kıbrıs’ın bağımsızlığı teklifinde bulundu. Tüm gelişmeler ışığında İngiliz Dışişleri sözcüsü Selvin Llyod, İngiltere’nin MacMillan planını 1 Ekim’den itibaren

²⁸⁶ A.g.e., s. 157.

²⁸⁷ Göktürk, 2015, a.g.e., s. 90.

uygulamaya kararlı olduğunu açıkladı. Bu plana uygun olarak Türkiye'den gönderilen Türkiye Cumhuriyeti temsilcisi Burhan Işın da, 1 Ekim'den itibaren "*Türk Temsilcisi*" olarak adadaki görevine başladı²⁸⁸. Böylece başpiskoposun ve onun görüşlerini destekleyen Yunan hükümetinin engelleme girişimlerine karşın, MacMillan planı adada resmen ve fiilen uygulanmaya başladı.

MacMillan Planı'nı reddeden Yunan Hükümeti, Kıbrıs konusunu bir kez daha BM'e götürdü. 25 Kasım-5 Aralık tarihleri arasında konuyu görüşen BM Genel Kurulu, Meksika temsilcisinin öne sürdüğü, konunun taraflar arasındaki görüşmeler yoluyla çözülmesi önerisini kabul etti. Yunanistan da artık Kıbrıs konusunda tek taraflı görüşlerin sonuç vermeyeceğini ve ilgili taraflarla görüşmenin sorunu çözme yolunda zorunlu olduğunu farkına varmıştı. Ancak ilerleyen bölümlerde de göreceğimiz gibi gerek Yunan tarafı, gerekse Onları daima dini ve siyasi bir baskı altında tutan Rum Kilisesi ve Rum Liderliği, yapılacak tüm görüşmeleri ve çabaları Enosis yolunda bir fırsat olarak görecektir ve değerlendireceklerdir.

BM'nin verdiği karar sonucunda, Paris'te, NATO'nun bakanlar toplantısında İngiltere, Türkiye ve Yunanistan Dışişleri bakanları bir araya gelerek Kıbrıs sorununu çözmek üzere görüşmelerin başlatılması için prensip anlaşması sağladılar. 18 Aralık'ta ise üç yıldan sonra ilk kez üç bakan bir masa etrafında toplanarak konuyu görüştüler. Bu toplantı sonunda Yunan Dışişleri Bakanı Averoff'un gazetecilere yaptığı "*İşlerin hızlıca ilerleyeceği, Zorlu ile faydalı görüşmeler*

²⁸⁸ *Halkın Sesi*, 1 Ekim 1958.

yaptığı, Türk-Yunan ilişkilerinde hayret verici gelişmeler sağlandığı ve Yunanistan'ın artık ENOSİS talebini ileri sürmesinin sözkonusu olmadığı"²⁸⁹ şeklindeki açıklaması gerçekten ilginçtir. Özellikle Enosis konusundaki görüşlerinin samimi ve tutarlı olmadığı da ilerleyen tarihlerde ortaya çıkacaktır. Paris'teki bu görüşmeden hemen sonra, Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları önce Ocak 1959'da Paris'te, Şubat başında da Zürih'te iki kez daha bir araya geldiler. Bu görüşmelerde Kıbrıs'ta bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasıyla ilgili prensip kararı alınarak, her iki tarafın başbakanlarının da katılacağı bir görüşmede son kararların verilmesi ve anlaşmanın imzalanması yönünde görüş birliğine varıldı²⁹⁰. Bunun sonucunda Adnan Menderes ve Konstantin Karamanlis'in Zürih'e gelmesiyle, yapılan son görüşmelerin ardından Kıbrıs'ta bağımsız bir yönetim kurulmasına yönelik 27 maddelik bir anlaşma, Türk ve Yunan Başbakanları tarafından, 11 Şubat 1959'da Zürih'te imzalandı. Ancak söz konusu anlaşmanın uygulanabilmesi, İngiliz Hükümeti ile Kıbrıs Rum ve Türk Topluları tarafından da onaylanmasına bağlıydı. Bundan dolayı ilgili tarafların temsilcileri konuyu görüşmek üzere Londra'da bir araya geldiler²⁹¹. Her üç ülkeyi başbakanlarının temsil ettiği toplantıda Kıbrıs Türk Toplumunu Dr. Küçük tarafından, Rum Toplumunu da aralarında bazı anlaşmazlıklara rağmen Başpiskopos Makarios tarafından temsil ediliyordu. Londra'da Lancaster House'da iki gün devam eden görüşmeler sonunda

²⁸⁹ *Daily Express*, 20 Aralık 1958.

²⁹⁰ Göktürk, 2015, *a.g.e.*, s. 95.

²⁹¹ *Zafer*, 21 Ocak 1959; Göktürk, 2015, *a.g.e.*, s. 95.

Zürih Anlaşması²⁹² ilgili tüm taraflarca kabul edilerek, 19 Şubat 1959 tarihinde imzalandı²⁹³. Anlaşmanın imzalanmasından sonra da ilgili tüm taraflar, konuyla ilgili resmi açıklamada bulunarak, anlaşmada kabul edilen konuları, Kıbrıs sorununun çözümünde temel dayanak olarak kabul ettiklerini beyan ettiler. Bu açıklamalardan Başpiskopos Makarios'un ifadesi şu şekilde idi;

*"Kıbrıs'taki Rum cemaatini temsil eden Başpiskopos Makarios, Yunanistan ve Türkiye Hükmet Reisleri tarafından 11 Şubat 1959 tarihinde Zürich'te tanzim edilip tasvip edilen Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına müteallik vesikaları ve Birleşik Krallığı Hükümeti ile Yunanistan ve Türkiye Hariciye Vekilleri tarafından 17 Şubat 1959 tarihinde yapılan beyanları tetkik ederek bu vesikaları ve beyanları Kıbrıs meselesinin nihai hal tarzı hakkında üzerinde mutabık kalınan temel olarak kabul ettiğini beyan eder"*²⁹⁴.

Kıbrıs Türk Toplum Lideri Dr. Küçük'ün aynı konudaki açıklamasının bir benzerini oluşturan bu ifadelerin burada vurgulanmasının maksadı, imza altına alınan söz konusu anlaşma maddelerini Kıbrıs sorunundaki nihai çözümün temeli olarak kabul edeceğini belirten başpiskopos'un, ilerleyen tarihlerde vermiş olduğu bu sözlere

²⁹² Zürich Antlaşması'nın ayrıntılı maddeleri için bkz. Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, ss. 182-192.

²⁹³ Türk heyetine başkanlık etmek üzere 17 Şubat'ta Zürich'e hareket eden Adnan Menderes'in uçağı, Londra'da Gatwick Havaalanı yakınlarında düştü. Korkunç kazada Türk Heyeti ve uçak mürettebatından ondört kişi öldü. Yaralanan Menderes, anlaşmayı tedavi edilmekte olduğu London Clinic'de imzaladı.

²⁹⁴ Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, s. 193.

uymayacağını, verilen sözlerin ve kabul edilen anlaşmaların gerçekte Kıbrıs sorununu çözmeye yönelik değil, Enosis düşünüyü gerçekleştirmeye yönelik mevcut konjonktürü kullanma gayretleri olduğunu göstermektedir. Gerçekten de Makarios henüz Zürih ve Londra anlaşmaları gereği, geçici bakanların belirlenmesi sırasında, Türklere verilecek üç bakanlığın fonksiyonu daha az olan savunma, sağlık ve adalet bakanlıkları olması konusunda ayak diremişti. Yoğun tartışmalar sonunda tarım, savunma ve sağlık bakanlıklarının Türk olması konusunda uzlaşmaya varıldı.

Bu arada önemli bir gelişme de EOKA Lideri Grivas'ın Ada'yı terk edişi oldu. EOKA, Zürih ve Londra anlaşmaları ile terör ve tedhiş faaliyetlerini durdurmayı kabul etmişti. Örgütün lideri Grivas da, 1959'da Makarios'un Kıbrıs'a dönmesinin ardından Ada'yı terketmeyi kabul etmişti ve 17 Mart'ta bir veda mesajı yayınlarak Ada'dan ayrıldı²⁹⁵.

Yeni Cumhuriyetin kurulması aşamasında en önemli konulardan birini oluşturan cumhurbaşkanı ve yardımcısının seçiminde, Cumhurbaşkanı yardımcılığına, 3 Aralık 1959 tarihinde Dr. Küçük getirildi. Cumhurbaşkanlığı seçiminde ise Başpiskopos Makarios ve Rum Demokratik Birlik Partisi lideri John Clerides aday oldular. 13 Aralık 1959'da yapılan seçimde Makarios, % 66'lık bir oyla Kıbrıs Cumhuriyeti'nin

²⁹⁵ Grivas veda mesajında; "Sizi üzüntü içerisinde bırakıp gidiyorum.... Artık otomatik silahların takırtıları ve infilakların gümbürtüsü durmuştur...Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temeli,ölen kahramanların kanları ile perçinlenmiştir..." diyordu. Haluk Bayülgen, *Cyprus Question and the United Nations*, Ankara, 1983, s.7.

Cumhurbaşkanı oldu. Böylece, üçte ikilik bir çoğunlukla Cumhurbaşkanı seçilen Başpiskopos Makarios ve dolayısıyla kilise için, Kıbrıs politikasında daha uzun yıllar etkin olmanın da yolu açılmıştı. Bugüne kadar Enosis hayalini gayri resmi çabalarla yürüten Rum Ortodoks Kilisesi, artık bu düşünüyü resmi olarak, hem de yeni kurulan ve bağımsız olan bir devletin yönetiminin başında, tüm karar alma organlarında çoğunluğa sahip ve bu devletin tüm olanaklarını elinde bulundurur şekilde gerçekleştirme fırsatını yakalamıştı.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulma aşamasındaki görüşmelerde Ada'da İngilizler'e verilecek üsler konusu da önemli bir ayrıntıyı oluşturmaktaydı. Konunun ilgili taraflar arasında tartışıldığı 16 Ocak 1960 tarihli Londra toplantısında, üslerin yüzölçümü sorun oldu. İngilizler, asgari 122 mil kareden daha az bir bölge olamayacağını, aksi takdirde Kıbrıs ile o güne kadar yapılan tüm çalışmaların sonuçsuz kalacağını bildirdiler. Anlaşmazlığın devam etmesi üzerine, Cumhuriyet'in kurulması bir ay ertelendi. Burada üzerinde durmak üzerinde durmak istediğimiz konu, Başpiskopos Makarios'un İngiliz önerisini reddetmesinde, neyin özellikle etkili olduğudur. Makarios'a bu konuda cesaret veren olay, konuyu görüşmek üzere Londra'ya gitmekte olan Başpiskopos'a, Atina'da Grivas tarafından bir mektup verilmesidir. Ada'daki şiddet ve terörün baş aktörü olan Grivas, mektubunda belirttiği görüşlerini 16 Ocak'ta Atina'daki bir basın toplantısında açıklıyordu; *"Mübalağalı, kabule şayan olmayan ve ekonomik bakımdan zararlı"*²⁹⁶ olarak vurguladığı

²⁹⁶Gazioğlu, 1960, *a.g.e.*, s. 206.

görüşlerinin haklı veya haksız olmasından öte, tartışılması gereken konu, bir terör örgütünün başı olan kişinin Kıbrıs ile ilgili politikaları etkileme çabası ve bunun da Başpiskopos tarafından kabul görmesidir. Adı geçen terör örgütünün de bu Başpiskopos'un organizatörlüğü ve finansmanı ile kurulduğu gerçeği bilindiği zaman doğal olarak bu ilişkiye de şaşırılmamak gerekir. Üsler konusunun çözümü ile ilgili Londra ve Lefkoşa'da yapılan birkaç toplantı sonucunda 1 Temmuz'da sorun çözülmüş, Ada'daki üslerin iki ayrı yerde toplam yüzölçümünün 99 mil kare olması karara bağlanmıştı.

Hazırlık aşamasında sorun haline gelen bir konu da, Zürih ve Londra anlaşmaları gereği yönetimin % 70 Rum ve % 30 Türk'ten oluşacağı maddesi idi. Makarios'u iyi tanıyan Türk tarafı haklı olarak, söz konusu oranın sivil yönetimde Cumhuriyet kurulmadan sağlanmasını talep etti. Ancak, yapılan tüm çalışmaları Enosis yolunda bir zaman kazanma olarak değerlendiren Başpiskopos, bu konunun zamanla gerçekleştirilebileceği savı ile uygulamanın bir zamana bağlanmasını istedi. Federasyon Başkanı Rauf Denktaş'ın bu konuda ısrarcı olacaklarını açıklamasına karşın, Dr. Küçük ve Makarios arasında yapılan toplantı sonucu, sözkonusu oranın Cumhuriyet kurulduktan sonra beş ay içerisinde uygulamaya konulması kararlaştırıldı. Aslında bu kararı aldırarak Rum tarafı ve Makarios, kurulacak Cumhuriyeti kendi emelleri doğrultusunda kullanacakları ve bunun için de her yola başvuracakları konusunda ilk işareti vermiş oluyorlardı.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE KİLİSE

6 Nisan 1960 tarihinde ilgili beş tarafın imzasıyla tamamlanan yeni Kıbrıs Anayasası²⁹⁷ kapsamında, Kıbrıs Cumhuriyeti 15 Ağustos'u 16 Ağustos'a bağlayan gece, Lefkoşa'da 21 pare top atışıyla, Vekiller Konseyi binasında yapılan törenle ilan edildi²⁹⁸. İlgili evrakların Makarios, Dr. Küçük, Vali Foot, Türkiye adına Başkonsolos Vecdi Türel ve Yunanistan adına Büyükelçi Hristopoulos tarafından imzalanmasından sonra ilk konuşmayı yeni devletin Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios yaptı. Konuşmasında, *"İlgili tüm taraflar arasında samimi ve sıkı işbirliği yapılması, adanın Elen ve Türk sakinlerinin milli, manevi ideal ve geleneklerine karşılıklı takdir ve hürmet gösterilmesi gerektiği"*²⁹⁹ şeklinde, etik konulara değinen başpiskopos'un, aslında *"manevi ideal"* olarak vurguladığı ifadenin kendilerinin yüzlerce yıl peşinden koştukları *"Enosis İdeali"* olduğu çok kısa bir zaman sonra ortaya çıkacaktı. Gerçekten de Cumhuriyet'in Cumhurbaşkanı Makarios, Türk ve Rum toplumlarının siyasal eşitliğine ve ortak egemenlik haklarına dayalı Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yaratan anlaşmalara imza attıktan sonra, imzaların mürekkebi kurumadan, aşamadığı Türk direnmesine kindar bir göndermede bulunarak, *"Cumhuriyet, bizim için Enosis'e"*

²⁹⁷ Kıbrıs Anayasası'nın ayrıntıları için bkz. A.g.e., ss. 215-297.

²⁹⁸ Göktürk, 2015, a.g.e., s. 121.

²⁹⁹ Gazioğlu, 1960, a.g.e., ss. 211-212.

sıçrama tahtasıdır” diyordu³⁰⁰. Aslında başpiskoposun ve Rumların bağımsızlığı kabul etmelerindeki temel düşünce, o günkü dünya konjonktürü içerisinde Enosis’i gerçekleştiremeyeceklerini görmeleri ve bağımsızlığı Enosis’e giden en emin yol olarak değerlendirmeleridir. Bu durumu Prof. Xydis’in “İsteksizce kurulan Cumhuriyet ilan edildikten sonra, Kıbrıs sorunu yeni bir aşamaya girdi. Görünen o ki, eski sirke yeni bir kaba aktarıldı”³⁰¹ ifadeleri en iyi şekilde özetlemektedir. Nitekim Londra ve Zürih anlaşmalarının hemen ardından, 28 Temmuz 1960 günü Cumhurbaşkanı Makarios’un basına yaptığı açıklama, 1960 düzenlemesine bakış açılarını göstermesi bakımından çok ilgi çekicidir. “Anlaşmalar gaye değildir. Onlar geleceği değil, bugünkü durumu gösterir. Rum halkı millî davasını sürdürecektir ve kendi geleceğini kendi arzusuna göre şekillendirecektir. Zürih ve Londra anlaşmalarında olumlu unsurlar olduğu gibi olumsuz unsurlar da mevcuttur. Rumlar olumlu unsurlardan yararlanacak, olumsuzları bir kenara atacaktır”³⁰² diyen Başpiskopos, henüz Cumhuriyet’in ilanının üzerinden bir aydan az bir zaman geçmeden bu kez de *New York Herald Tribune* gazetesine yaptığı açıklamada “İlhak davası ölmemiştir. İlhakın unutulmuş olduğunu söyleyemem”³⁰³ ifadeleriyle gerçek

³⁰⁰ Ahmet Tolgay, *Fırtına ve Şafak*, KTMD Yayını No:8, 1998, Lefkoşa, s. 77.

³⁰¹ Stephen G. Xydis, *Cyprus, Reluctant Republic*, The Hague, 1973, s. 519.

³⁰² Asım Uyguroğlu, *Kıbrıs’ın Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri K.lığı Yayını, Mayıs 1995, İstanbul, Kurmaylık Tezi, s. 19-22.

³⁰³ *New York Herald Tribune*, 27 Eylül 1960; *Kıbrıs’ta Barışa Engel ENOSİS*, KTFD Enformasyon Dairesi Belge Yayınları No:10, Eylül 1982, s.11.

amaçlarını açıklamış oluyordu. Zaten 1950 yılında Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu olarak seçildiğinde, “Ulusal bağımsızlığımızın doğuşu için çalışacağıma ve Kıbrıs’ı anavatan Yunanistan’a ilhak etme siyasetimizden hiçbir zaman vazgeçmeyeceğime kutsal kitap üzerine and içerim”³⁰⁴ diyerek Enosis yemini etmiş ve bu maksatla, günahsız insanları acımasızca öldüren bir terör örgütünün kurulmasını sağlamış bir din adamının, kilise başpiskoposunun, ayrı dinlere sahip iki toplumdaki oluşan bağımsız bir devletin yönetiminin en üst noktasına, cumhurbaşkanlığına getirilmesi, üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur.

Dolayısı ile, böyle bir kişiden de daha farklı bir eylem beklemek, hayalci bir yaklaşım olacaktır. İngiliz yazar John Reddaway’ın “Anlaşmaları imzalayan Makarios’un ve onunla işbirliği yapan hempalarının bu anlaşmaları uygulamaya niyetleri olup olmadığı tartışma konusu yapılmıştı... Kısa bir süre sonra anlaşılacaktır ki, dille yapılan yemin, kalben de yapılmamıştır”³⁰⁵ sözleri de konuya açıklık getirmesi bakımından önemlidir. Makarios’un 21 Ağustos 1964’deki “Bir hevesim varsa o da ismimi Kıbrıs ve Yunanistan birliğiyle bağdaştırmak, Enosis yoluyla sınırlarının Kuzey Afrika kıyılarına kadar genişlemesidir”³⁰⁶

³⁰⁴A.g.e., s.10; *Cyprus Problem: Why No Solution*, 1997, Public Relation Dept. of the TRNC Ministry of Foreign Affairs and Defence, Nicosia,1997, s. 21.

³⁰⁵ John Reddaway, *Burbened with Cyprus, the British Connection*, London, 1986, s. 124.

³⁰⁶ Mustafa Haşim Altan, Kıbrıs’ta Rumlaştırma Hareketleri, Milli Arşiv Yayınları No:1, Ocak 2000, KKTC, s. 151.

şeklindeki açıklamasını da bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

SONUÇ

Yukarıda da vurgulandığı gibi, Cumhuriyet ilanını Enosis'e giden yolda bir atlama taşı olarak gördüğünü açıkça ifade eden Makarios, zaman geçirmeden hazırlıklara girişti. Bu hazırlıkların neler olduğunu, o dönemde Kıbrıs Ordusu görevinde bulunan Yunan General George Karayannis'in Atina'daki *Ethnikos Kryx* gazetesinde, 13 Haziran 1965 tarihinde yayımlanan açıklamalarından öğreniyoruz. Karayannis'in açıklamasındaki;

"Makarios, 1960 yılının Ağustos ayında (Anlaimaların imzalandığı günlerde) aşağıdakileri uygulama kararı aldı:

- A. Kıbrıslı Rumlar'ı muharebeye hazırlık amacıyla gizlice silahlandırmak,
- B. Anayasa'da değişiklik yaparak Cumhurbaşkanı Muavini'nin veto yetkisini ortadan kaldırmak,
- C. Muharebeye hazırlanmak için gizli bir plan hazırlatmak.

Kıbrıslı Rumlar böylece muharebeye hazırlandılar ve kurulan gizliörgütün adı daha sonra 'Rum Milli Muhafız Ordusu' adını aldı. Türkler'in Anayasa'da değişikliil yapılmasını reddetmeleri üzerine, Makarios gizli planını yürürlüğe koydu ve Rumlar'ın Türkler'e karşı saldırıları, Aralık 1963'de başlatıldı"³⁰⁷

ifadelerinden de anladığımız gibi, Başpiskopos Cumhuriyetin ilanından itibaren, ortaklığı yıkmak ve Enosis'i gerçekleştirmek adına gizli örgüt kurulması emrini vermiş ve daha sonra adının "Akritas Planı" olduğunu öğrendiğimiz

³⁰⁷ İrfan Kaya Güler, Ertan Efegil, *Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)*, Ankara, 2001, Önsöz, s. IX.

Türkleri yok etme planını hazırlatmıştı. 21 Aralık 1963'de de bu planı yürürlüğe koyarak Türkler'e karşı silahlı saldırıyı başlatmıştı.

İki kurucu halkın eşit siyasi ortaklığına dayanan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ni, Ada'yı bir Rum Cumhuriyeti'ne dönüştürmek maksadıyla kasıtlı olarak yıkan Rumlar, Kıbrıs sorununu yaratan taraf olmalarına karşın, BM Güvenlik Konseyi tarafından 4 Mart 1964'de alınan ve Ada'ya Barış Gücü konuşlandırılmasını öngören kararında, haksızca ve uluslararası hukuk normlarına aykırı olarak, *"Tüm Kıbrıs'ın meşru hükümeti"* olarak addedilmişlerdir. Bunun üzerine Makarios kendinden sonra gelecek olan Rum liderlerine bıraktığı vasiyetinde,

*"Rumları meşru hükümet olarak kabul ettirmekle, Kıbrıs'ı Enosis'e en yakın konuma getirdim. Bu sıfattan ne pahasına olursa olsun, asla gerilemeyiniz.... Eğer gerileyecekseniz, sadece Enosis için gerileyiniz..."*³⁰⁸

ifadelerini kullanmıştır. Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Makarios'un bu vasiyeti bundan böyle tüm Rum liderler ve kilise yöneticileri için bir yol haritası olmuştur. Bunun dışında herhangi bir politika üretmek, hiçbir Rum ve Yunan politikacının kolay kolay cesaret edebileceği, göze alabileceği bir şey değildir. Nitekim bu vasiyet sonrası kilisenin Kıbrıs politikalarına etkisi daha keskinleşmiş, karar verici durumundaki politikacılar daha büyük baskı altına alınmıştır. 2004 yılında gündeme getirilen

³⁰⁸ A.g.e., s. X.

Annan Planı'yla ilgili yapılacak referandumda "Evet" oyu kullanacakları yönünde değerlendirmeler yapılan Rum kamuoyunun kilisenin son anda "Hayır" oyu kullanmaları çağrısı üzerine yüzde 76 oranında plana olumsuz oy kullanmış olmaları bu baskının somut bir göstergesidir³⁰⁹.

Bu baskı müteakip tarihlerden bugünlere kadar devam etmiştir. 12 Kasım 2006'da taç giyme töreninde Başpiskopos Hrisostomos *"Dini törenlerimizi işgal altındaki Kuzey topraklarında yapıncaya ve Yunan bayrağını Beşparmak Dağları ve Girne kalesinde dalgalandırana kadar kutsal savaşımızı devam ettireceğiz. Sınırlarımız, Girne kıyılarındadır"*³¹⁰ ifadeleriyle bu konudaki hedeflerini bir kez daha yinelemiştir. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin politikaya direkt etkisini vurgulayan bir başka açıklama da 2007 yılında dönemin KKTC Cumhurbaşkanı Hasan Erçakıca tarafından yapılmıştır. Erçakıca haftalık bilgilendirme toplantısında Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin, çözüm çabalarında etkin rol almak amacıyla Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin plan hazırladığını ve bu görüşü BM ile AB yetkililerine sunmayı düşündüklerini açıklamıştı³¹¹.

2008 yılında, Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu II. Hrisostomos'un, dönemin Kıbrıs Rum Yönetimi Lideri Dimitris Hristofyas'a *"Konuştukları çerçeve içerisinde hareket etmesi şartıyla Kıbrıs sorununun çözümünü yönündeki çabalarına destek verdiğini, desteğinin açık çek olmadığını, Hristofyas'ın baskı*

³⁰⁹ Fileleftheros, "Kilise şimdiden 'Hayır' diyor", 29.3.2004.

³¹⁰ Kıbrıs, 13 Kasım 2006.

³¹¹ TRT, 04.12.2007.

görse dahi Kıbrıs'ta iki ayrı devleti kabul edeceğine inanmadığını" söylediğinin belirtildiği haber bu konudaki görüşlerimizi teyit eder niteliktedir³¹².

Bir başka olay kilisenin etkinliğinin günümüzde de devam ettiğini başka bir açıdan vurgulaması bakımından önem arz etmektedir. Kıbrıs Rum eğitim sisteminde söz sahibi olan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin, Rum Milli Muhafız Ordusu (RMMO) içinde de örgütlenmek istediği, Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu II. Hrisostomos tarafından bu amaçla, Ordu Din İşleri Dairesi Müdürlüğü'ne atanan Başkeşiş Yoannis Yoannu'nun RMMO'dan tuğgenerallik rütbesi talep ettiği öğreniliyordu³¹³.

Kilise'nin politik konulardaki etkinliğinin bir başka örneği de; 2010 yılında Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu II. Hrisostomos'un, eski Rum Merkez Bankası Yöneticisi Hristodulos Hristodulu'nun yazdığı, çözüme karşı çıkan "*Federasyon, Annan Planı ve Yeni Çözüm Planının Gebe Olduğu Ekonomi*" isimli kitabından 10 bin adet satın alarak kiliselere ücretsiz dağıtmasıdır³¹⁴. Aynı haberde başpiskoposun konuyla ilgili kendisini eleştirenlere "*Vatanın kurtuluşu için kilisenin tüm mallarını harcarım*" sözleriyle savunma yaptığı bildiriliyordu.

2010 yılında, Paskalya dolayısıyla yayınladığı açıklamada da Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu II. Hrisostomos, Kıbrıs sorununda izlenmekte olan politikaya

³¹² *Zaman*, 07.09.2008.

³¹³ *Milli Gazete*, 01.03.2009.

³¹⁴ *Sabah*, 03.01.2010.

tamamen karşı olduğunu belirterek, “Kurtuluş için yeniden birleşme değil; mücadele zorunludur” açıklamasını yapıyor ve Rum lider Dimitris Hristofyas`a ve Rum siyasi liderliğine “Seslerini; 3 bin yıllık Helen tarihi ve 2 bin yıllık Hıristiyanlığın sesiyle birleştirmeleri, zorluklara ve baskılara boyun eğmemeleri” çağrısında bulunuyordu³¹⁵. Ayrıca II. Hrisostomos`un Paskalya nedeniyle Rum Yönetimi Başkanı Dimitris Hristofyas`a gönderdiği mesajda “Kıbrıs sorununa çözüm bulunması, ata topraklarının kurtarılması ve göçmenlerin geri dönmesi çabalarının mutlu sona ulaşması”³¹⁶ dileğinde bulunduğu; Yunanistan Cumhurbaşkanı Karolos Papulyas ve Yunanistan Başbakanı Yorgos Papandreu`ya gönderdiği mesajlarda da, “Kıbrıs`ın kendi çile yolunda yürümekte olduğu ve Türk istilacılardan kurtulmayı başarması konusunda anavatanından (Yunanistan) destek beklediği”³¹⁷ bildiriliyordu.

RMMO'nun Zigi'deki Evangelos Florakis Deniz Üssü'nde 11 Temmuz 2011 tarihinde meydana gelen patlama sonrasında Vasiliko'daki elektrik santralının tahrip olmasından dolayı Kıbrıs Rum kesiminde ortaya çıkan elektrik açığının Rum yönetimince KKTC'den alınan elektrikle giderilmeye çalışılmasına, Başpiskopos Hrisostomos'un “Kıbrıs Türk elektriğiyle aydınlanmak yerine lamba ya da fener kullanmayı tercih edeceğini”³¹⁸ belirterek kesin bir dille karşı

³¹⁵ Simerini, “Başpiskopos'un Net Siyasi Mesajı: İzlenmekte Olan Politikaya Tamamen Karşı ve Seferberliğe Çağırıyor”, 03 Nisan 2010.

³¹⁶ Politis, “Başpiskopos'un Siyasi Genelgesi”, 03 Nisan 2010.

³¹⁷ A.g.y.

³¹⁸ Milliyet, 18 Temmuz 2011.

çıkışı da kilisenin siyasi yönetim üzerinde kurduğu baskının bir başka örneğini oluşturuyordu.

Rum Ortodoks Kilisesi'nin Kıbrıs'taki karar alma süreçlerindeki söz konusu baskısının Rum yöneticilerinin kararlarını ne şekilde etkilediğinin örneklerini çoğaltmak mümkündür. Bu konuda uzun yıllar toplumlararası görüşmelerde Kıbrıs Türk toplumunu ve KKTC'ni temsil eden Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş'ın görüşleri önemli yer tutmaktadır. Denктаş, tüm Rum siyasi liderleri gibi, 1968 ile 1973 yılları arasında görüştüğü Klerides'in de, müteakiben görüşmelere devam ettiği Kipriyanu'nun da kilisenin ve Başpiskopos Makarios'un vasiyetinin etkisi altında kaldıklarını belirterek, dönemin Dışişleri Bakanı Rolandis'in, Kipriyanu'nun inanmadığı halde kendisini federal bir anlaşma yanlısı gibi göstererek dünyayı aldattığını açıklayarak istifa ettiğini, daha sonra seçimleri kaybeden Kipriyanu'nun federasyonu hiç istemediğini açıklayarak *"Ben büyük lider Makarios'un isteğini ve vasiyetini onurlandırarak milli davaya hizmet ettim"* itirafında bulunduğunu anlatmıştır³¹⁹. Aynı görüşmede Denктаş, 2008-2013 yılları arasında Kıbrıs Rum Yönetimi liderliği yapan Dimitris Hristofyas'ın da *"Makarios'un izindeyim; EOKA'dan ilham alıyorum, EOKA bana yön vermektedir"* ifadelerini kullandığını belirterek,

³¹⁹ Cumhurbaşkanı Rauf Denктаş'ın Maria ve Antonis Demetriades'e 12.09.2003 tarihinde yazdığı mektup; KKTC Dışişleri Bakanlığı Tanıtma Dairesi internet sitesinde de bulunan mektubun bir sureti, merhum Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş tarafından 22 Nisan 2010 tarihinde Lefkoşa'daki ofisinde yapmış olduğumuz söyleşide tarafıma da verilmiştir.

Makarios'un vasiyetini Rumların unutmadığını, ancak Türk tarafının unuttuğunu, Makarios'un vasiyetinin Rum Milli Konseyi'nin varlığının temelini oluşturduğunu ve Rumlar için "*Enosise eşittir*" dedikleri AB üyeliği ceplerindeyken Türk tarafı ile görüşmelerin sadece bir oyalama ve Klerides'in de dediği gibi "*Türk tarafını uzlaşmaz göstermek için bir taktikten*" ibaret olduğunu vurguluyordu.

Prof. Dr. Ata Atun'a göre de Rum Ortodoks Kilisesi'nin onayını ve takdisini almayan hiçbir siyasi partinin veya politikacının siyasi ömrü, siyaseten ne kadar güçlü olursa olsun uzun olmamıştır. Kıbrıslı Rumların 4. Cumhurbaşkanı ve Rum Demokratik Seferberlik Partisi (DISY)'nin kurucusu Glafkos Klerides'in babası 'Ioannis Kleridis', 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Makarios'a karşı aday olabilecek kadar siyaseten güçlü olmasına rağmen, hem seçimi kaybetmiş, hem de siyaset dünyasından adeta silinmiştir³²⁰.

Görüldüğü gibi tarihsel süreç içerisinde yapılan incelemede, Rum Ortodoks Kilisesi her dönemde siyasi karar vericiler üzerinde etkin bir rol oynamayı bilmiştir. Günümüzde de bu etkinliğin azalmadan devam ettiğini görerek, özellikle Türk tarafının yapılan ve yapılacak tüm görüşmelerde üretecekleri çözüm önerilerinde kilisenin söz konusu baskısının Rum karar vericiler üzerinde birinci

³²⁰Ata Atun, "*Kıbrıs Rum Siyasi Partileri ve Siyasetçileri*", <http://akademikperspektif.com/2014/02/16/kibris-rum-siyasi-partileri-ve-siyasetcileri/>, (Erişim Tarihi:19.10. 2010)

derecede rol oynadığını ve Rum yöneticilerin bu baskıdan uzak bir şekilde karar vermelerinin olanaksız olduğunu bilerek hareket etmelerinin doğru hal tarzı olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

I. ARŞİV KAYNAKLARI

TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Kıbrıs Türk Milli Arşivi

İngiltere Foreign Arşivi

A. Foreign Office Files and Correspondence

B. Colonial Office Correspondence

II. SÜRELİ YAYINLAR (GAZETE VE DERGİLER)

Alithia

Aydın Tarihi

Fileleftheros

Halkın Sesi

Kıbrıs

New York Herald Tribune

Sabah

The Cyprus Gazette

The Times

Zafer

Ateş

Cyprus Mail

Hakikat

Hürriyet

Milli Gazete

Politis

Simerini

The Daily Telegraph

Times of Cyprus

Zaman

III. İNCELEME YAPITLAR VE ANILAR

A. KİTAPLAR

Alasya, Fikret, *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı yay. Ankara, 1992.

Altan, Mustafa Haşim, *Kıbrıs'ta Rumlaştırma Hareketleri*, Milli Arşiv Yay. No:1, KKTC, 2000.

An, Ahmet, *Kıbrıs'ta İsyandar ve Anayasal Temsilîyet Mücadelesi (1571-1948)*, Mez-koop Yayınları, Lefkoşa, 1996.

Attalides, Michael A., *Cyprus-Nationalism and International Politics*, Edinburg, 1979.

Averof, Evangelos, *Tossizza, İstoria Hamenon Efkerion, (Kipriako, 1950-1963)*, Atina, 1982.

Bozkurt, İsmail, *Kıbrıs Tarihine Bir Bakış*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2001.

Cobham, Claude Delaval, *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Cambridge, 1908.

Çay, Abdulhaluk, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1989.

Çetin, Metin, *Kıbrıs Cumhuriyeti ve Bir Liderin Doğuşu*, Sultan Ofset, Lefkoşa, 1955.

Çevikel, Nuri, *Kıbrıs Eyaleti; Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, DAÜ Basımevi, Gazimağusa, 2000.

Çevikel, Nuri, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1570-1960)*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Çiçek, Kemal, *Zimmis (non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court: 1110/39 A.H./1668-1726 A.D.*, Birmingham, 1992.

Debeş, Taçgey, *Sir Ronald Storrs'un Anıları*, Dört Renk Matbaacılık, KKTC, 1993.

Fedai, Harid, *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1986.

Gazioglu, Ahmet C., *İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878-1960) I, Statü ve Anayasa Meselesi*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1960.

Gazioğlu, Ahmet C., *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP) Yayınları, Lefkoşa, 1996.

Georghallides, G.S., *Cyprus and The Governorship of Sir Ronald Storrs*, Cyprus Research Centre, Nicosia, 1985.

Göktürk, Turgay Bülent, *Enosis'in Doğuşu ve Düşünceден Eyleme Geçişі, 1931 İsyanı*, Ajans Yayın Ltd., Lefkoşa, 2009.

Göktürk, Turgay Bülent, *Türkiye'nin 1974 Öncesi Kıbrıs Politikası, Vizyonu ve Uygulamaları*, Güneş Yayıncılık, Gazimagusa, 2015.

Grivas, Georgios, *EOKA Mücadele Tarihi (1955-1959)*, Lefkoşa, 1972.

Güler, İrfan Kaya, Ertan Efeğil, *Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)*, HD Yayıncılık, Ankara, 2001.

Gürel, Şükrü S., *Kıbrıs Tarihi 1878-1960*, Kaynak Yay., Ankara, 1984.

Hakeri, Bener Hakkı, *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi*, KKTC Millî Eğitim, Kültür, Gençlik Spor Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

Her Majesty's Stationery Office, *Cyprus, Terrorism in Cyprus*, London, 1956.

Hill, George H., *A History of Cyprus III*, Cambridge University Press, Cambridge, 1952.

Hill, George H., *A History of Cyprus IV*, Cambridge University Press, Cambridge, 1952.

İsmail, Sabahattin, *100 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Lefkoşa, 1992.

Keser, Ulvi, *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı, *Cyprus Problem: Why No Solution*, Public Relation Dept. of the TRNC Ministry of Foreign Affairs and Defence, Nicosia, 1997.

KTFD Enformasyon Dairesi, *Kıbrıs'ta Barışa Engel ENOSİS*, KTFD Enformasyon Dairesi Belge Yayınları No:10, Eylül 1982.

Kürşat, Fikret; Altan M.H.; Egeli S., *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi*, Kutsun Yayınevi, İstanbul, 1978.

Loizides, Savvas, *The Cyprus Question*, Athens, 1950.

Luke Hurry, *Cyprus, A Portrait and A Appreciation*, London, 1957.

Maier, Franz Georg, *Cyprus From the Earliest Time to the Present Day* (Trans, from the German by Peter George), London, 1968.

Manizade, Derviş, *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları, İstanbul, 1975.

Panteli, Stavros, *The Making of Modern Cyprus: From Obscurity to Statehood, Vale of Glamorgan*, 1990.

Purcell, H. D., *Cyprus*, New York, 1969.

Reddaway, John, *Burbened with Cyprus*, The British Connection, London, 1986.

Ronald, Sir Storss, *Orientalions*, London, 1937.

Spyridakis, C, *A Brief History of Cyprus*, Nicosia, 1964.

Şahinler, Menter, *Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti*, Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği yay., İstanbul, 1979.

Şanlı, Hasan., *Kıbrıs 1878-1924 Siyasal Toplumsal Değişimler*, Güneş Matbaacılık, İstanbul, 1967.

Tolgay, Ahmet, *Kanlı Noel-Kıbrıs Türkü'nün Ateşle Sınava*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1993.

Tofallis, Kypros, *A History of Cyprus*, London, 2002.

Ünlü, Cemalettin, *Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Lefkoşa, 1976.

Vovolini, Konstantin A., *1453-1933 Kurtuluş Savaşında Kilise*, Atina, 1952.

Zannetos, Philios, *Istoria Tis Nisu Kipru, (Kıbrıs Adası Tarihi)*, Atina, 1930.

Zervakis, Peter, *Historische Grundlagen, Südosteuropa-Handbuch Band VIII: Zypern*, Göttingen, 1998.

B. TEZLER

Asım Uyguroğlu (Tnk. Kur. Bnb.), *Kıbrıs'ın Dünü, Bugünü, Yarını* (Kürmay Tezi), Harp Akademileri K.lığı Yayını, İstanbul, Mayıs 1995.

C. MAKALELER

Alasya, Halil Fikret, "Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara.

Öztoprak, İzzet, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 1997, s. 312-313.

Yalçınkaya, Mehmet Alaattin, "İngiliz Kaynaklarına Göre 19. Yy. Başlarında Kıbrıs", *II. Uluslararası*

Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-27 Mayıs 1998, II, DAÜ Basımevi, Gazimağusa/KKTC, 1999.

D. İNTERNET KAYNAKLARI

Atun Ata, “Kıbrıs Rum Siyasi Partileri ve Siyasetçileri”, <http://akademikperspektif.com/2014/02/16/kibris-rum-siyasi-partileri-ve-siyasetcileri/> (Erişim Tarihi:19.10. 2010)

İsmail Sabahattin, “Kıbrıs Sorununda Kilisenin Olumsuz Rolü”, <http://www.sabahattinismail.com.seriyaaz/19.doc> (Erişim Tarihi:05. 09. 2010)

IV. SÖZLÜ TARİH KAYNAKLARI

KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denkaş ile muhtelif tarihlerde, son olarak 22 Nisan 2011 tarihinde Lefkoşa’daki çalışma ofisinde yapılan görüşmeler.

Eski TMT Mensubu, araştırmacı yazar Harid Fedai ile 11 Mayıs 2012 tarihinde Gazimağusa’da, Doğu Akdeniz Üniversitesi’nde yapılan görüşme.